

Міністерство освіти і науки України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
YAROSLAV MUDRIY NATIONAL LAW UNIVERSITY

ISSN: 2225-6555 (Online)

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВознавства

THEORY AND PRACTICE OF JURISPRUDENCE

1(21)/2022

Електронне рецензоване фахове видання

Electronic Peer-reviewed Edition

ISSN 2225–6555

Міністерство освіти і науки України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
ПРАВознавства
THEORY AND PRACTICE
OF JURISPRUDENCE

Електронне рецензоване фахове видання

Випуск 1 (21)

Харків
2022

Засновник і видавець:
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Заснований у 2011 р. Виходить двічі на рік.

Тематика згідно з галуззю науки «12.00.00 – Правознавство»
відповідно до чинного переліку галузей наук

Включено до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України
з юридичних наук (спеціальності 081, 082) – наказ Міністерства освіти і науки України
№ 358 від 15.03.2019 р.

Рекомендовано до поширення через мережу Інтернет вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 12 від 21.06.2022 р.)

Редакційна колегія: д-р юрид. наук, проф. А. П. Гетьман (відп. ред.); д-р юрид. наук, проф. В. Л. Яроцький (заст. відп. ред.); канд. юрид. наук, доц. А. М. Ісаєв (відп. секретар); д-р юрид. наук, проф. С. П. Погребняк; д-р юрид. наук, доц. Г. В. Анісімова; канд. юрид. наук, доц. Р. П. Бойчук; д-р юрид. наук, проф., Б. М. Головкін; д-р юрид. наук, проф. К. В. Гусаров; д-р юрид. наук, проф. В. А. Журавель; канд. юрид. наук, доц. Л. В. Лейба; д-р юрид. наук, проф. О. А. Лукашов; д-р юрид. наук, проф. Д. В., Лученко; д-р юрид. наук, проф. Н. П. Матюхіна; д-р юрид. наук, проф. С. Г. Серьогіна; д-р юрид. наук, доц. А. К. Соколова; д-р юрид. наук, доц. О. В. Тарасов; д-р юрид. наук, проф. С. О., Харитонов; д-р юрид. наук, проф. О. М. Ярошенко

Іноземні члени редакційної колегії: д-р юрид. наук, проф. С. О. Балащенко (Білорусь); д-р права, проф. В. Е. Батлер (США); д-р філософії, проф. А. Груцинський (Польща); д-р юрид. наук, проф. Т. Давуліс (Литва); д-р права, проф. К.-Г. Кестнер (Німеччина); проф. Р. Дж. Лерена (Аргентина); д-р юрид. наук, проф. С. Матюльєне (Литва); д-р права, проф. М. Ф. Монте (Португалія); д-р права, проф. Д. Родрігес-Пінзон (США); д-р права, проф. Р. П. Хуертас-дель Пілар (Колумбія)

Теорія і практика правознавства : електронне рецензоване фахове видання / відп. ред. А. П. Гетьман. – Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2022. – Вип. 1 (21). – 122 с.

У виданні вміщено наукові статті, присвячені актуальним проблемам правознавства: теорії та історії держави і права, конституційного й державного будівництва, цивільного, трудового, фінансового, господарського, адміністративного, митного, екологічного, кримінального права, кримінального й цивільного процесів, криміналістики, питанням боротьби зі злочинністю.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та практичних працівників, які цікавляться правовою тематикою.

Theory and Practice of Jurisprudence : electronic peer-reviewed edition / editor in chief A. Getman. 2022. Issue 1 (21). 122 p.

The collection contains research papers on topical issues of law: the theory and history of law, constitutional and state-building, civil, labor, fiscal, economic, administrative, customs, environmental, criminal law, criminal and civil procedure, criminology, the struggle with crime. For scientists, professors, students and practitioners interested in issues of law.

ЗМІСТ

<i>Гусаров К. В.</i> Правова допомога суддям під час військових конфліктів	5
<i>Попов О. І.</i> «Гонорар успіху» адвоката: на шляху до єдності судової практики	19
<i>Габуда А. С., Данченко К. М.</i> Розмежування понять «подарунок» та «неправомірна вигода» в адміністративному та кримінальному праві	38
<i>Романов М. В.</i> Корупція як компенсація патології суспільних відносин	52
<i>Федоров О. В.</i> Методологічне значення інформації для розробки заходів запобігання злочинності в системі інформаційного суспільства	69
<i>Тіхонов С. В., Василичук В. І., Вишневський С. А.</i> Удосконалення участі прокурора під час ведення оперативно-розшукових справ підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність	85
<i>Зінченко О. В.</i> Правонаступництво України і країн Балтії: порівняльний аналіз	100

CONTENTS

<i>Gusarov, K.V.</i> Legal assistance to judges during military conflicts	5
<i>Popov, O.I.</i> "Success fee" of an advocate: on the way to the unity of judicial practice	19
<i>Habuda, A.S., & Danchenko, K.M.</i> Delimitation of the concepts of "gift" and "illegal benefit" in administrative and criminal law	38
<i>Romanov, M.V.</i> Corruption as compensation for pathology of social relations ...	52
<i>Fedorov, O.V.</i> Methodological importance of information for the development o crime prevention measures in the information society system	69
<i>Tikhonov, S.V., Vasylyncnuk, V.I., & Vyshnevskyi, S.A.</i> Improvement of a prosecutor's participation in the conducting operative search cases by the units, that conduct operative search measures.....	85
<i>Zinchenko, O.V.</i> Succession of Ukraine and the Baltic States: comparative analysis	100

Правова допомога суддям під час військових конфліктів

Костянтин Володимирович Гусаров*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
Харків, Україна

*e-mail: k.v.gusarov@nlu.edu.ua

Анотація

Статтю присвячено особливостям надання правової допомоги суддям, у тому числі й під час військових конфліктів. Зазначено, що навантаження судів великою кількістю справ, які підлягають вирішенню, більшою мірою відбулась внаслідок військової агресії та існуючого дефіциту суддівських кадрів. З огляду на положення Кодексу суддівської етики вказано на необхідність уникнення судді будь-якого незаконного впливу на його професійну діяльність і важкість у зв'язку з цим дотримання вимог щодо обов'язковості виявлення тактовності, витримки й поваги судді до учасників судового процесу та інших осіб. Зроблено спробу проаналізувати найбільш розповсюджені категорії справ, в яких судді виступають сторонами у справі. З урахуванням даних про значну кількість справ у Єдиному державному реєстрі судових рішень визнано доцільним структурувати їх таким чином: 1) справи відносно оскарження рішень Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; 2) справи щодо оскарження звільнення з посади судді; 3) справи відносно стягнення суддівської винагороди; 4) справи про стягнення виплат належних грошових сум у зв'язку з правовими наслідками задоволення заяви судді про відставку; 5) справи, пов'язані з імовірним вчиненням суддею корупційного діяння. Класифікація зазначених справ не є вичерпною й може бути структурована іншим чином, враховуючи можливість зміни кола правових відносин, учасниками яких є носії судової влади..

Ключові слова: захист прав суддів; правова допомога; незаконний вплив на суддів; збройна агресія; особливість надання правової допомоги.

Legal Assistance to Judges During Military Conflicts

Kostiantyn V. Gusarov*

Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

*e-mail: k.v.gusarov@nlu.edu.ua

Abstract

The presented work is devoted to the peculiarities of providing legal assistance to judges, including the assistance during military conflicts. Attention is drawn to the existing undue influence on the judiciary during gatherings of citizens in front of judicial institutions in order to support one or another party to the conflict, in particular when considering cases of war crimes. It is noted that the heavy workload in the courts regarding the number of cases to be resolved have largely been due to military aggression and the existing shortage of judges. These facts have become shocking and painful moments for the domestic justice system. In view of the provisions of the Code of Judicial Ethics, a judge must not be under any illegal influence on his professional activity, but, in this regard, there is the difficulty in compliance with the requirements for tact, endurance and respect of the judge to the participants of the trial and other people. At the same time, an attempt is made to analyze the most common categories of cases in which judges are parties to the case. The author considers it appropriate to structure the following cases as follows, based on the number of them in the Unified State Register of Court Decisions: 1) cases concerning appeals against the decisions of the High Council of Justice and the High Qualification Commission of Judges of Ukraine; 2) cases on appeal against dismissal of a judge; 3) cases concerning the recovery of a judge's fee; 4) cases on recovery of payments of due sums of money in connection with the legal consequences of satisfaction of the judge's resignation application; 5) cases related to the probable commission of a corruption act by a judge. The classification of these cases is not exhaustive and can be structured in another way, taking into account the possibility of changing the range of legal relations, the participants of which are the judicial power holders.

Keywords: *protection of judges' rights; legal assistance; illegal influence on judges; armed aggression; peculiarity of providing legal assistance.*

Вступ

Гарантування судового захисту прав, свобод та охоронюваних законом інтересів на конституційному рівні й деталізація процедури його реалізації у процесуальних кодексах України є, без сумніву, важливим складником правової держави. Водночас однією з причин судової реформи, розпочатої 2014 р. після перемоги Революції гідності та виборів Президента України, які відбулись позачергово, була необхідність посилення довіри до судової влади. Як відомо, «перезавантаження» суддівського корпусу стало шоковим і болючим моментом для вітчизняної системи правосуддя і багатьох людських доль й обумовило необхідність адаптації суддів до принципово нових засад призначення й обрання на адміністративні посади. У таких складних умовах, враховуючи збройну агресію російської федерації проти України та анексування частини її території, національні органи правосуддя змушені були здійснювати правосуддя у нових соціальних умовах.

Сьогодні вже нікого не дивують зібрання «вболівальників» біля адміністративних будівель судів для підтримки тієї чи іншої сторони. Не є виключенням і справи відносно розгляду військових злочинів. У цьому аспекті потребує позитивної оцінки робота судів, розташованих на територіях Донецької та Луганської областей, переміщених з тимчасово-окупованих територій України. Працівники цих установ у складних організаційних і побутових умовах роботи не зрадили присязі судді й продовжили виконувати свої професійні обов'язки в нових місцях, де розташувались органи судової влади держави. Одним із проблемних питань у цьому зв'язку вбачається захист професійної честі та гідності судді, якому присвячена вельми фахова наукова публікація Д. О. Круподері, оприлюднена у закордонному юридичному виданні [1]. Така увага до зазначеної проблематики з боку практичного працівника – судді апеляційного суду, свідчить про практичну спрямованість запропонованих рішень стосовно особливостей захисту прав суддів у цілому. Ситуація обтяжується, як зазначалось вище, «підтримкою» під стінами судових установ тієї чи іншої сторони сторонніми особами, що ускладнює щонайменше об'єктивний розгляд справ носіями правосуддя.

Огляд літератури

Наведене вище дозволяє дійти висновку про існування певного наукового інтересу до дослідження даної проблематики. Крім зазначеного автора, питанням захисту прав суддів при здійсненні правосуддя та проблемам судової реформи в цілому тією чи іншою мірою приділялась увага в наукових публікаціях В. В. Комарова [2], І. Є. Марочкіна [3], А. М. Москвич [4] та інших вчених. Поряд із зазначеним, проблеми правового допомоги в цілому та особливості соціальних відносин під час сучасних військових конфліктів зокрема стали предметом наукових досліджень В. І. Борисової, О. М. Овчаренко, І. В. Назарова та закордонних авторів.

З огляду на викладене *метою статті* є постановка проблеми щодо особливостей надання правової допомоги суддям, зокрема під час військових конфліктів, а також аналіз проблематики розгляду справ судами під час особливих ситуацій і військових конфліктів в цілому для викладання тих чи інших освітніх компонентів здобувачам вищої освіти військово-юридичних закладів.

Матеріали та методи

Будь-яке наукове дослідження, в тому числі наукова стаття в галузі права, має відповідати логічній структурі відповідно до її мети та завдання. Філософія наукових досліджень, включаючи наукові дослідження з певних питань, включаючи правову галузь, повинні засно-

уватись на конкретних методах наукового пізнання. Останні, у свою чергу, засновуються на емпіричних та діалектичних засадах правової науки як галузі філософії. Виходячи з цього, справедливим є порівняння філософії з наукою, котра зі старогрецьких часів зародилась на підставі поваги до мудрості. Саме це викликає необхідність ставлення до філософії як до науки, що виступила своєрідною засновницею галузей науки поряд із використанням методів пізнання, опановуючи різноманітні наукові напрямки. Тому при вивченні різноманітних правових питань, включаючи надання правової допомоги суддям під час збройних конфліктів, доцільним видається взяти до уваги положення загальнонаукових методів у сукупності з спеціально-юридичною методологічною групою, включаючи нормативно-догматичний.

Така галузь філософії, як право, характеризується серед інших галузей наявністю антропологічного підходу, враховуючи неможливість існування права без служіння суспільству. В даній науковій статті досліджуються соціальні явища та їх нормативне регулювання. Безперечно, військові конфлікти не можна визнати природнім рухом суспільного життя. Тому правова регламентація тих чи інших правовідносин, що виникають та розвиваються під час військових конфліктів, є специфічною.

Результати та обговорення

Обговорення проблемної ситуації

Описана вище ситуація, коли відбувається, на нашу думку, незаконний вплив на суддів з боку всіляких «демонстрантів» та «вболівальників», має належним чином оцінюватись з огляду на зміст ст. 2 Кодексу суддівської етики (КСЕ), затвердженому на XI черговому з'їзді суддів України 22.02.2013 р. [6–10]. Відповідно до цієї статті суддя зобов'язаний уникати будь-якого незаконного впливу на його діяльність, яка пов'язана із здійсненням правосуддя. В ситуаціях, наведених вище, суддям часом доволі важко дотримуватись вимог ст. 8 КСЕ щодо необхідності виявлення тактовності, ввічливості, витримки й поваги до учасників судового процесу та інших осіб.

Проте учасниками широкого кола правовідносин, що потребують захисту в судовому порядку, стають і носії судової влади. У даному аспекті слід зазначити, що норми Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [11] передбачають низку випадків визнання підсудності у справах, в яких судді виступають сторонами. Так, ч. 1 ст. 26 даного нормативного акта передбачає правило, що підсудність справи, в якій однією із сторін є суддя того суду, до підсудності якого віднесено дану справу за загальними правилами, визначається ухвалою вищої

інстанції, яка постановляється без повідомлення сторін. За загальними правилами підсудності визначається підсудність справ, в яких суддя Верховного Суду є однією із сторін (ч. 2 ст. 26 ЦПК України). Згідно з ч. 3 вказаної норми, у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, в яких відповідачем є суддя Вищого антикорупційного суду, розгляд справи в якості суду першої інстанції здійснює той місцевий суд, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться Вищий антикорупційний суд.

Особливості правовідносин

Особливостями правових відносин, учасниками яких є судді та які виникають під час, зокрема, військових конфліктів, не стосуються під час наслідків таких військових конфліктів. Нижченаведений аналіз судової практики демонструє наявність певного кола справ, що виникають з участю носіїв судової влади. Надання останнім правової допомоги може здійснюватися, зокрема, адвокатами. Особливості надання останніми професійної правової допомоги висвітлено, наприклад, у наукових працях О. І. Попова [12] та М. В. Шпака [13].

Водночас професійно-кваліфікаційні вимоги, що пред'являються до особи, яка претендує на зайняття посади судді, передбачають наявність високопрофесійності та фаховості у правознавчій сфері. Тому тут правова допомога суддям з боку адвокатів не є, як вбачається, правовою допомогою як такою у буквальному сенсі. Пояснюється даний висновок тим, що суддя, маючи найвищий рівень фахової підготовки в галузі права, здатний самостійно аналізувати спірні правовідносини та формувати правові позиції поряд із складанням процесуальних документів. Але участь адвоката як представника судді при захисті порушених прав останнього характеризується, як уявляється, здійсненням організаційної та представницької допомоги, враховуючи, зокрема, брак часу судді для участі в якості сторони при здійсненні функцій по відправленню правосуддя. Разом із цим аналіз судових рішень, оприлюднених в електронному Єдиному державному реєстрі судових рішень, дозволяє дійти висновку про доволі чисельні випадки участі у справах адвокатів, клієнтами яких виступають носії судової влади. З іншого боку, в подальшому при розгляді справи суддею, інтереси якого представляв в суді адвокат раніше, такий суд навряд чи вважатиметься незалежним і безстороннім судом з позиції вимог ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [14] за умови надання адвокатом професійної правничої допомоги іншим суб'єктам під головуванням судді, інтереси якого представлялись адвокатом раніше.

Актуальні категорії справ

Аналіз даних, оприлюднених в Єдиному державному реєстрі судових рішень, дозволив нам виділити декілька категорій справ, які найбільш розповсюджені при зверненні суддів за захистом до органів судової влади. Такою категорією справ, на нашу думку, є справи щодо оскарження рішень Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Прикладом може служити справа, постанова в якій ухвалювалась Великою Палатою Верховного Суду 29.08.2019 р. у справі № 11-312сап19 [15]. Суддя звернулась із скаргою до Великої Палати Верховного Суду на рішення ВРП щодо зміни рішення її Першої Дисциплінарної палати від 28.09.2018 р. № 3023/1дп/15-18 «Про притягнення судді Южноукраїнського міського суду Миколаївської області до дисциплінарної відповідальності». Скаргу позивачка обґрунтувала тим, що Рішення ВРП не є законним та обґрунтованим. Внаслідок цього Рішення про притягнення її до дисциплінарної відповідальності, що оскаржується, у виді подання про тимчасове (на шість місяців) відсторонення від здійснення правосуддя з позбавленням права на отримання доплат до посадового окладу судді поряд з обов'язковим направленням для проходження курсу підвищення кваліфікації з питань суддівської етики до Національної школи суддів України та подальшим кваліфікаційним оцінюванням з метою підтвердження здатності судді відправляти правосуддя у відповідному суді.

При перевірці матеріалів справи в касаційному порядку, заслухавши пояснення учасників справи, з'ясувавши всебічно й повно фактичні обставини справи, оцінивши об'єктивно докази, що мають правове значення для розгляду справи та вирішення спору по суті, Велика Палата Верховного Суду встановила наступне. У скарзі голови Південноукраїнського міського суду Миколаївської області вказано, що суддя (позивач по справі) порушувала правила відносно самовідводу й допустила поведінку, яка порочить звання судді. Крім того, підриває авторитет правосуддя, передусім у питаннях моралі, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, котрі забезпечують суспільну довіру до суду. Перша Дисциплінарна палата ВРП відкрила дисциплінарну справу стосовно судді за скаргою голови Южноукраїнського міського суду Миколаївської області на дії судді, які можуть свідчити про вчинення суддею дисциплінарного проступку. Рішенням Першої Дисциплінарної палати ВРП від 28.09.2018 р. суддю притягнуто до дисциплінарної відповідальності, застосовано до неї дисциплінарне стягнення у вигляді внесення подання про звільнення з посади судді. ВРП при розгляді скарги судді на рішення дисциплінарного органу вважала помилковим висновок

Першої Дисциплінарної палати ВРП відносно умисного характеру дій судді вирішила змінити зазначене рішення палати ВРП й застосувати до судді дисциплінарне стягнення у вигляді тимчасового, впродовж шести місяців, відсторонення від здійснення правосуддя. Водночас вона позбавлена права отримання доплат до посадового окладу судді. Суддю було направлено до Національної школи суддів України з метою проходження курсу підвищення кваліфікації з питань суддівської етики і застосування норм кримінального процесуального законодавства з подальшим кваліфікаційним оцінюванням задля підтвердження її здатності здійснювати правосуддя у відповідному судовому органі. Проте за результатами перегляду рішення, що оскаржувалось суддею, Велика Палата Верховного Суду залишила вказаний акт без змін, а скаргу – без задоволення [17].

Наступною категорією справ, в яких носії судової влади виступають сторонами, є справи щодо оскарження звільнення з посади судді. Так, за даними Єдиного державного реєстру судових рішень, з початку військової агресії російської федерації проти України судом касаційної інстанції адміністративної юрисдикції ухвалено велику кількість таких постанов. При цьому в багатьох випадках позивачам надавалась правова допомога адвокатами. Також як приклад можна навести справу, що була предметом розгляду Європейським судом з прав людини «Олександр Волков проти України», рішення в якій отримало значний суспільний резонанс в українському суспільстві [18]. У цій категорії справ спостерігаються спроби різного тлумачення правових норм і необхідність забезпечення однакового застосування судами норм права Великою Палатою Верховного Суду [19].

Не можна обійти увагою також і справи відносно стягнення суддівської винагороди. У цьому зв'язку звертає на себе позитивну увагу одна із справ, що була предметом розгляду Донецького окружного адміністративного суду. Предмет спору стосувався незаконного обмеження виплат суддівської винагороди позивачу у зв'язку із запобіганням поширенню на території України коронавірусної хвороби COVID-19. У цих спірних правовідносинах суддя суду апеляційної інстанції пред'явив позовні вимоги до установи, з якою перебував у трудових правовідносинах – до Донецького апеляційного суду, з приводу визнання протиправними дій щодо виплати позивачу суддівської винагороди не в повному обсязі; зобов'язати Донецький апеляційний суд нарахувати та виплатити на користь позивача недоплачену частину суддівської винагороди в сумі 399249,88 грн; допустити рішення суду в частині стягнення суддівської винагороди за один місяць до негайного виконання; зобов'язати відповідача подати звіт про виконання судового рішення [20]. Проте наведена справа не є прикладом єдиної категорії справ цієї категорії.

Справи про стягнення виплат належних грошових сум у зв'язку з правовими наслідками задоволення заяви судді про відставку також є доволі розповсюдженими в судовій практиці. На окрему увагу заслуговує справа відносно стягнення вказаних виплат судді з урахуванням особливостей матеріального забезпечення на тимчасово окупованій території України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12.08.2014 р. № 1632-VII, враховуючи подання ДСА України про зміну територіальної підсудності справ, підсудних розміщеним у районі проведення антитерористичної операції місцевим та апеляційним судам, розпорядженням голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 02.09.2014 р. № 27/0/38-14 зумовлено територіальну підсудність справ Київського районного суду м. Донецька до Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області.

Відповідно до розпоряджень Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція» від 30.10.2014 р. № 1053-р та «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція, та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України» від 02.12.2015 р. № 1275-р (далі – розпорядження №№ 1053-р, 1275-р відповідно) м. Донецьк, в якому територіально розташований Київський районний суд м. Донецька, міститься у переліку населених пунктів, на території яких відбувалася антитерористична операція.

Порядок фінансування бюджетних установ та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям, а також здійснення соціальних виплат населенню Донецької та Луганської областей закріплює Порядок № 595. Згідно з п. 3 вказаного Порядку заробітна плата (грошове забезпечення, суддівська винагорода) працівникам (військовослужбовцям, а також особам рядового і начальницького складу) установи у період розміщення установи на тимчасово окупованій території, а в подальшому територію було повернуто під контроль органів державної влади, чи установа була переміщена до населеного пункту, в якому органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі (контрольована територія), сплачується у повному обсязі на підставі кошторису (плану використання бюджетних коштів) тієї чи іншої установи.

Згідно з п. 4 Порядку № 595, заробітна плата (грошове забезпечення, суддівська винагорода) виплачується й виплати за час щорічної відпустки працівникам (військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу) установи, яка переміщена на контрольовану територію, здійсню-

ються, якщо установа продовжує функціонувати і працівники (військово-вослужбовці, особи рядового і начальницького складу) виконують свої обов'язки. Переміщення установи на контрольовану територію, а також її функціонування на цій території здійснюється за рішенням органу вищого рівня (у разі переміщення органу місцевого самоврядування – за рішенням відповідної місцевої ради). Пунктом 10 Порядку № 595 зумовлено, що видатки на забезпечення діяльності місцевих загальних судів, які здійснюють судочинство на контрольованій території Донецької та Луганської областей, в тому числі виплата суддівської винагороди та заробітної плати працівникам апаратів судів, здійснюються через територіальні управління ДСА у Донецькій та Луганській областях. Виходячи із змісту п. 3 Порядку № 595, Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку про те, що застосування вказаного Порядку відносно виплати працівникам заробітної плати (грошового забезпечення, суддівської винагороди, інших передбачених законодавством виплат тощо) можливе виключно за період розміщення установи, з якою ці працівники перебували у трудових відносинах, на тимчасово неконтрольованій території України. Проте, як вбачається з матеріалів справи, особа заявила, серед іншого, позовні вимоги про нарахування та виплату їй в повному обсязі грошової компенсації за невикористані дні відпустки у період по 31.12.2013 р. відповідно до наданої довідки Київського районного суду м. Донецька від 15.09.2014 р., а також за 2014 р., тобто за період, протягом якого Київський районний суд м. Донецька працював у звичайному режимі й не знаходився на неконтрольованій території України [21].

Водночас під час розгляду справи суди першої та апеляційної інстанцій на порушення ч. 4 ст. 11 КАС України (в редакції до 15.12.2017 р.) не вжили передбачених законом заходів, необхідних для з'ясування всіх обставин у справі. Так, суди першої та апеляційної інстанцій не встановили період, впродовж якого у 2014 р. Київський районний суд м. Донецька функціонував у звичайному режимі на контрольованій території України. Крім того, суди першої і апеляційної інстанцій не звернули увагу на обґрунтування позовних вимог посиланням на довідку Київського районного суду м. Донецька від 15.09.2014 р., в той час коли до позовної заяви надано копію довідки цього суду від 15.08.2014 р. Визначений у судових рішеннях період, впродовж якого зобов'язано відповідача нарахувати й виплатити позивачу грошову компенсацію за невикористані дні відпустки (з 01 липня по 31 грудня 2013 р.), не відповідає періоду часу, вказаному в наявній у справі довідці (з 01 липня 1996 р. по 31 грудня 2013 р.).

Виходячи з викладеного, Велика Палата Верховного Суду при здійсненні перегляду судових рішень в межах наданих їй повноважень, позбавлена

процесуальної можливості встановлення обставини справи, а також досліджувати докази та оцінювати їх. Тому всі постановлені у справі рішення підлягають скасуванню з передачею справи на новий розгляд до суду першої інстанції [21].

Справи, пов'язані з ймовірним вчиненням суддею корупційного діяння, не отримали на час підготовки цієї статті доволі значного розповсюдження. Однак вважаємо за можливе навести декілька прикладів. В одній із справ позивач звернувся до суду з позовом до Вищої ради правосуддя (ВРП), третя особа – Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), в якому просив: визнати негативними заходами впливу відносно викривача корупційного злочину рішення Третьої Дисциплінарної палати ВРП від 23.05.2018 р. № 1467/Здп/15-18 та ВРП від 02.08.2018 р. № 2485/0/15-18. Ними суддю Октябрського районного суду м. Полтави в порушення вимог ст. 53 Закону України «Про запобігання корупції» притягнуто до дисциплінарної відповідальності із застосуванням стягнення у виді догани з позбавленням права отримання доплат до посадового окладу судді впродовж одного місяця. Також позивач просив суд визнати протиправною бездіяльність відповідача у невжитті заходів, передбачених ч. 1 ст. 73 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», в порядку забезпечення незалежності суддів й авторитету правосуддя з метою усунення порушень норм ст. 53 Закону України «Про запобігання корупції», що були допущені головою Октябрського районного суду м. Полтави стосовно судді цього ж суду як викривача корупційного злочину. У змісті позовних вимог містилась вимога про стягнення з ВРП на користь судді Октябрського районного суду міста Полтави моральну шкоду за піддання її загрози вжиття негативних заходів впливу та за вжиття до неї негативних заходів впливу, розмір якої буде визначений після проведення судово-психологічної експертизи [20]. В іншій справі предметом розгляду Вищого антикорупційного суду був позов Спеціалізованої антикорупційної прокуратури про цивільну конфіскацію активів голови Васильківського міського районного суду Київської області [21].

Висновки

Судді, як носії судової влади, не позбавлені необхідності здійснювати захист власних прав та охоронюваних законом інтересів шляхом звернення до органів правосуддя. Це стосується й надання їм правової допомоги під час військових конфліктів, зокрема при здійсненні російською федерацією військової агресії проти України. У зв'язку з цим у статті піддано критиці існуючу негативну практику впливу на суддів осіб, які висловлюють підтримку тієї чи іншої сторони конфлікту публічно біля приміщень судів.

Для досягнення мети статті використовувався необхідний методологічний інструментарій. Разом із цим відмічається складність дотримання з боку суддів тактовності, ввічливості, витримки та поваги до учасників судового процесу поряд з іншими особами.

Однією з особливостей розгляду цивільних справ з участю судді є специфічні правила підсудності справи. За умови, що однією із сторін є суддя суду, до підсудності якого відноситься справа за загальними правилами, підсудність визначається ухвалою судді вищої інстанції.

Відзначається, крім наведеного, особливість надання судді правової допомоги у вказаних справах. Робиться висновок, що суддя, як особа, яка має найвищий рівень фахової юридичної підготовки, може самостійно як аналізувати спірні правовідносини з формуванням правової позиції, так і складати процесуальні документи. Проте участь адвоката як представника судді визначається необхідністю здійснення організаційної та представницької допомоги з урахуванням браку у судді часу для участі як сторони при розгляді його справи судом.

Питання, розглянуті у даній статті, не вирішують усіх проблем, пов'язаних із судовим захистом прав суддів та особливостями надання їм правової допомоги. Пропозиції автора статті не претендують на остаточність викладених міркувань. Разом із цим приділення уваги вищевказаним питанням сприятиме, на нашу думку, подальшим науковим розвідкам у даному напрямку.

Список використаних джерел

- [1] Krupoderia D. The mechanism of protection of professional honor and dignity of a judge: problems of judicial practice. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*. 2021. № 4. P. 42–49.
- [2] Марочкін І., Комаров В. Становлення інституту кандидата на посаду судді в Україні. *Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України*. 2011. № 1. С. 32–37.
- [3] Москвич А. М. Довіра до суду: стан та інструменти впливу. *Право України*. 2018. № 3. С. 9–25.
- [4] Хотенець П. В. Захист суддів від неналежного тиску: міжнародно-правові стандарти, досвід правового регулювання у пострадянських країнах. *Право України*. 2016. № 5. С. 143–154.
- [5] Borysova V. I., Ivanova K. Y., Iurevych I. V., Ovcharenko O. M. Judicial protection of civil rights in Ukraine: National experience through the prism of European standards. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Vol. 10, issue 1. P. 66–84. [https://doi.org/10.14505//jarle.v10.1\(39\).09](https://doi.org/10.14505//jarle.v10.1(39).09).
- [6] Nazarov I. V., Ovcharenko O. M., Kovalyova Y. A., Remeskova Y. O. Independence of an advocate in disciplinary proceedings: Comparative approach with a focus on Ukrainian experience. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Vol. 10, issue 2. P. 603–615. [https://doi.org/10.14505//jarle.v10.2\(40\).22](https://doi.org/10.14505//jarle.v10.2(40).22).
- [7] Macdonald, A., Cooper-Knock, S. J., Hopwood, J. “Maybe we should take the legal ways”: Citizen engagement with lower state courts in post-war northern Uganda. *Law & Society Review*. 2022. Vol. 56, issue 4. P. 509–531. <https://doi.org/10.1111/lasr.12630>.

- [8] Astrov, V., Ghodsi, M., Grieveson, R. et al. Russia's invasion of Ukraine: assessment of the humanitarian, economic, and financial impact in the short and medium term. *International Economics and Economic Policy*. 2022. Vol. 19, issue 2. P. 331–381. <https://doi.org/10.1007/s10368-022-00546-5>.
- [9] Wijayanti, Asri, Hidayat, Nur Azizah, Unggul, Satria, Hariri, Achmad. Legal aid for marginal communities. *Man in India*. 2017. Vol. 97, issue 18. P. 251–262.
- [10] Кодекс суддівської етики. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text> (дата звернення: 17.11.2021).
- [11] Цивільний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
- [12] Попов О. І. Роль адвоката у забезпеченні єдності судової практики при розгляді цивільних справ. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 154. С. 127–137. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.154.238834>.
- [13] Шпак М. В. Професійне представництво адвоката у цивільному процесі : монографія. Харків : Право, 2020. 224 с.
- [14] Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. № ETS N 005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 17.11.2021).
- [15] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 серпня 2019 р. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/84941738> (дата звернення: 17.11.2021).
- [16] Рішення Європейського суду з прав людини «Олександр Волков проти України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c71#Text (дата звернення: 17.11.2021).
- [17] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 8 грудня 2021 р. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/102010761> (дата звернення: 17.11.2021).
- [18] Рішення Донецького окружного адміністративного суду від 26 січня 2021 р. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/94453438> (дата звернення: 17.11.2021).
- [19] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 жовтня 2018 р. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/77696490> (дата звернення: 17.11.2021).
- [20] Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 лютого 2021 р. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/95242261> (дата звернення: 17.11.2021).
- [21] Антикорупційний суд розгляне позов про цивільну конфіскацію майна судді. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/02/novyna/polityka/antycorupczijnj-sud-rozhlyane-pozov-pro-cyvilnu-konfiskacziyu-majna-suddi> (дата звернення: 17.11.2021).

References

- [1] Krupoderia, D. (2021). The mechanism of protection of professional honor and dignity of a judge: problems of judicial practice. *Recht der Osteuropäischen Staaten (ReOS)*, 4, 42-49.
- [2] Marochkin, I., & Komarov, V. (2011). Formation of the institute of candidate for the post of judge in Ukraine. *Bulletin of the Higher Qualification Commission of Judges of Ukraine*, 1, 32-37.
- [3] Moskvych, L.M. (2018). Confidence in the court: status and tools of influence. *Law of Ukraine*, 3, 9-25.
- [4] Khotenets, P.V. (2016). Protection of judges from undue pressure: international legal standards, experience of legal regulation in post-Soviet countries. *Law of Ukraine*, 5, 143-154.
- [5] Borysova, V.I., Ivanova, K.Y., Iurevych, I.V., & Ovcharenko, O.M. (2019). Judicial protection of civil rights in Ukraine: National experience through the prism of European standards. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 10(1), 66-84. [https://doi.org/10.14505/jarle.v10.1\(39\).09](https://doi.org/10.14505/jarle.v10.1(39).09).

- [6] Nazarov, I.V., Ovcharenko, O.M., Kovalyova, Y.A., & Remeslova, Y.O. (2019). Independence of an advocate in disciplinary proceedings: Comparative approach with a focus on Ukrainian experience. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 10(2), 603-615. [https://doi.org/10.14505//jarle.v10.1\(39\).09](https://doi.org/10.14505//jarle.v10.1(39).09).
- [7] Macdonald, A., Cooper-Knock, S.J., & Hopwood, J. (2022). «Maybe we should take the legal ways»: Citizen engagement with lower state courts in post-war northern Uganda. *Law & Society Review*, 56(4), 509-531. <https://doi.org/10.1111/lasr.12630>.
- [8] Astrov, V., Ghodsi, M., Grieveson, R. et al. (2022). Russia's invasion of Ukraine: assessment of the humanitarian, economic, and financial impact in the short and medium term. *International Economics and Economic Policy*, 19(2), 331-381. <https://doi.org/10.1007/s10368-022-00546-5>.
- [9] Wijayanti, Asri, Hidayat, Nur, Azizah, Unggul, Satria, Hariri, Achmad. (2017). Legal aid for marginal communities. *Man in India*, 97(18), 251-262.
- [10] Code of Judicial Ethics. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#Text>.
- [11] Civil Procedure Code of Ukraine. (2004). *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 40-41, 42, art. 492.
- [12] Popov, O.I. (2021). The role of the lawyer in ensuring the unity of judicial practice in the consideration of civil cases. *Problems of Legality*, 154, 127-137. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.154.238834>.
- [13] Shpak, M.V. (2020). *Professional representation of a lawyer in civil proceedings*. Kharkiv: Pravo.
- [14] Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ETS No. 005). Rome, 4.XI.1950. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
- [15] Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of 29 August, 2019. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84941738>.
- [16] Decision of the European Court of Human Rights «Olexandr Volkov v. Ukraine». Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c71#Text.
- [17] Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of 8 December, 2021. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102010761>.
- [18] Decision of the Donetsk District Administrative Court dated January 26, 2021. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94453438>.
- [19] Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of 3 October, 2018. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77696490>.
- [20] Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of 11 February, 2021. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95242261>.
- [21] *The anti-corruption court will consider a lawsuit for civil confiscation of the judge's property*. (2022). Retrieved from <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/02/novyna/polityka/antikorupczijnyj-sud-rozhlyane-pozov-pro-cyvilnu-konfiskacziyu-majna-suddi>.

Костянтин Володимирович Гусаров

доктор юридичних наук, професор

завідувач кафедри цивільної юстиції та адвокатури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

61024, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна

e-mail: k.v.gusarov@nlu.edu.ua

ORCID 0000-0001-8774-259X

Kostiantyn V. Gusarov

Dockor of Law, Professor

Head of the Department of Civil Justice and Advocacy

Yaroslav Mudryi National Law University

61024, 77 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

e-mail: k.v.gusarov@nlu.edu.ua

ORCID 0000-0001-8774-259X

Рекомендоване цитування: Гусаров К. В. Правова допомога суддям під час військових конфліктів. *Теорія і практика правознавства*. 2022. Вип. 1 (21). С. 5-18. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.21.260036>.

Suggested Citation: Gusarov, K.V. (2022). Legal Assistance to Judges During Military Conflicts. *Theory and Practice of Jurisprudence*, 1(21), 5-18. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.21.260036>.

Стаття надійшла / Submitted: 22.03.2022

Доопрацьовано / Revised: 23.04.2022

Схвалено до друку / Accepted: 21.06.2022

Опубліковано / Published: 28.06.2022

«Гонорар успіху» адвоката: на шляху до єдності судової практики

Олександр Ігорович Попов*

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
Харків, Україна*

**e-mail: o.i.popov@nlu.edu.ua*

Анотація

Актуальність теми зумовлена необхідністю розширення доктринальних поглядів на правову природу «гонорару успіху» як форму адвокатської винагороди за надання правової допомоги, а також наявністю суперечливих підходів до застосування вказаної конструкції винагороди у судовій практиці. Мета статті полягає у розкритті правової природи «гонорару успіху» адвоката як різновиду винагороди за надання правової допомоги, аналізі досвіду зарубіжних країн щодо застосування вказаної конструкції оплати у взаємовідносинах «адвокат – клієнт», огляді актуальної практики Верховного Суду, присвяченій пошуку уніфікованих шляхів застосування правових норм, які регулюють відносини у сфері адвокатської діяльності та у сфері компенсації (розподілу) судових витрат, а також визначенні подальших шляхів удосконалення національного права. Досягнення окресленої мети стало можливим завдяки використанню комплексу методів наукового пізнання, зокрема, діалектичного методу (для всебічності пізнання природи та генезису «гонорару успіху», як форми адвокатської винагороди), формально-юридичного методу (для встановлення змісту правових норм та аналізу практики їх застосування судами), формально-логічного методу (для виявлення недоліків у національному праворегулюванні), порівняльно-правового методу (для вивчення досвіду інших країн та визначення перспектив імплементації конструкції «гонорару успіху» у національному правовому полі). Проаналізовано чинне законодавство України та законодавчі акти інших країн стосовно сприйняття і правового регулювання «гонорару успіху», виходячи з традиційного поділу систем права на англо-саксонську та континентальну. Наголошено, що «гонорар успіху» за своєю природою є додатковою винагородою адвокату, тобто премією (бонусом), яка виплачується останньому у випадку успішного вирішення справи клієнта понад той гонорар, що підлягає сплаті за надання адвокатом послуг, передбачених договором про надання правової допомоги. Виходячи з фундаментальної функції Верховного Суду щодо забезпечення єдності судової практики, простежено динаміку правозастосовчих підходів на рівні його правових висновків, які торкаються питань природи «гонорару успіху» та його легальності. Стверджується, що актуальна практика Верховного Суду послабила своє категоричне від-

ношення до «гонорару успіху» та виходить із прийнятності такої форми додаткової винагороди адвоката, виплата якої залежить від результатів розгляду справи. Водночас у висновках Верховного Суду щодо застосування окремих норм процесуальних законів розглядається можливість вирішення питання про компенсацію понесених особою витрат на сплату «гонорару успіху» при вирішенні судом питання про розподіл судових витрат. За результатами проведеного дослідження з метою уникнення у майбутньому будь-яких розходжень у правозастосовчих підходах висловлено окремі пропозиції стосовно належного врегулювання питання «гонорару успіху» в національному праві.

Ключові слова: гонорар успіху; судові витрати в цивільному процесі; адвокат у цивільному процесі; Верховний Суд, єдність судової практики; правові висновки Верховного Суду.

"Success Fee" of an Advocate: on the Way to the Unity of Judicial Practice

Oleksandr I. Popov*

Yaroslav Mudryi National Law University,
Kharkiv, Ukraine

*e-mail: o.i.popov@nlu.edu.ua

Abstract

The relevance of this topic is determined to the need to expand doctrinal views on the legal nature of the "success fee" as a form of attorney's fee for providing legal assistance, as well as the presence of different approaches to the application of the specified construction of the fee in judicial practice. The purpose of the article is to reveal the legal nature of a lawyer's "success fee" as a type of remuneration for providing legal assistance, to analyze the experience of foreign countries regarding the application of the specified payment structure in the "lawyer-client" relationship, to review the current practice of the Supreme Court, dedicated to the search for unified ways of applying legal norms, which regulate relations in the field of advocacy and in the field of compensation (distribution) of court costs, as well as determining further ways to improve national law. Achieving the outlined purpose became possible thanks to the use of a complex of methods of scientific knowledge, in particular, the dialectical method (for comprehensive knowledge of nature and the genesis of the "success fee" as a form of attorney's remuneration), the formal-legal method (for establishing the content of legal norms and analyzing the practice of their application by courts), the formal-logical method (to identify deficiencies in national legal regulation), the comparative-legal method (to study the experience of other countries and determine the prospects for implementing the construction of the "success fee" in the national legal field). The review of the current legislation of Ukraine, as well as the legislation of other countries on the perception and legal regulation

of the "success fee", based on the traditional division of law systems into Anglo-Saxon and Continental, was carried out. It is noted that the "success fee" by its nature is an additional remuneration to a lawyer, that is, a premium (bonus) that is paid to the latter in the event of a successful resolution of the client's case, in addition to the fee that is payable for the provision of services provided by the lawyer under the contract for the provision of legal assistance. Based on the fundamental function of the Supreme Court to ensure the unity of judicial practice, the dynamics of law enforcement approaches is traced at the level of its legal opinions, affecting the nature of the "success fee" and its legality. It is argued that the current practice of the Supreme Court has weakened its categorical attitude to the "success fee" and proceeds from the acceptability of this form of additional attorney's remuneration, the payment of which depends on the outcome of the case. Also, the conclusions of the Supreme Court on the application of certain norms of procedural laws consider the possibility of resolving the issue of compensation for the costs incurred by a person to pay the "success fee" when the court decides on the distribution of court costs. According to the results of the study, in order to avoid any differences in law enforcement approaches in the future, separate proposals were made for the proper settlement of the issue of "success fee" in national law.

Keywords: success fee; court costs in civil proceedings; advocate in civil proceedings; the Supreme Court; the unity of judicial practice; legal opinions of the Supreme Court.

Вступ

В юридичній доктрині забезпечення права на правову допомогу розглядається як невід'ємний компонент доступності правосуддя [1–4]. Конституція України гарантує кожному право на професійну правничу допомогу та вільний вибір захисника своїх прав (ст. 59), а також передбачає функціонування інституту адвокатури для надання професійної правничої допомоги (ст. 131²) [5]. У свою чергу фундаментальні основи реалізації адвокатами своєї представницької функції закріплено у Законі України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» (далі – Закон) [6] та конкретизовано у відповідних процесуальних кодексах.

Так, Закон передбачає, що адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правової допомоги, за умовами якого адвокат бере на себе зобов'язання надати клієнту кваліфіковану правничу допомогу, а клієнт – оплатити адвокату винагороду у розмірі та на умовах, визначених договором. Варто зазначити, що визначення розміру гонорару адвоката як форми винагороди за надання правової допомоги клієнту, порядку його обчислення і сплати належить до одних із важливих етико-правових питань адвокатської діяльності. Загальні засади правового регулювання окреслених питань у національному праві міститься у ст. 30 Закону [6] та ст. 28 Правил адвокатської етики

[7], зміст яких передбачає, що порядок обчислення гонорару (фіксований розмір, погодинна оплата тощо), підстави для зміни розміру гонорару, порядок його сплати, умови повернення тощо визначаються в договорі про надання правової допомоги.

Таким чином, законодавство визначає найбільш поширені механізми обчислення адвокатської винагороди, як-то: фіксована оплата чи погодинна оплата, що відповідає загальносвітовій практиці адвокатської діяльності. При цьому згадані у законодавстві дві форми обчислення гонорару не є вичерпними, позаяк адвокатській практиці відомі й інші підходи до визначення розміру адвокатської винагороди. Зокрема, при здійсненні представництва інтересів клієнта у суді та при обчисленні розміру гонорару адвоката іноді застосовується такий показник, як «судодень». Крім того, при наданні такого виду правової допомоги, як складання документів, заяв, скарг, звернень, розмір винагороди адвоката може бути не фіксованим, а залежати від кількості сторінок складеного адвокатом документу [8].

Поряд із цим в останні роки набуває особливої актуальності питання «гонорару успіху» адвоката як різновиду адвокатської винагороди та можливості його застосування в національному правовому полі.

Огляд літератури

Окремі аспекти вказаної проблематики були предметом обговорення у працях О. М. Дроздова [9], В. В. Заборовського [10], С. Козлова [11], Д. Д. Луспеніка [12], Я. В. Фляжнікової [13] та інших науковців. Поряд із зазначеним, при підготовці цього дослідження автором використовувались роботи, присвячені загальній проблематиці надання адвокатом професійної правничої допомоги, у тому числі й обчислення адвокатської винагороди, зокрема праці В. Назарова, О. М. Овчаренко, Я. А. Ковальнової та Ю. О. Ремескової [14], О. В. Рожнова та В. Ю. Мамницького [15], В. І. Борисової [16] М. В. Шпака [17], А. Віджаянті [18], Т. А. Цувіної [19; 20], Ю. Д. Притики [21], К. В. Гусарова [22] та інших дослідників.

Разом із тим подальше вивчення питань природи «гонорару успіху» адвоката та шляхів імплементації відповідної конструкції в національному праві залишається достатньо актуальним. Крім того, «градус дискусії підігрівається» неоднозначною судовою практикою, зокрема, на рівні правових висновків Верховного Суду, які торкаються питань легальності закріплення у договорах про надання правової допомоги умови про сплату «гонорару успіху», що свідчить про те, що найвищий судовий орган також ще перебуває на шляху до забезпечення єдності судової практики у вказаних питаннях.

Відтак, з огляду на викладене, метою нашого дослідження є розкриття правової природи «гонорару успіху» адвоката як різновиду винагороди за надання правової допомоги, аналіз досвіду зарубіжних країн щодо застосування вказаної конструкції оплати у взаємовідносинах «адвокат – клієнт», огляд актуальної практики Верховного Суду, присвяченої пошуку уніфікованих шляхів застосування правових норм, які регулюють відносини у сфері адвокатської діяльності та у сфері компенсації (розподілу) судових витрат, а також визначення подальших шляхів удосконалення національного права.

Матеріали та методи

Виходячи з окресленого предмета дослідження, нами було обрано комплексний підхід до застосування методів наукового пошуку. Методологічну основу дослідження складає діалектичний метод, застосування якого дозволило всебічно розкрити природу «гонорару успіху» як форми адвокатської винагороди, а також простежити генезу цього явища. Формально-юридичний метод використовувався для встановлення змісту правових норм та аналізу практики їх застосування судами. Застосування формально-логічного методу стало підґрунтям для виявлення недоліків у національному праворегулюванні, та пошуку шляхів їх подолання. Окреме значення для забезпечення цілісності проведеного дослідження мав також порівняльно-правовий метод наукового пізнання, який дозволив розглянути досвід різних країн на предмет визначення перспектив імплементації конструкції «гонорару успіху» у національному правовому полі.

Емпіричною основою дослідження стали матеріали судової практики Верховного Суду та правові позиції суду касаційної інстанції, сформовані при вирішенні спорів, пов'язаних зі стягненням витрат на професійну правничу допомогу, зокрема й такої форми адвокатської винагороди, як «гонорар успіху».

Результати та обговорення

Правова природа «гонорару успіху» в розрізі світової практики адвокатської діяльності

В юридичній доктрині та практиці під «гонораром успіху» адвоката (*лат.* – *Pactum de quota litis*, *англ.* – *Success fee*) прийнято розуміти узгоджену сторонами у договорі про надання правової допомоги винагороду адвоката, яка виплачується клієнтом адвокату у випадку позитивного вирішення справи, тобто на користь клієнта.

Як зазначає С. Козлов, за схемою «*success fee*» адвокат отримує за супровід угоди чи спору (як правило, все-таки спору) обумовлений

відсоток від фінансового результату кейса – стягнутої або, навпаки, зекономленої суми [11, с. 8]. Останнє, мабуть, залежить від того, яку сторону в процесі представляє адвокат – позивача чи відповідача.

Аналогічний підхід до розуміння природи «гонорару успіху» відображений у п. 3.3.2. Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства, який по відношенню до нього оперує латинськими поняттям *pactum de quota litis* та визначає його як угоду, яка укладається між адвокатом і клієнтом до винесення остаточного рішення стосовно справи, що розглядається, в якій клієнт є однією із заінтересованих сторін. Згідно з вищевказаною угодою клієнт зобов'язується у випадку винесення рішення на його користь виплатити адвокату винагороду у вигляді грошової суми або у будь-якій іншій формі [23]. Щоправда зауважимо, що етичні правила, які містяться у вказаному кодексі, заперечують можливість укладання адвокатами такої угоди, обмежуючись лише застереженням, що угода про виплату адвокату гонорару згідно з вартістю майна, що оспорується, не є *pactum de quota litis*, якщо розмір винагороди визначено згідно з офіційною шкалою гонорарів або за наявності контролю з боку компетентного органу, юрисдикція якого поширюється на адвоката [23].

Огляд правил та механізмів визначення винагороди адвоката за надання юридичних послуг вказує на наявність диференційованого підходу та ставлення до такого явища як «гонорар успіху» у законодавстві різних країн світу.

Відзначимо, що найбільш сприятливі умови для застосування конструкції «гонорару успіху» при супроводженні судових справ характерні для законодавства країн англо-саксонської системи права. Згідно з положеннями законодавства Великої Британії про суди та юридичні послуги (Courts and Legal Services Act 1990) розмір винагороди адвоката, поряд із критерієм витраченого часу (*hourly rate*), може визначатись залежно від певних умов, узгоджених сторонами (*conditional fee agreements*), якими, з поміж іншого, може бути збільшення розміру винагороди у випадку виграшу справи на користь клієнта (*success fee*) [24].

Аналогічний підхід до можливості укладення угоди про сплату «гонорару успіху» має місце й у США, де майже відсутні будь-які обмеження стосовно застосування подібного механізму обчислення винагороди адвоката. Водночас варто відзначити, що Кодексом професійної етики адвокатів (Model Rules of Professional Conduct), затвердженим Американською асоціацією юристів, обмежується можливість отримання «гонорару успіху» при супроводженні деяких категорій сімейних спорів, а також кримінальних справ [25]. Поряд із цим законодавство окре-

мих штатів забороняє узгодження умови про сплату «гонорару успіху» в деяких справах приватного характеру, зокрема, при супроводженні дифамаційних позовів і позовів про відшкодування шкоди, завданої внаслідок лікарської помилки [11, с. 10].

На відміну від країн англо-саксонської системи права, законодавство країн континентальної системи права є більш категоричним у питанні можливості передбачення в угодах про надання правової допомоги (юридичних послуг) умови про сплату «гонорару успіху», здебільшого забороняючи застосування цієї конструкції. Такий підхід цілком узгоджується з положеннями вже згаданого вище Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського співтовариства, прийнятого ще в 1988 р.

Разом із тим наголосимо, що не зважаючи на існуючу консервативність у питаннях визначення розміру адвокатської винагороди, суть якої зводиться до того, що правова допомога надається адвокатами за фіксованими або погодинними ставками, розмір яких, як правило, встановлюється у законі, деякі країни – представники континентальної системи права поступово лібералізують власні законодавці підходи стосовно можливості узгодження виплати гонорару, залежно від результатів наданих юридичних послуг. Щоправда подібна лібералізація поширюється, здебільшого, на так звані «умовні гонорари» (*conditional fee*), які за своєю природою дуже схожі на «гонорар успіху» (*success fee*), однак мають низку принципових відмінностей, про що окремо буде сказано далі.

Варто звернути увагу на те, що «гонорар успіху» (*success fee*) за своєю природою є додатковою винагородою адвокату, тобто премією (бонусом), яка виплачується останньому у випадку успішного вирішення справи клієнта, понад той гонорар, що підлягає сплаті за надання адвокатом послуг, передбачених договором про надання правової допомоги.

«Гонорар успіху» може бути фіксованим або обраховуватись у відсотковому відношенні від обсягу предмета спору. Найбільш поширеним в адвокатській практиці є саме другий варіант, за яким адвокат та клієнт, обумовивши у договорі механізм обчислення гонорару (фіксована чи погодинна оплата), що підлягає виплаті без будь-яких застережень, додатково передбачають сплату премії адвокату у розмірі, як правило, 5 або 10 % від вартості предмета спору (ціни позову), у випадку ухвалення судом рішення на користь клієнта.

У цьому аспекті важливо відрізнити конструкцію «гонорар успіху» (*success fee*) від інших форм винагороди адвоката, зокрема, «ймовірного гонорару» (*contingency fee*) та «умовного гонорару» (*conditional fee*),

виплата яких так само залежить від результату вирішення справи клієнта.

В юридичній літературі під «ймовірним гонораром» розуміється винагорода адвокату, яка виплачується виключно у випадку успішного вирішення справи або укладення мирової угоди з вигодою для клієнта та, зазвичай, становить процентну частку від суми, яку адвокату вдалося отримати або узгодити від імені клієнта. У свою чергу «умовний гонорар» – це заздалегідь прописана сторонами в контракті на надання послуг форма додаткової винагороди, яка виплачується адвокату, крім заздалегідь узгодженого гонорару за послуги у разі успішного для клієнта вирішення справи, включаючи гонорар за умовою, коли адвокат отримує оплату своїх послуг і компенсацію понесених витрат тільки у разі виграшу справи [11, с. 9–10].

На відміну від «гонорару успіху», який є додатковою виплатою, понад заздалегідь узгоджений гонорар, конструкції «ймовірного гонорару» та «умовного гонорару», як правило, засновані на формулі «немає виграшу – немає оплати» (*no win – no pay*). Іншими словами, у разі програшу справи адвокат не отримує жодної оплати від клієнта. Тим не менш такі конструкції є доволі популярними в адвокатській практиці, зокрема в США, де відповідні умови оплати юридичних послуг мають місце при супроводженні юридичними компаніями групових (масових) позовів і використовуються в межах інструментів судового інвестування (*litigation investment*).

Вітчизняний досвід застосування конструкції «гонорару успіху»: національне право і судова практика

Стосовно українського законодавства відзначимо, що питання «гонорару успіху» та можливості його обумовлення при укладанні договору про надання правової допомоги належним чином не врегульовані. Вже цитовані ст. 30 Закону [6] та ст. 28 Правил адвокатської етики [7] не містять будь-яких положень стосовно можливості узгодження між клієнтом та адвокатом додаткової винагороди, виплата якої перебуває у прямій залежності від результату розгляду справи, так само як і не містять прямих заборон щодо застосування такої конструкції у відповідних правовідносинах. І хоча в національній адвокатській практиці «гонорар успіху» на сьогодні вже не є якимось рідкісним чи дивовижним явищем, подібна неузгодженість законодавчих положень заважає стабільності правових відносин, позаяк сприяє правовій невизначеності в окреслених питаннях.

Водночас, зважаючи на існуючі національні особливості правозастосування, наявність тих чи інших прогалів у правовому регулюванні

призводить до спроб їх вирішення в площині судової практики, з покладенням відповідної місії на судові органи, зокрема Верховний Суд. Підґрунтям для цього виступають положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [26], а також процесуальних кодексів, які визначають як фундаментальну функцію Верховного Суду – забезпечення єдності судової практики через формування правових позицій за результатами касаційного перегляду судових рішень.

Серед тих справ, що розглядалися судом касаційної інстанції в останні роки, найбільш знаковою в аспекті вирішення проблематики «гонорару успіху» адвоката та життєздатності цієї конструкції у правовому полі слід визнати справу № 462/9002/14-ц [27].

Попри те, що спроби здійснити аналіз правової природи «гонорару успіху» адвоката та легальності його обумовлення у договорах про надання правової допомоги вже мали місце у практиці Верховного Суду до цього, свідченням чому можуть послугувати постанови від 25.01.2018 р. у справі № 401/1466/15-ц [28] та від 22.05.2018 у справі № 826/8107/16 [29], саме позиції Верховного Суду, викладені ним у справі № 462/9002/14-ц, викликали жваву дискусію в юридичній спільноті та стали каталізатором нових обговорень проблематики «гонорару успіху» адвоката в українському правовому полі [9; 30; 31].

Предметом судового розгляду у вказаній справі були вимоги адвоката (позивача) про стягнення зі свого клієнта (відповідача) грошових коштів, передбачених як додатковий гонорар за виграш справи у суді, що було передбачено умовами договору про надання правової допомоги, укладеного між сторонами. Верховний Суд, вирішуючи справу на користь клієнта – відповідача, у своїй постанові від 12.06.2018 р. виклав правову позицію, згідно з якою принцип свободи договору не є абсолютним і може обмежуватися законом та сутністю договірних правовідносин. Реалізуючи даний принцип сторони, на думку суду, не мають права змінювати імперативну вимогу закону про предмет договору з надання юридичних послуг шляхом визначення у безпосередній або завуальованій формі результату розгляду справи судом як складової предмета такого договору. На підставі таких висновків суд дійшов висновків, що умова договору про надання юридичних послуг про винагороду адвокату за досягнення позитивного результату у справі суперечить основним принципам здійснення правосуддя в Україні, актам цивільного законодавства, у зв'язку з чим і в силу положень ч. 1 ст. 203, ч. 1 ст. 215 ЦК України, підлягає визнанню недійсною за пред'явленим стороною договору зустрічним позовом [27]. Таким чином, Верховний Суд відмовив адвокату у задоволенні вимоги про стягнення з клієнта винагороди за виграш справи та задовольнив

зустрічну вимогу останнього про визнання договору у відповідній частині недійсною.

Не погодившись із позицією більшості колегії суддів, один із суддів – В. І. Крат, відомий учений-цивіліст, висловив окрему думку, в обґрунтуванні якої виходив із того, що законодавець, передбачаючи принцип свободи договору, встановив його обмеження. Причому останні є одночасно й межами саморегулювання. Вони передбачені в абз. 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України, згідно з якою сторони не можуть відступати від положень актів цивільного законодавства у разі існування однієї з таких підстав: 1) наявності в акті цивільного законодавства прямої вказівки щодо неможливості сторін відступати від його імперативного становища; 2) якщо із змісту акта цивільного законодавства випливає обов'язковість його положень, яка може мати вид вказівки в акті цивільного законодавства на нікчемний характер відступу від його положень, або виражатись за допомогою інших правових засобів; 3) якщо це випливає із сутності відносин між сторонами. У зв'язку з цим немає жодних підстав вважати, що саме собою прийняття судом певного рішення могло б сприйматися сторонами договору надання юридичних послуг як предмет або результат таких послуг. У такій ситуації судове рішення сприймається як оцінка якості наданих послуг чи, навпаки, безуспішності вжитих стороною дій та як юридичний факт, з яким сторони пов'язують умови виплати винагороди за надані послуги. Суддя відзначає, що зміст правочину повинен не суперечити вимогам, встановленим у цивільно-правовій нормі, аби вона містилась у будь-якому нормативно-правовому акті, а не лише акті цивільного законодавства. Під вимогами, яким має не суперечити правочин, повинні розумітися ті правила, які закріплені в імперативних нормах. Звідси суддя робить висновок про те, що судовою колегією не було обґрунтовано, якій же самій імперативній цивільно-правовій нормі суперечив пункт договору про винагороду за позитивний результат розгляду справи судом, а тому, на думку В. І. Крата, підстави для визнання договору недійсним у зазначеній частині були відсутні [32].

Отже, розглянутим рішенням Верховний Суд виснував про знаходження конструкції «гонорару успіху», як форми винагороди адвоката, поза законом та недійсність відповідної умови договору про надання правової допомоги, навіть у випадку її попереднього узгодження сторонами. В подальшому такий підхід був неодноразово підтриманий касаційним судом і в інших справах, зокрема у постановах від 03.07.2019 р. у справі № 757/20995/15-ц та від 10.07.2019 р. у справі № 912/2391/16 [33; 34].

Тим не менш усталені, на перший погляд, підходи до застосування правових норм у відповідних правовідносинах були піддані істот-

ній критиці як з боку науковців, так і з боку адвокатської спільноти. Обґрунтованість і справедливність подібної критики, поряд із наявністю успішного досвіду регламентації «гонорару успіху» у законодавстві інших країн, а також переконливістю аргументації, викладеної в уже згаданій окремій думці судді Верховного Суду В. І. Крата у справі № 462/9002/14-ц, додатково підтверджена практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Остання, як відомо, в силу положень ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [35] визнається джерелом права в Україні.

Показовим і найбільш відомим у цьому аспекті є рішення ЄСПЛ у справі «Іатридіс проти Греції» (Iatridis v. Greece) від 19.10.2000 р., в якому суд констатував, що угода про виплату адвокату частки від виграшу є угодою, за якою клієнт зобов'язується виплатити адвокату як гонорар певний відсоток від тієї суми, яку суд може присудити йому в разі виграшу. ЄСПЛ наголосив, що такі угоди, якщо вони є юридично дійсними, можуть свідчити про те, що у заявника дійсно виник обов'язок виплатити гонорар своєму адвокату [36]. При цьому суд послався також на те, що угоди про виплату адвокату частки від виграшу об'єднують лише заявника і його адвоката. Проте така угода не є обов'язковою для ЄСПЛ, який має не лише оцінити розмір судових витрат з точки зору їх дійсності, але й дати оцінку умові розумності їх розміру. Внаслідок цього ЄСПЛ зробив висновок про те, що він буде ґрунтуватися на інших доказах, зокрема на кількості годин, витрачених на роботу, кількість адвокатів, які знадобилися для ведення справи, а також на розмірах їх гонорарів [12].

Водночас, на думку Д. Д. Луспенника, хоча й ЄСПЛ не заперечує можливість укладання подібних угод, питання про їх юридичну силу залишається на розсуд національного права. При цьому за наявності таких угод суд передусім має керуватися не ними, а принципом розумності судових витрат, що вимагає встановлення їх реальності, необхідності та розумності характеру їх розміру [12].

З останньою тезою важко не погодитись, за винятком того, що віднесення питання про юридичну силу угод про «гонорар успіху» на розсуд національного права жодним чином не виправдовує усталений тривалий час у практиці Верховного Суду підхід про їх недійсність, насамперед у зв'язку з відсутністю переконливої аргументації в постановках самого суду. З іншого боку, з огляду на досвід різних країн та практику ЄСПЛ, можна стверджувати, що конструкція «гонорару успіху» як форми винагороди адвоката може бути цілком життєздатною і в умовах національного правопорядку.

З точки зору цивільного права, таку умову договору про надання правової допомоги слід розглядати як відкладальну обставину, з настанням якої сторони обумовляють необхідність здійснення оплати належної адвокату винагороди за досягнення ним відповідно рівня якості його діяльності, на чому наполягають деякі дослідники [10, с. 54; 11, с. 9]. Так, у силу положень ст. 212 ЦК України, особи, які вчиняють правочин, мають право обумовити настання або зміну прав та обов'язків обставиною, щодо якої невідомо, настане вона чи ні (відкладальна обставина). В контексті обов'язку зі сплати адвокату додаткової винагороди такою відкладальною обставиною виступає досягнення успіху у справі (позитивне судове рішення на користь клієнта), настання якої на час укладення договору про надання правової допомоги неможна передбачити напевно.

Урешті-решт подібні позиції вчених та практиків посприяли зрушенню у правозастосовчих підходах Верховного Суду, внаслідок чого останній почав поступово переглядати власні правові висновки. Так, у своїй постанові від 12.05.2020 р. у справі № 904/4507/18 Велика Палата Верховного Суду, вирішуючи виключну правову проблему, сформулила позицію, відповідно до якої домовленості про сплату гонорару за надання правничої допомоги є такими, що склалися між адвокатом і клієнтом, у межах правовідносин яких слід розглядати питання щодо дійсності такого зобов'язання (п. 5.39). При цьому, пославшись на вже згадане рішення у справі «Іатридіс проти Греції», Верховний Суд не заперечив можливості укладання між клієнтом та адвокатом угоди, за якої у клієнта виникає зобов'язання сплатити відповідний відсоток від суми, якщо така буде присуджена судом клієнту (п. 5.42) [37].

Підхід до застосування правових норм, запропонований Великою Палатою Верховного Суду в наведеній вище постанові, навряд чи можна визнати «офіційним днем народження «гонорару успіху» як явища на вітчизняному юридичному ринку», про що наголошують деякі адвокати [38], оскільки відповідно до норм процесуального права питання про відступлення Верховним Судом від своїх попередніх висновків, викладених у постанові від 12.06.2018 р. у справі № 462/9002/14-ц, так і не було належним чином вирішене. Тим не менш прийняття Верховним Судом постанови від 12.05.2020 р. у справі № 904/4507/18 беззаперечно стало позитивним зрушенням у напрямку легалізації конструкції «гонорару успіху» в національному правовому полі та, очевидно, спричинило зміну вектору судової практики з окресленого питання.

Поряд із цим не можна не відзначити й те, що вказаною постановою Верховний Суд відкрив можливості для вирішення ще однієї, не менш важливої проблеми, а саме включення «гонорару успіху» до структури

судових витрат – витрат на професійну правничу допомогу з подальшою можливістю його розподілу за результатами розгляду справи. Зокрема, Верховний Суд наголосив на тому, що при визначенні суми відшкодування суд має виходити з критерію реальності адвокатських витрат (встановлення їхньої дійсності та необхідності), а також критерію розумності їхнього розміру, виходячи з конкретних обставин справи та фінансового стану обох сторін, а також зауважив, що за наявності угод, які передбачають «гонорар успіху», слід керуватися саме наведеними вище критеріями при присудженні судових та інших витрат (пункти 5.40, 5.43). З урахуванням наведеного вище Верховний Суд відзначає, що не є обов'язковими для суду зобов'язання, які склалися між адвокатом і клієнтом, зокрема у випадку укладення ними договору, що передбачає сплату адвокату «гонорару успіху», у контексті вирішення питання про розподіл судових витрат. Вирішуючи останнє, суд повинен оцінювати витрати, що мають бути компенсовані за рахунок іншої сторони, ураховуючи як те, чи були вони фактично понесені, так і оцінювати їх необхідність (п. 5.44) [37].

Висновки

Таким чином, актуальна практика Верховного Суду послабила своє категоричне відношення до «гонорару успіху» та виходить із прийнятності такої форми додаткової винагороди адвоката, виплата якої залежить від результатів розгляду справи. Так само висновки Верховного Суду щодо застосування окремих норм процесуальних законів розглядають можливість вирішення питання про компенсацію понесених особою витрат на сплату «гонорару успіху» при вирішенні судом питання про розподіл судових витрат. Разом із тим при визначенні такої компенсації суди мають виходити із критеріїв, що містяться у статтях 137, 141 ЦПК України, статтях 126, 129 ГПК України та статтях 134, 141 КАС України, передусім критерію розумності меж таких витрат. При цьому, оскільки понесення витрат на сплату «гонорару успіху» залежить від результатів розгляду справи судом, подання заяви про розподіл судових витрат має здійснюватись за правилами, передбаченими ч. 8 ст. 141 ЦПК України, ч. 8 ст. 129 ГПК України, ч. 7 ст. 139 КАС України, з подальшим ухваленням судом додаткового рішення.

Поряд із наведеним, з метою уникнення будь-яких розходжень у правозастосовчих підходах у подальшому, вважаємо за доцільне підтримати позицію інших учених, які наполягають на необхідності належного законодавчого регулювання питання «гонорару успіху» адвоката. Зокрема, заслуговують на увагу запропоновані О. М. Дроздовим зміни до редакції ст. 30 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» шляхом доповнення останньої частиною 4 такого змісту: «4. Адвокат має

право відповідно до порядку, затвердженого Радою адвокатів України, включати в договір про надання правничої (правової) допомоги умову, відповідно до якої розмір та (або) виплата клієнтом винагороди ставиться в залежність від результату надання адвокатом правничої (правової) допомоги, зокрема у випадку ухвалення судового рішення на його користь (гонорар успіху)» [9].

Також, у розвиток відповідних пропозицій, вважаємо за необхідне передбачити в чинному законодавстві обмеження стосовно можливості застосування конструкції «гонорару успіху» при наданні правової допомоги у певних категоріях справ, аналогічно тому, як це має місце в інших країнах. Зокрема, це може бути реалізовано шляхом закріплення відповідних положень у Правилах адвокатської етики. Крім того, не менш важливим, на наш погляд, вбачається унормування правила про те, що «гонорар успіху» підлягає сплаті виключно після набрання рішенням, ухваленим на користь клієнта, законної сили, а точніше з моменту набрання таким рішенням статусу остаточного в розумінні принципу *res judicata*. Останнє є важливим в аспекті забезпечення засад правової визначеності та стабільності правовідносин, на чому окремо наголошується на сторінках юридичної літератури [39].

Список використаних джерел

- [1] Сакара Н. Ю. Інститут забезпечення витрат на професійну правничу допомогу через призму права на доступ до суду. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти* : матеріали II всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 23 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. / Полт. юрид. ін-т Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Полтав. обл. перепідготовки та підвищ. кваліф. працівників органів держ. влади, органів місц. самовряд., держ. підприємств, установ і організацій. Полтава : Росава, 2017. Ч. 1. С. 179–182.
- [2] Ісакова В. М. Право на правову допомогу як елемент принципу доступності правосуддя. *Форум права*. 2012. № 4. С. 404–410. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2055/1/ISakova.pdf> (дата звернення: 25.03.2022).
- [3] Забогін В. Право на правову допомогу як мінімальний стандарт доступності цивільного судочинства. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 4. С. 8–12.
- [4] Бондаренко-Зелінська Н. Л. Правові допомога як елемент доступності правосуддя. *Приватне право і підприємництво*. 2008. Вип. 7. С. 205–210.
- [5] Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.
- [6] Про адвокатуру і адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/326856__553498.
- [7] Правила адвокатської етики : затверджено Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 р. від 09.06.2017 р. ; зі змінами, затв. З'їздом адвокатів України 2019 р. від 15.02.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (дата звернення: 25.03.2022).
- [8] Рішення Ради адвокатів Харківської області від 21.07.2021 р. № 13/1/7 «Про розгляд звернень адвокатів Харківщини стосовно необхідності перегляду розробки (мінімальних) ставок адвокатського гонорару». URL: <https://advokat.org.ua/articles/1531-rekomendovanuyu-rozmir-advokatskoho-honoraru.html> (дата звернення: 25.03.2022).

- [9] Дроздов О. Гонорар успіху адвоката: світовий досвід і перспективи законодавчого врегулювання в Україні. *ЮрЛіга. Платформа: Ліга-Закон*. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytys/171358_gonorar-uspkh-advokata-svtoviy-dosvd-perspektivi-zakonodavchogo-vregulyuvannya-v-ukran (дата звернення: 25.03.2022).
- [10] Zaborovskyy V. «Success fee» as an important component of ensuring the constitutional right of a person to professional legal assistance. *Конституційно-правові академічні студії*. 2020. Вип. 3. С. 49–58.
- [11] Козлов С. Чому в Україні «не люблять» гонорар успіху адвоката. *Юридична газета*. 2020. № 6 (24 берез.). С. 8–11.
- [12] Луспенік Д. Д. Гонорар успіху адвоката: практика Європейського суду з прав людини. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/134897-gonorar-uspikhu-advokata-praktika-eyuropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-ad323b> (дата звернення: 25.03.2022).
- [13] Фляжнікова Я. Про гонорар успіху адвоката. *European Political and Law Discourse*. 2020. Vol. 7. Issue 1. P. 92–99.
- [14] Nazarov I. V., Ovcharenko O. M., Kovalyova Y. A., Remeskova Y. O. Independence of an advocate in disciplinary proceedings: Comparative approach with a focus on Ukrainian experience. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Vol. 10, issue 2. P. 603–615. [https://doi.org/10.14505//jarle.v10.2\(40\).22](https://doi.org/10.14505//jarle.v10.2(40).22).
- [15] Drozdov O., Rozhnov O., Mamnitskiy V. Mediation and court in Ukraine: Perspectives on interaction and mutual understanding. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. Vol. 4, issue 3. P. 181–190. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.3-n000082>.
- [16] Borysova V. I., Ivanova K. Y., Iurevych I. V., Ovcharenko O. M. Judicial protection of civil rights in Ukraine: National experience through the prism of European standards. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2019. Vol. 10, issue 1. P. 66–84. [https://doi.org/10.14505//jarle.v10.1\(39\).09](https://doi.org/10.14505//jarle.v10.1(39).09).
- [17] Shpak M.V. Lawyer as a Subject of Professional Legal Aid in Civil Procedure of Ukraine. *Herald of Civil Procedure* 2021. Vol. 11, No. 2. P. 111–126.
- [18] Wijayanti, Asri, Hidayat, Nur Azizah, Unggul, Satria, Hariri, Achmad. Legal aid for marginal communities. *Man in India*, 2017. Vol. 97, issue 18. P. 251–262.
- [19] Tsvina T., Vakhonіeva T. Law of Ukraine 'on mediation': main achievements and further steps of developing mediation in Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Vol. 5, issue 1. P. 142–153. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.1-n000104>.
- [20] Tsvina T., Ferz S. The recognition and enforcement of agreements resulting from mediation: austrian and ukrainian perspectives. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Vol. 5, issue 4. P. 32–54. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-a000436>.
- [21] Prytyka Y., Izarova I., Kravtsov S. Towards effective dispute resolution: A long way of mediation development in Ukraine. *Asia Life Sciences*. 2020. Vol. 29, issue 1. P. 387–397.
- [22] Gusarov K., Riabchenko Y., Shymon S., Kostyria O., Kovryha O. Trade secret protection in Ukraine and Germany: comparative analysis. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23, issue 1. P. 1–10.
- [23] Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства : Прийнято делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343 (дата звернення: 25.03.2022).
- [24] Courts and Legal Services Act 1990. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/41/section/58>.
- [25] Model Rules of Professional Conduct. The ABA Model Rules of Professional Conduct were adopted by the ABA House of Delegates in 1983. URL: https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/resources/.

- [26] Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
- [27] Постанова Верховного Суду від 12.06.2018 р. у справі № 462/9002/14-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76022516> (дата звернення: 23.02.2022).
- [28] Постанова Верховного Суду від 25.01.2018 р. у справі № 401/1466/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71828855> (дата звернення: 23.02.2022).
- [29] Постанова Верховного Суду від 22.05.2018 р. у справі № 826/8107/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74203997> (дата звернення: 23.02.2022).
- [30] Вітюк Р. Гонорар за успіх. Бонус для адвоката чи корупційна складова? *Закон і Бізнес*. 2018. № 31 (1381). URL: https://zib.com.ua/ua/print/133986bonus_dlya_advokata_stimul_chi_korupciyna_skladova.html (дата звернення: 25.03.2022).
- [31] Мамченко Н. Гонорар успеха для адвоката: в КГС Верховного Суду прокоментували свою позицію. *Судебно-юридическая газета*. 2018. № 34-35 (453-454). С. 8, 18.
- [32] Окрема думка судді Крата В. І. від 12 червня 2018 року у справі № 462/9002/14-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74963389> (дата звернення: 23.02.2022).
- [33] Постанова Верховного Суду від 03.07.2019 у справі № 757/20995/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83203381> (дата звернення: 23.02.2022).
- [34] Постанова Верховного Суду від 10.07.2019 р. у справі № 912/2391/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83118178> (дата звернення: 23.02.2022).
- [35] Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
- [36] *Iatridis v. Greece* (Article 41) 19 of October 2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59087> (дата звернення: 23.02.2022).
- [37] Постанова Верховного Суду від 12.05.2020 р. у справі № 904/4507/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/91572017> (дата звернення: 23.02.2022).
- [38] Шаповал Д., Кострікова Є. Гонорар успіху по-українськи. Чи вартує гра свічок у наших реаліях. *Юридична газета*. 2021. № 23 (753). URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/gonorar-uspihu-poukrayinski-chi-vartue-gra-svichok-u-nashih-realiyah.html> (дата звернення: 25.03.2022).
- [39] Gusarov K., Terekhov V. Finality of Judgments in Civil Cases and Related Considerations: The Experience of Ukraine and Lithuania. *Access to justice in eastern Europe*. 2019. № 4(5). С. 6–30. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-2.4-a000020>.

References

- [1] Sakara, N.Yu. (2017). The institute for provision of costs for professional legal assistance through the prism of the right to access to court. In *Adaptation of the legal system of Ukraine to the law of the European Union: theoretical and practical aspects. Proceedings of the Scientific and Practical Conference* (Part 1, pp. 179-182). Poltava: Rossava.
- [2] Isakova, V.M. (2012). The right to legal aid as an element of the principle of access to justice. *Forum Prava*, 4, 404-410. Retrieved from <https://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2055/1/ISakova.pdf>.
- [3] Zabotin, V. (2017). The right to legal aid as a minimum standard of access to civil justice. *Enterprise, Economy and Law*, 4, 8-12 [in Ukrainian].
- [4] Bondarenko-Zelinska, N.L. (2008). Legal aid as an element of access to justice. *Private Law and Entrepreneurship*, 7, 205-210.
- [5] Constitution of Ukraine. (1996, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

- [6] Law of Ukraine No. 5076-VI "On advocacy and advocacy". (2012, May). Retrieved from https://zakononline.com.ua/documents/show/326856__553498.
- [7] Rules of lawyer ethics: approved by the Reporting and Electoral Congress of Lawyers of Ukraine 2017 dated September 06, 2017; with changes, signed by the 2019 Congress of Lawyers of Ukraine dated February 15, 2019. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>.
- [8] Decision of the Bar Council of the Kharkiv region No. 13/1/7 "On consideration of appeals by lawyers of the Kharkiv region regarding the need to revise the development of (minimum) attorney fee rates" dated July 21, 2021. Retrieved from <https://advokat.org.ua/articles/1531-rekomendovanyy-rozmir-advokatskoho-honoraru.html>.
- [9] Drozdov, O. (2018). The lawyer's success fee: world experience and prospects for legislative regulation in Ukraine. *Liga-Zakon*. Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/analytys/171358_gonorar-uspkh-advokata-svtoviy-dosvd--perspektivi-zakonodavchogo-vregulyuvannya-v-ukran.
- [10] Zaborovskyy, V. (2020). "Success fee" as an important component of ensuring the constitutional right of a person to professional legal assistance. *Constitutional and Legal Academic Studies*, 3, 49-58.
- [11] Kozlov, S. (2020). Why in Ukraine they "don't like" the lawyer's success fee. *Legal Newspaper*, 6, 8-11.
- [12] Luspenyk, D.D. (2019). The lawyer's success fee: the practice of the European Court of Human Rights. *Judicial and Legal Newspaper*. Retrieved from <https://sud.ua/ru/news/blog/134897-gonorar-uspikhu-advokata-praktika-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-ad323b>.
- [13] Fliazhnikova, Ya. (2020). About the attorney's success fee. *European political and law discourse*, 7(1), 92-99.
- [14] Nazarov, I.V., Ovcharenko, O.M., Kovalyova, Y.A., & Remeslova, Y.O. (2019). Independence of an advocate in disciplinary proceedings: Comparative approach with a focus on Ukrainian experience. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 10(2), 603-615. [https://doi.org/10.14505/jarle.v10.2\(40\).22](https://doi.org/10.14505/jarle.v10.2(40).22).
- [15] Drozdov, O., Rozhnov, O., & Mamnitskiy, V. (2021). Mediation and court in Ukraine: Perspectives on interaction and mutual understanding. *Access to Justice in Eastern Europe*, 4(3), 181-190. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.3-n000082>.
- [16] Borysova, V.I., Ivanova, K.Y., Iurevych, I.V., & Ovcharenko, O.M. (2019). Judicial protection of civil rights in Ukraine: National experience through the prism of European standards. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 10(1), 66-84. [https://doi.org/10.14505/jarle.v10.1\(39\).09](https://doi.org/10.14505/jarle.v10.1(39).09).
- [17] Shpak M.V. (2021). Lawyer as a Subject of Professional Legal Aid in Civil Procedure of Ukraine. *Herald of Civil Procedure*, 11(2), 111-126.
- [18] Wijayanti, Asri, Hidayat, Nur Azizah, Unggul, Satria, & Hariri, Achmad. (2017). Legal aid for marginal communities. *Man in India*, 97(18), 251-262.
- [19] Tsvina T., & Vakhoniev T. (2022). Law of Ukraine 'on mediation': main achievements and further steps of developing mediation in Ukraine. *Access to Justice in Eastern Europe*, 5(1), 142-153. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.1-n000104>.
- [20] Tsvina T., & Ferz S. (2022). The recognition and enforcement of agreements resulting from mediation: austrian and ukrainian perspectives. *Access to Justice in Eastern Europe*, 5(4), 32-54. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-a000436>.
- [21] Prytyka Y., Izarova I., & Kravtsov S. (2020). Towards effective dispute resolution: A long way of mediation development in Ukraine. *Asia Life Sciences*, 29(1), 387-397.
- [22] Gusarov, K., Riabchenko, Y., Shymon, S., Kostyria, O., & Kovryha, O. (2020). Trade secret protection in Ukraine and Germany: comparative analysis. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 23(1), 1-10.

- [23] General Code of rules for lawyers of the countries of the European Community: Adopted by the delegation of twelve participating countries at a plenary meeting in Strasbourg in October 1988. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_343.
- [24] Courts and Legal Services Act 1990. Retrieved from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/41/section/58>.
- [25] Model Rules of Professional Conduct. The ABA Model Rules of Professional Conduct were adopted by the ABA House of Delegates in 1983. Retrieved from https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/resources.
- [26] Law of Ukraine No. 1402-VIII "On the judicial system and the status of judges". (2016, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
- [27] Resolution of the Supreme Court of June 12, 2018 in case No. 462/9002/14-ts. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76022516>.
- [28] Resolution of the Supreme Court of January 25, 2018 in case No. 401/1466/15-ts. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71828855>.
- [29] Resolution of the Supreme Court of May 22, 2018 in case No. 826/8107/16. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74203997>.
- [30] Vitjuk, R. (2018). Success fee. A bonus for a lawyer or a corruption component? *Law and Business*, 31(1381). Retrieved from https://zib.com.ua/print/133986-bonus_dlya_advokata_stimul_chi_korupciyna_skladova.html.
- [31] Mamchenko, N. (2018). Success fee for a lawyer: the KGS of the Supreme Court commented on its position. *Judicial and Legal Newspaper*, 34-35(453-454), 8, 18.
- [32] Dissenting opinion of judge V.I. Krat dated June 12, 2018 in case No. 462/9002/14-ts. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74963389>.
- [33] Resolution of the Supreme Court of July 3, 2019 in case No. 757/20995/15-ts. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83203381>.
- [34] Resolution of the Supreme Court of July 10, 2019 in case No. 912/2391/16. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83118178>.
- [35] Law of Ukraine No. 3477-IV "On the implementation of decisions and application of the practice of the European Court of Human Rights". (2006, February). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>.
- [36] Iatridis v. Greece (Article 41) of October 19, 2000. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59087>.
- [37] Resolution of the Supreme Court of May 12, 2020 in case No. 904/4507/18. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/91572017>.
- [38] Shapoval, D., Kostrikova, Ye. (2021). Success fee in Ukrainian. Is the game worth the candles in our realities. *Legal Newspaper*, 23 (753). Retrieved from <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/gonorar-uspihu-poukrayinski-chi-vartue-gra-svichoku-nashih-realiyah.html>.
- [39] Gusarov, K., Terekhov, V. (2019). Finality of Judgments in Civil Cases and Related Considerations: The Experience of Ukraine and Lithuania. *Access to Justice in Eastern Europe*, 4(5), 6-30. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-2.4-a000020>.

Олександр Ігорович Попов

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри цивільної юстиції та адвокатури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

61024, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна

e-mail: o.i.popov@nlu.edu.ua

ORCID 0000-0002-4792-250X

Oleksandr I. Popov

PhD in Law, Assistant Professor

Assistant Professor of the Department of Civil Justice and Advocacy

Yaroslav Mudryi National Law University

61024, 77 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

*e-mail: o.i.popov@nlu.edu.ua

ORCID 0000-0002-4792-250X

Рекомендоване цитування: Попов О. І. «Гонорар успіху» адвоката: на шляху до єдності судової практики. *Теорія і практика правознавства*. 2022. Вип. 1 (21). С. 19–37. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.21.260038>.

Suggested Citation: Popov, O. (2022). «Success Fee» of an Advocate: on the Way to the Unity of Judicial Practice. *Theory and Practice of Jurisprudence*, 1(21), 19–37. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.21.260038>.

Стаття надійшла / Submitted: 29.04.2022

Прорецензовано / Revised: 28.05.2022

Схвалено до друку / Accepted: 21.06.2022

Опубліковано / Published: 28.06.2022

Розмежування понять «подарунок» і «неправомірна вигода» в адміністративному та кримінальному праві

Андрій Степанович Габуда

Прикарпатський факультет Національної академії внутрішніх справ
Івано-Франківськ, Україна

Катерина Михайлівна Данченко*

Прикарпатський факультет Національної академії внутрішніх справ
Івано-Франківськ, Україна

*e-mail: nagornakate@yahoo.com

Анотація

У статті розглянуто проблеми тлумачення та застосування антикорупційного термінологічного апарату, зокрема дефініції «подарунок» та «неправомірна вигода». Відзначається, що правильне розмежування цих понять є важливим не лише для юридичної науки під час проведення прикладних досліджень, але й для нормотворення та правозастосування. З'ясовано, що вітчизняні суди при розмежуванні подарунка та неправомірної вигоди допускають неоднакове застосування ст. 172-5 КУпАП та ст. 368 КК, наслідком чого є невірна кваліфікація та неправильне визначення виду відповідальності. Також зроблено наголос на тому, що проблеми розмежування подарунка і неправомірної вигоди не стільки пов'язані з досконалістю законодавства, як із спотвореною практикою його застосування. З урахуванням доктринальних напрацювань та нормативних положень антикорупційного законодавства запропоновано авторський підхід до визначення відмінностей між термінами, що досліджуються. Обґрунтовано принципову позицію, згідно з якою при розмежуванні неправомірної вигоди у складі корупційних злочинів та подарунка, порушення обмежень щодо одержання якого утворює адміністративне правопорушення, необхідно насамперед враховувати, що неправомірна вигода завжди надається за вчинення або невчинення відповідним суб'єктом будь-якого діяння з використанням наданих йому повноважень, влади чи службового становища. Подарунок отримується такою особою не за вчинення чи невчинення діяння з використанням наданих їй влади чи повноважень, а задарма, безоплатно. Враховуючи, що дилема подарунка та неправомірної вигоди набуває гостроти саме у правозастосовній площині, запропоновано усунути її шляхом визначення Верховним Судом відповідних правозастосовних орієнтирів.

Ключові слова: антикорупційне законодавство; правопорушення, пов'язане з корупцією; корупційне кримінальне правопорушення; розмежувальні ознаки; правозастосовна діяльність; відповідальність.

Delimitation of the Concepts of "Gift" and "Illegal Benefit" in Administrative and Criminal Law

Andrii S. Habuda

*Precarpathian Faculty of the Academy of Internal Affairs
Ivano-Frankivsk, Ukraine*

Kateryna M. Danchenko*

*Precarpathian Faculty of the Academy of Internal Affairs
Ivano-Frankivsk, Ukraine*

**e-mail: nagornakate@yahoo.com*

Abstract

The article raises issues of interpretation and application of anti-corruption terminology, in particular, the definitions of "gift" and "illegal benefit". It is noted that the correct delineation of these concepts is important not only for legal science in the application of applied research but also for rulemaking and law enforcement. It was found that courts allow different applications of Art. 172-5 of the Code of Administrative Offenses and Art. 368 of the Criminal Code and as a consequence – incorrect qualification and incorrect definition of a liability. Also, we noticed that the problems of delimitation of gifts and improper benefits are not so much a problem of legislation as to the distorted practice of its application. Considering doctrinal developments and normative provisions of anti-corruption legislation, the author's approach to determining the differences between the studied terms is proposed. The principle position is substantiated, according to which, when delimitation of illegal benefit and a gift, violation of restrictions on receiving which constitutes an administrative offense, first of all, it should be borne in mind that illegal benefit is always provided for what act using the powers, authority or official position given to him. A gift is received by such a person not for committing or not committing an act with the use of the powers or powers granted to him, but for free, free of charge. Given that the dilemma of the gift and illegal benefit becomes acute in the law enforcement sphere, the authors propose to eliminate it by determining the relevant law enforcement guidelines by the Supreme Court.

Keywords: *anti-corruption legislation; corruption-related offenses; corruption criminal offense; distinguishing features; law enforcement activities; responsibility.*

Вступ

Сьогодні в Україні продовжується реформування політичної, економічної, духовної, соціальної та інших сфер суспільного життя. Складовою таких украї непростих процесів є запобігання та протидія корупції, яка охопила всі рівні державного апарату, набула загрозливих для

країни масштабів. Особливу небезпеку становлять випадки прохання, одержання, вимагання подарунків чи неправомірної вигоди особами, уповноваженими виконувати функції держави або місцевого самоврядування. Проте неоднакове розуміння цих правових категорій, особливо серед працівників новостворених антикорупційних органів та суддів, негативно впливає на реалізацію засад державної антикорупційної політики.

З огляду на це у даному дослідженні впорядковано характерні ознаки дефініцій «подарунок» і «неправомірна вигода» за відповідними критеріями, що має сприяти вдосконаленню юридичної практики в частині притягнення винних до адміністративної та кримінальної відповідальності.

Огляд літератури

Українські науковці приділили значну увагу питанню розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності за порушення заборон (обмежень) одержання неправомірної вигоди та подарунків. Зокрема, розробленням цієї проблематики займалися такі українські вчені, як П. П. Андрушко [1], З. О. Гладун [2], О. О. Дудоров [3], В. М. Киричко [4], М. І. Мельник [5], В. О. Навроцький [6], В. І. Осадчий [7], А. В. Савченко [8], В. І. Тютюгін [9], М. І. Хавронюк [10], Н. М. Ярмиш [11] та ін. Більшою мірою їх наукові дослідження стосувалися визначення предмета кримінальних правопорушень, передбачених статтями 354, 364, 364¹, 365², 368, 368³, 368⁴, 368⁵, 369, 369², 369³ Кримінального кодексу України (далі – КК України) [12] та адміністративного правопорушення, закріпленого у ст. 172⁵ Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [13], а також розмежування відповідальності за одержання неправомірної вигоди й подарунків службовими особами. Втім, серед висловлених ними суджень є такі, що мають дискусійний характер, а окремі аспекти вказаного відмежування наразі залишилися поза увагою науковців. У зв'язку з цим обрана проблематика видається актуальною й потребує подальшої розробки.

Матеріали та методи

У доктрині щодо питань правового аналізу дефініцій «подарунок» та «неправомірна вигода» напрацьовано великий обсяг теоретичних знань, пропонуються шляхи усунення недоліків, наводяться численні пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства [14–18]. Водночас деякі аспекти даної проблеми знайшли відображення і в роботах зарубіжних науковців [19–22].

доводиться констатувати, що значна кількість теоретичних питань, які відзначаються витонченістю наукових розробок, не тільки не вирішу-

ють нагальних потреб теорії та практики й залишаються дискусійними, а ще більше поглиблюють протиріччя у розумінні зазначених категорій, навіюють розмаїття власних суб'єктивних підходів і бачень.

Розмежування понять «подарунок» і «неправомірна вигода» ускладняється й тим, що місцеві, апеляційні суди (особливо у справах про адміністративні правопорушення, де відсутня стадія касаційного перегляду) нерідко допускають неоднакове застосування законодавства з цього приводу, а інколи приймають цілком протилежні рішення з одних і тих же питань. Немає відповідних правових позицій і Верховного Суду.

З огляду на зазначене *метою* статті є розроблення теоретичних роз'яснень і практичних рекомендацій, необхідних для вдосконалення юридичної практики відмежування поняття «подарунок» від «неправомірна вигода». Використання теоретичних напрацювань у даному напрямку дозволить суб'єктам правозастосовної діяльності правильно кваліфікувати правопорушення із зазначеними предметами, визначити вид та міру відповідальності. У зв'язку з цим *завдання* дослідження полягає в науковому забезпеченні практичної реалізації тих рішень, які вже сьогодні випливають із норм чинного антикорупційного законодавства, однак зустрічають на своєму шляху нерозуміння їх змісту, піддаються невірному тлумаченню, що призводить до не однакового, а інколи й помилкового застосування правових норм, зокрема щодо подарунку і неправомірної вигоди.

Результати та обговорення

Причини, що зумовили прийняття законодавства з питань запобігання і протидії корупції

Прийняття антикорупційного законодавства, безумовно, було викликано вимогами часу й мало задовольнити очікування та запити суспільства щодо конкретних кроків у дієвій боротьбі з корупцією в нашій країні. Проте, як засвідчує практика, постійне вдосконалення адміністративно-правового та кримінально-правового механізму протидії корупції не призводить до відчутних позитивних змін на цьому рубежі антикорупційної боротьби. Новостворені спеціалізовані органи теж виявилися неспроможними реалізувати державну антикорупційну стратегію.

Проникаючи в усі сфери суспільного життя, корупційні прояви видозмінюються, набуваючи нових форм протиправного збагачення. Особливу небезпеку становлять правопорушення, що вчинюються представниками органів державної влади та місцевого самоврядування з використанням наданих їм повноважень, функцій і отриманням за це

неправомірної вигоди чи подарунку. Проте правопорушники нерідко залишаються безкарними, а якщо і притягуються до відповідальності, то їх дії кваліфікуються невірно.

Така ситуація склалася не тільки через прогалини у законодавстві. Одним із головних чинників тут також є неправосудність суддівських рішень і непрофесійні дії працівників правоохоронних органів з причин, які можуть бути як суб'єктивними, так і об'єктивними. З цього приводу О. О. Дудоров зауважує, що в сучасних умовах основна проблема протидії корупції лежить не стільки в законодавчій, скільки в правозастосовній площині [3, с. 92].

С. В. Роцупкін при дослідженні кількісних показників правопорушень, пов'язаних з корупцією, констатує, що найнижчий показник складених протоколів припадає саме на правопорушення, пов'язане з обмеженням щодо одержання подарунку, що, на його думку, може бути зумовлено: «1) низьким рівнем виявлення та документування такого роду правопорушення; 2) неефективною роботою уповноважених органів з питань протидії та запобігання корупції – Національної поліції, органів прокуратури, Національного агентства з питань запобігання корупції; 3) низьким рівнем правозастосовної практики та право розуміння...» [23, с. 197].

В. М. Шаповал теж звертає увагу на цю проблему і вказує, що ефективність законотворення вимірюється насамперед правозастосуванням, оскільки яким би не був закон, він може бути спотворений практикою його застосування [24].

Тому важливо не лише вдосконалювати законодавство, а й формувати підходи, за допомогою яких кожен, хто має відношення до правозастосовної діяльності, беззастережно зможе правильно визначити зміст норми, правильно її тлумачити, зокрема стосовно подарунка та неправомірної вигоди, що виключить помилки у правозастосуванні.

Слід зазначити, що для відмежування поняття «подарунок» від «неправомірна вигода» необхідно звернутися до положень нормативно-правових актів, де наводяться дефініції зазначених деліктів з характерними ознаками та властивостями, а також проаналізувати наукові дискусії та доктринальні бачення з цього приводу.

Питання розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності

У пошуку вирішення проблеми розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності за порушення заборон одержання неправомірної вигоди та подарунків заслуговують на увагу висновки

В. М. Киричка, зокрема: «1) ключовим критерієм для розв'язання цього завдання виступає категорія суспільної небезпечності, яка дозволила встановити відмінність за соціальною сутністю неправомірної вигоди й подарунка <...>; 3) поняття «подарунок» законодавчо визначено по-іншому, ніж поняття «неправомірна вигода», а також розмежовано сфери використання цих понять: а) поняття «неправомірна вигода» – для характеристики корупційних діянь; б) поняття «подарунок» – для характеристики правопорушень, пов'язаних з корупцією; 4) поняття «подарунок» не може використовуватись при юридичній кваліфікації корупційних злочинів, у тому числі передбачених статтями 354, 368, 368³, 368⁴, 369, 369² КК, оскільки воно саме по собі вказує на відсутність ознак корупції; 5) порушення встановлених у ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII обмежень у вигляді заборон щодо одержання подарунків за жодних умов не можна кваліфікувати як одержання неправомірної вигоди за статтями КК України, оскільки воно є правопорушенням, пов'язаним із корупцією, яке відповідно до ст. 1 Закону не містить ознак корупції й не є суспільно небезпечним діянням; б) порушення законодавчих заборон одержання неправомірної вигоди (зокрема, пропозиція, обіцянка, надання, прийняття пропозиції, прийняття обіцянки, прохання, одержання, вимагання) тягне за собою кримінальну відповідальність за відповідною ст. КК України про корупційний злочин, а порушення законодавчих обмежень (заборон) щодо подарунків тягне за собою не кримінальну, а адміністративну відповідальність за ст. 172⁵ КУпАП» [4, с. 129–130].

Безумовно, наведені вченим критерії розмежування є вірними й мають логіко-юридичне обґрунтування. Разом із тим їх ціннісна сутність для правозастосовної практики нівелюється через те, що класифікація відмінностей між подарунком і неправомірною вигодою має констатуючий характер, який ґрунтується на очевидних фактах, у тому числі взаємовиключних. Тут головним питанням, що наразі залишається без відповіді, є дилема правової оцінки діяння ще до того, як його визнано адміністративним чи кримінальним правопорушенням.

Водночас К. П. Рубан переконує, що «відмежування подарунка від неправомірної вигоди як предмета корупційних злочинів слід здійснювати спираючись на: 1) принципову відмінність між корупційними правопорушеннями, котрі містять ознаки корупції (до яких належить неправомірна вигода), та правопорушеннями, пов'язаними з корупцією (порушення обмежень у прийнятті подарунків службовими особами); 2) тільки неправомірна вигода може бути нематеріального чи не грошового характеру, на відміну від неї подарунок, який надають/одер-

жують за ціною, нижчою мінімальної ринкової, обов'язково повинен мати вартісну характеристику; 3) мотиви, якими керуються надавач і одержувач, а саме відсутність корисливого мотиву з боку обдарованого службовця» [25, с. 128].

У цілому такий підхід заслуговує на підтримку, за винятком п. 1, оскільки в ньому автор вбачає відмежування подарунка від неправомірної вигоди як предмета корупційних злочинів, спираючись на нормативні положення, які є відсильними. Тобто дана рекомендація жодним чином не полегшує діяльність суб'єктів правозастосовної практики у даному напрямку, оскільки передбачає їх самостійне звернення до понятійного апарату антикорупційного законодавства. Видається, що логічним було б саме в п. 1 виокремити ознаки, які вказують на відмінності між корупційним та правопорушенням, пов'язаним з корупцією, що розглядаються.

Власну думку щодо відмежування неправомірної вигоди від подарунку мають О. А. Лупало та А. С. Рокотянська [26]. Вони вважають, що закріплені у Законі України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII» (далі – Закон № 1700-VII) [27] ознаки подарунку створили підстави для неоднозначного його тлумачення та призводять до певних ускладнень практичного розмежування від неправомірної вигоди. З урахуванням цього вони наводять власний підхід щодо відмежування правопорушення, передбаченого ст. 172-5 КУпАП від складу злочину, описаного в ст. 368 КК України, який зводиться до наступного: по-перше, у згаданій статті КУпАП говориться про порушення певних обмежень, а не заборон. Однак ст. 23 Закону № 1700-VII забороняє особам «безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе або близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб: а) у зв'язку зі здійсненням такими особами діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; б) якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні такої особи». З урахування зазначеного та правової норми, закріпленої в ч. 2 ст. 9 КУпАП, заборона щодо одержання службовою особою забороненого подарунку має кваліфікуватися за ст. 368 КК України – за наявності всіх ознак складу злочину, передбаченого цією статтею КК України (зокрема за відсутності малозначності діяння) [26, с. 20].

Наведений підхід щодо означеної проблематики має фрагментарний характер і навряд чи матиме ціннісне навантаження у практичній площині, оскільки автори, констатуючи факт кваліфікації забороненого подарунку за ст. 368 КК України, не зазначають тих сутнісних ознак, які відмежовують його від неправомірної вигоди. Більше того, пропонуючи наведену правову оцінку вчиненого, науковці не врахували,

що у випадку кваліфікації діяння за ст. 368 КК України обов'язковою ознакою об'єкта складу цього злочину є саме неправомірна вигода. Звичайно, види подарунків та неправомірної вигоди хоч і не ідентичні, але багато в чому схожі. Тому отримання службовою особою визначених законодавством цінностей, речей, інших предметів дійсно може кваліфікуватись за вказаною нормою, але знову ж у цьому разі має йтися тільки про неправомірну вигоду, а не подарунок.

Необхідно зазначити й те, що законодавче визначення подарунку та неправомірної вигоди теж має свої особливості, а це у свою чергу породило жваві дискусії серед науковців і практиків щодо визначення їх видів [25; 28, с. 173–190; 29, с. 9–17].

Проте, враховуючи, що мета цієї роботи дещо інша, висловлювати авторське бачення ще й з цих питань видається недоцільним та й неможливим через рамки статті та інші причини. Крім того, виділення, групування чи класифікація предметів (видів) неправомірної вигоди та подарунку для даного дослідження є другорядним питанням. Тут лише зауважимо, що апріорі порівнювати можна лише явища, які наділені спільними (однаковими) ознаками. Тобто у випадку, коли предметом неправомірної вигоди виступають об'єкти, які не можуть виступати предметом подарунку, то відповідно і розмежування неправомірної вигоди та подарунку у цьому контексті втрачає сенс.

Нормативно-правові засади формулювання понять «неправомірна вигода» і подарунок»

Щоб з'ясувати характерні риси, за допомогою яких законодавець формулює поняття даного термінологічного апарату, звернемося до нормативно-правових актів.

Так, згідно з абз. 7 ч. 1 ст. 1 Закону № 1700-VII [27], п. 2 примітки до ст. 354 і примітки до ст. 364¹ КК України [12] визначення *неправомірної вигоди* є ідентичними та вказують, що такою вигодою слід визнавати грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав.

Проте логіко-граматичне тлумачення статей 364¹, 365², 368, 368³, 368⁴, 369, 369² КК України дозволяє виокремити, крім наведених вище, ще одну важливу особливість неправомірної вигоди. Йдеться про те, що така вигода одержується (пропонується) за: використання всупереч інтересам юридичної особи приватного права службовою особою своїх повноважень (ст. 364¹); зловживання своїми повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365²); вчинення

чи невчинення такою службовою особою будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища (ст. 368); вчинення зазначеною службовою особою дій чи її бездіяльність з використанням наданих їй повноважень (ст. 368³); за вчинення чи невчинення службовою особою будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища (ст. 369); вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ст. 369²). Тобто, якщо узагальнити наведені обставини, то можна виділити спільну для них ознаку, яка вказує на те, що неправомірна вигода завжди надається (одержується, інші дії) за вчинення чи невчинення відповідним суб'єктом будь-якого діяння з використанням наданих йому повноважень, влади чи службового становища.

Подарунок, як передбачено абз. 9 ч. 1 ст. 1 Закону № 1700-VII, – це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають/одержують безоплатно або за ціною, нижчою мінімальної ринкової. Порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків тягне за собою адміністративну відповідальність за ст. 172⁵ КУпАП. Такі обмеження закріплені у ст. 23 Закону № 1700-VII і передбачають наступне: особам, зазначеним у пунктах 1, 2 ч. 1 ст. 3 цього Закону, забороняється безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб:

- 1) у зв'язку із здійсненням такими особами діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування;
- 2) якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні такої особи.

З цього випливає, що подарунок отримується особою не за вчинення чи невчинення відповідним суб'єктом будь-якої дії з використанням наданих йому влади чи службового становища, а задарма, безоплатно, а у другому випадку ще й від особи, що перебуває у підпорядкуванні. Ця обставина і є тією головною ознакою, яка в кінцевому рахунку дозволяє відмежувати неправомірну вигоду у складах корупційних злочинів від подарунка, порушення обмежень, щодо одержання якого утворює адміністративне правопорушення.

Висновки

Таким чином, існує безліч підходів і критеріїв відмежування подарунку від неправомірної вигоди і їх цінність переважно лежить у теоретичній площині. Але для суб'єктів правозастосовної діяльності важливо насамперед знати, як правильно тлумачити законодавчі приписи та вміти їх застосовувати в ході юридичної оцінки конкрет-

них ситуацій. З огляду на це та враховуючи, що делікти «подарунок» та «неправомірна вигода» є схожими за своєю правовою природою й мають спільні риси, їх розмежування необхідно проводити на підставі законодавчого визначення та аналізу відповідних юридичних складів адміністративних і кримінальних правопорушень. Таке вивчення дає достатні підстави стверджувати, що неправомірна вигода завжди надається (одержується) за вчинення чи невчинення відповідним суб'єктом будь-якого діяння з використанням наданих йому повноважень, влади чи службового становища. Подарунок отримується такою особою не за вчинення чи невчинення діяння з використанням наданих їй влади чи повноважень, а за дарма, безоплатно. Ця обставина і є тією головною ознакою, яка зрештою дозволяє відмежувати неправомірну вигоду у складах корупційних злочинів від подарунка, порушення обмежень щодо одержання якого утворює адміністративне правопорушення.

Для забезпечення однаковості й стабільності правозастосовної практики, яка нерідко ігнорує вказаний підхід, неодмінно потрібні чіткі правозастосовні орієнтири, сформульовані Верховним Судом України.

Список використаних джерел

- [1] Андрушко П. П. Проблеми кваліфікації легалізації (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом. *Правова держава*. 2002. Вип. 13. С. 334–346.
- [2] Гладун З. О. До питання про зміст адміністративно-правових норм у сфері охорони здоров'я населення. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 2. С. 133–144.
- [3] Дудоров О. О. Про розмежування злочину, передбаченого статтею 368 Кримінального кодексу України, і проступку, передбаченого статтею 172-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. № 2 (78). С. 84–99.
- [4] Киричко В. М. Проблема розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності за порушення заборон одержання неправомірної вигоди й подарунків, шляхи її вирішення. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 138. С. 118–131. <https://doi.org/10.21564/2414-990x.138.105435>.
- [5] Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : дис. ... д-ра юрид. наук / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2002. 506 с.
- [6] Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 213 с.
- [7] Осадчий В. І. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2004. 469 с.
- [8] Савченко А. В. Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика) : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 168 с.
- [9] Тютюгін В. І., Гродецький Ю. В., Гізимчук С. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : навч.-практ. посіб. / за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна. Харків : Право, 2014. 232 с.

- [10] Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / наук. ред. М. І. Хавронюк. Київ : Ваіте, 2018. 472 с.
- [11] Ярмиш Н. Про співвідношення одержання неправомірної вигоди з одержанням забороненого подарунка. *Вісник прокуратури*. 2016. № 6. С. 48–54.
- [12] Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
- [13] Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон УРСР від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984, дод. до № 51. Ст. 1122.
- [14] Коломоєць Т. О., Лютіков П. С. Обмеження щодо одержання подарунків публічними службовцями: деякі дискусійні питання нормативного закріплення в законодавстві України. *Право і суспільство*. 2017. № 6, ч. 2. С. 74–80.
- [15] Якимова С. В. Про систематизацію ознак неправомірної вигоди як предмета підкупу за Кримінальним кодексом України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2015. № 813. С. 292–298.
- [16] Залялова І. М. Подарунок медичному працівнику як форма підкупу. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 1 (3). С. 89–95.
- [17] Желік М. Б. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: кримінально-правова характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 19 с.
- [18] Skoromnyi D. A. Legal entities' crime prevention: foreign experience and prospects of application in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28, No. 3, P. 301–310. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(3\).2021.301-310](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(3).2021.301-310).
- [19] Torsello D., Venard B. The anthropology of corruption. *Journal of Management Inquiry*. 2016. NO. 25. P. 34–54. <https://doi.org/10.1177/1056492615579081>.
- [20] Ribeiro H. V., Alves L. G., Martins A. F., Lenzi E. K., Perc M. The dynamical structure of political corruption networks. *Journal of Complex Networks*. 2018. Vol. 6, issue 6. P. 989–1003.
- [21] Wachs J., Yasseri T., Lengyel B., Kertesz J. Social capital predicts corruption risk in towns. *Royal Society Open Science*. 2019. No. 6:182103. P. 1–13. <https://doi.org/dx.doi.org/10.1098/rsos.182103>.
- [22] Fazekas M., Kocsis G. Uncovering high-level corruption: cross-national objective corruption risk indicators using public procurement data. *British Journal of Political Science*. 2017. Vol. 50, issue 1. P. 1–10. <https://doi.org/10.1017/S0007123417000461>.
- [23] Рошупкін С. В. Співвідношення понять предмета одержання подарунку та неправомірної вигоди. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 197–202. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.37>.
- [24] Шаповал В. М. Якість та ефективність законотворення: актуальні питання. *Голос України*. 2017. № 32.
- [25] Рубан К. П. Відмежування подарунка від неправомірної вигоди як предмета корупційних злочинів. *Юридичний бюлетень*. 2017. Вип. 4. С. 120–129.
- [26] Лупало О. А., Рокотянська А. С. Деякі питання теоретико-правових засад визначення встановлених законом правопорушень щодо одержання подарунків. *Забезпечення прав і свобод людини засобами адміністративного права : матеріали наук.-практ. семінару / ред. колегія : О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, О. К. Волох*. Київ : Вид. центр «Кафедра», 2017. С. 15–21.
- [27] Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
- [28] Науково-методичні рекомендації з питань обмеження одержання подарунків (для поліцейських, прокурорів, державних службовців та посадових і службов-

вих осіб Національної поліції України і органів прокуратури України) / за ред. М. Г. Вербенського. Херсон : Вид. дім «Гельветика», 2020. 302 с.

- [29] Драган О. В., Кулікова Ю. В., Кіч О. М. Рекомендації для працівників органів прокуратури з питань застосування антикорупційного законодавства в частині обмеження щодо одержання подарунків. Київ, 2018. 58 с.

References

- [1] Andrushko, P.P. (2002). Problems of qualification of legalization (laundering) of money and other property obtained by crime. *Pravova derzhava*, 13, 334–346.
- [2] Hladun, Z.O. (2015). Regarding the content of administrative and legal norms in the sphere of public health protection. *Scientific Bulletin of the Lviv Commercial Academy. Series: Legal*, 2, 133-144.
- [3] Dudorov, O.O. (2017). On distinguishing between the crime provided for in Article 368 of the Criminal Code of Ukraine and the misdemeanor provided for in Article 172-5 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses. *Bulletin of E.O. Didorenko Luhansk State University of Internal Affairs*, 2(78), 84-99.
- [4] Kyrychko, V.M. (2017). The problem of distinguishing between criminal and administrative liability for violation of prohibitions on receiving illegal benefits and gifts, ways of solving it. *Problems of Legality*, 138, 118-131. <https://doi.org/10.21564/2414-990x.138.105435>.
- [5] Melnyk, M.I. (2002). *Criminological and criminal law problems of combating corruption*. Doctoral Thesis. Kyiv.
- [6] Navrotskyi, V.O. (2006). *Fundamentals of criminal law qualification*. Kyiv: Yurinkom Inter.
- [7] Osadchyi, V.I. (2004). *Problems of criminal protection of law enforcement activities*. Doctoral Thesis. Kyiv.
- [8] Savchenko, A.V. (2016). *Corruption crimes (criminal-legal characteristics)*. Kyiv: Center of educational literature.
- [9] Tiutiuhin, V.I., Hrodetskyi, Yu.V., & Hizymchuk, S.V. (2014). *Crimes in the field of official activity and professional activity related to the provision of public services*. V.Ya. Tatsii, V.I. Tiutiuhin (Eds.). Kharkiv: Pravo.
- [10] Khavroniuk M.I. (Ed.). (2018). *Scientific and practical commentary to the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption»*. Kyiv: Vaite.
- [11] Yarmysh, N. (2016). On the relationship between the receipt of an unlawful benefit and the receipt of a prohibited gift. *Bulletin of the Prosecutor's Office*, 6, 48-54.
- [12] Law of Ukraine «Criminal Code of Ukraine» No. 2341-III. (2001, April). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
- [13] Law of the Ukrainian SSR No. 8073-X «Code of Ukraine on Administrative Offenses» (1984, December). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
- [14] Kolomoiets, T.O., & Liutikov, P.S. (2017). Restrictions on receiving gifts by public officials: some debatable issues of normative consolidation in the legislation of Ukraine. *Law and Society*, 6, 74-80.
- [15] Yakymova, S.V. (2015). On the systematization of signs of unlawful gain as a subject of bribery under the Criminal Code of Ukraine. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series «Legal Sciences»*, 813, 292-298.
- [16] Zalialova, I.M. (2018). A gift to a medical worker as a form of bribery. *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 1(3), 89-95 [in Ukrainian].
- [17] Zhelik M.B. (2018). *Acceptance of an offer, promise or receipt of an unlawful benefit: criminal law characteristics*. PhD Thesis. Lviv.

- [18] Skoromnyi, D.A. (2021). Legal entities' crime prevention: foreign experience and prospects of application in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(3), 301-310. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(3\).2021.301-310](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(3).2021.301-310).
- [19] Torsello, D., & Venard, B. (2016). The anthropology of corruption. *Journal of Management Inquiry*, 25, 34-54. <https://doi.org/10.1177/1056492615579081>.
- [20] Ribeiro, H.V., Alves, L.G., Martins, A.F., Lenzi, E.K., & Perc, M. (2018). The dynamical structure of political corruption networks. *Journal of Complex Networks*, 6(6), 989-1003.
- [21] Wachs, J., Yasseri, T., Lengyel, B., & Kertesz, J. (2019). Social capital predicts corruption risk in towns. *Royal Society Open Science*, 6: 182103, 1-13. <https://doi.org/dx.doi.org/10.1098/rsos.182103>.
- [22] Fazekas, M., & Kocsis, G. (2017). Uncovering high-level corruption: cross-national corruptiorisk indicators using public procurement data. *British Journal of Political Science*, 50(1), 1-10. <https://doi.org/10.1017/S0007123417000461>.
- [23] Roshchupkin, S.V. (2019). Correlation between the concepts of the subject of receiving a gift and unlawful benefit. *Entrepreneurship, economy and law*, 8, 197-202. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.37>.
- [24] Shapoval, V.M. (2017). Quality and effectiveness of law-making: current issues. *Voice of Ukraine*, 32.
- [25] Ruban, K.P. (2017). Distinguishing a gift from an unlawful benefit as a subject of corruption crimes. *Legal bulletin*, 4, 120-129.
- [26] Lupalo, O.A., & Rokotianska, A.S. (2017). Some issues of the theoretical and legal foundations of the definition of offenses established by law regarding the receipt of gifts. In O.V. Kuzmenko, I.D. Pastukh, & O.K. Volokh (Eds.). *Ensuring human rights and freedoms by means of administrative law: scientific and practical materials* (pp. 15-21). Kyiv: «Kafedra» Publishing Center.
- [27] Law of Ukraine «On prevention of corruption» No. 1700-VII. (2014, October). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
- [28] Verbenskii, M.H. (Ed.). (2020). *Scientific and methodological recommendations on the issue of limiting the receipt of gifts (for police officers, prosecutors, civil servants and officials and officials of the National Police of Ukraine and the prosecutor's office of Ukraine)*. Kherson: «Helvetica» Publishing House.
- [29] Drahan, O.V., Kulikova, Y.V., & Kich, O.M. (2018). *Recommendations for employees of prosecutor's offices on the application of anti-corruption legislation in terms of restrictions on receiving gifts*. Kyiv.

Андрій Степанович Габуда

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри публічного та приватного права

Прикарпатський факультет Національної академії внутрішніх справ

76000, вул. Національної Гвардії, 3, Івано-Франківськ, Україна

e-mail: Gabudaas@ukr.net

ORCID 0000-0001-9546-2790

Данченко Катерина Михайлівна

кандидатка юридичних наук, доцентка

доцентка кафедри публічного та приватного права

Прикарпатський факультет Національної академії внутрішніх справ

76000, вул. Національної Гвардії, 3, Івано-Франківськ, Україна

e-mail: nagornakate@yahoo.com
ORCID 0000-0003-4489-4619

Andrii S. Habuda

PhD in Law, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Public and Private Law
Precarpathian Faculty of the Academy of Internal Affairs
76000, 3 National Guard Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: Gabudaas@ukr.net
ORCID 0000-0001-9546-2790

Kateryna M. Danchenko

PhD in Law, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Public and Private Law
Precarpathian Faculty of the Academy of Internal Affairs
76000, 3 National Guard Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine
e-mail: nagornakate@yahoo.com
ORCID 0000-0003-4489-4619

Рекомендоване цитування: Габуда А. С., Данченко К. М. Розмежування понять «подарунок» та «неправомірна вигода» в адміністративному та кримінальному праві. *Теорія і практика правознавства*. 2022. Вип. 1 (21). С. 38–51. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.21.260023>.

Suggested Citation: Habuda, S.A., & Danchenko, K.M. (2022). Delimitation of the Concepts of "Gift" and "Illegal Benefit" in Administrative and Criminal Law. *Theory and Practice of Jurisprudence*, 1(21), 38-51. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.21.260023>.

Стаття надійшла / Submitted: 24.01.2022
Доопрацьовано / Revised: 23.02.2022
Схвалено до друку / Accepted: 22.04.2022
Опубліковано / Published: 28.06.2022

Корупція як компенсація патології суспільних відносин

Михайло Васильович Романов*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна

*e-mail: rmih@ukr.net

Анотація

Статтю присвячено формулюванню нової гіпотези про сутність корупції як механізму і результату компенсації патології суспільного життя. Зазначається, що сучасні наукові дослідження розглядають корупцію не комплексно і системно, а в окремих її аспектах, зазвичай в управлінському та правовому. При цьому не враховуються її психологічні витоки та особливості корупційної поведінки. Метою статті є пошук перспективних напрямків дослідження корупції, що необхідно для ефективної протидії цьому явищу, а її актуальність обумовлена можливістю визначення шляхів запобігання корупції на основі аналізу причин корупційної поведінки. У ході дослідження виявлено, що реформи, спрямовані на запобігання корупції, зменшують корупцію, але вирішального впливу на неї не мають. У зв'язку з цим розглянуто особливості корупційної поведінки та зроблено висновок, що саме в механізмах, які її породжують, і необхідно шукати причини корупції. Водночас аналіз психологічних факторів корупційної поведінки засвідчив, що вони не є самостійними й не можуть розглядатися як безпосередня причина такої поведінки. Психологічні характеристики, такі як потреба в моральному перегляді індивідуальних цінностей і пошук збудження у виконуванні роботі, чітко вказують на наявність протиріч або навіть патологій на більш глибокому рівні. Враховуючи високу поширеність корупції, зроблено висновок, що ці патології є не індивідуальними, а виступають як системні проблеми суспільного життя. А оскільки проблеми не вирішуються, то корупція є своєрідною компенсацією, вирішенням цих проблем. Сформульовано перспективні напрями вивчення корупції, необхідні для ефективної протидії цьому явищу. Доведено можливість визначення нових напрямів запобігання корупції на підставі перегляду причин корупційної поведінки. Визначено основні психічні особливості корупційної поведінки та наслідки, які вони породжують. Зроблено висновок, що корупція має компенсаторну природу та є своєрідним індикатором стану суспільних відносин й існуючих в них проблем. Вона вказує на ті сфери життєдіяльності суспільства та окремих його членів, що потребують вивчення, перегляду та корекції.

Ключові слова: корупція; суспільна патологія; компенсація психічних станів; компенсаторні механізми.

Corruption as Compensation for Pathology of Social Relations

Mykhailo V. Romanov*

Yaroslav Mudryi National Law University

Kharkiv, Ukraine

*e-mail: rmih@ukr.net

Abstract

The article is devoted to formulation of a new hypothesis about the essence of corruption as a mechanism and result of compensation of pathology of public life. It is noted that modern scientific research does not consider corruption comprehensively and systematically, but in its individual aspects. As a rule, the managerial and legal. Does not take into account its psychological origins and features of corrupt behavior. The article is aimed at formulating promising directions for the study of corruption, necessary for effective counteraction of this phenomenon. The relevance of the article is due to the possibility of identification of new directions of corruption prevention on the basis of revision of the causes of corrupt conduct. Reforms to prevent corruption have been found to reduce corruption but have not had a decisive impact on corruption. In this regard, the author examines the characteristics of corrupt behaviour and concludes that it is in the mechanisms that give rise to it and it is necessary to look for the causes of corruption. However, in considering the psychological factors of corrupt behaviour, the author concludes that they are not independent and cannot be considered as a direct cause. Psychological characteristics, such as the need for moral revisions of individual values and the search for excitement in the work performed, clearly indicate the presence of contradictions or even pathologies at a deeper level. Given the high incidence of corruption, the author concludes that these pathologies are not individual, but rather indicative of systemic problems of social life. And since problems are not solved, corruption is a kind of compensation, a solution to these problems. It formulates the conclusion, according to which corruption has a compensatory nature and is a unique indicator of the state of social relations and existing problems in them. It points to areas of society and individual members that require study, revision and correction. This approach makes it possible to understand that the direct preventive impact on corruption will not give stable qualitative results, because by influencing corruption we will influence the consequences. At the same time, the reasons will remain untouchable.

Key words: corruption; social pathology; compensation of mental conditions; compensatory mechanisms.

Вступ

Сьогодні є безсумнівним, що корупція являє собою соціальний феномен, саме існування якого ставить діяльність із запобігання цьому явищу під велике питання. Ця теза, безумовно, не повинна сприйматись як заклик до того, щоб зупинити розумну протидію корупції. Формулюючи вказану тезу, ми хотіли одразу визначити проблему в повному її масштабі. Основною частиною цієї проблеми, на нашу думку, є саме відзначення того, що цілісність феномену корупції заперечує можливість розмежування соціальної реальності корупції на два табори: ті, хто вчиняють корупційний акт, і ті, хто запобігає та попереджує таким актам.

Акцентуючи увагу на цілісності феномену корупції, підкреслимо, що наукові підходи до неї завжди мали один великий недолік. Йдеться про розгляд корупції як своєрідної патології системи управління, правового регулювання та адміністрування певних груп правовідносин. Звертаємо увагу: саме правовідносин! Саме тут, на нашу думку, криється величезна помилка дослідників, яка в кінцевому підсумку завжди призводила до стійкої «поразки» тих, хто намагався реформувати механізми та інструменти управління суспільними відносинами, маючи на меті витіснити з них корупційні акти.

Огляд літератури

Необхідно зазначити, що реформи, які впроваджуються на рівні державних інституцій, їх обсяг і рішучість є вражаючими. Дуже мало країн, у тому числі з числа так званих розвинених, можуть продемонструвати такі швидкі й масштабні зміни законодавства та сфери державного управління, як ті, що відбулися в нашій державі.

Для ілюстрації цього факту слід звернути увагу на те, що в країнах Європи інтенсивна діяльність із запобігання корупції розпочалася не набагато раніше, ніж в Україні, й ті перетворення, що були запроваджені в цих країнах, не були настільки радикальними й кардинальними, як в Україні. А от їх результативність виявилася такою ж, як і у нас. Підтвердження цьому можна знайти, звернувшись до міжнародних актів із запобігання корупції та звітів європейських країн.

Ключові міжнародні нормативні акти з питань запобігання корупції були прийняті на межі 2000 р. Отже, історія активної протидії корупції є порівняно невеликою. Тож вести мову про те, що Україна має значне відставання у сфері антикорупційної діяльності, було б не вірно. Якщо звернутися до «Внутрішнього звіту про антикорупційні заходи в Європі: сфери діяльності, досвід, інструменти» [1], який був підготовлений у 2016 р., можемо побачити, що зафіксовані в ньому проблеми

запобігання корупції є цілком ідентичними до тих, які зазвичай формулюються у вітчизняних звітах. Деякі країни ЄС, зокрема ті, в яких реалізуються програми фінансової допомоги, почали запровадження антикорупційних програм. Тим не менш вони не мають єдиних стандартів. У більшості держав-членів ЄС відсутні обов'язкові загальні стандарти щодо запобігання корупції та боротьби з нею, а також ефективні правила поведінки для політиків і партій. У деяких державах після зміни уряду проводиться заміна великої частини державної служби. Створювана таким чином серед державних службовців залежність від осіб, які приймають рішення, є потенційним шлюзом для корупційних дій.

Так, у доповіді Комісії ЄС по боротьбі з корупцією Раді та Європейському Парламенту від 03.02.2014 р. зазначено, що в деяких державах-членах ЄС відсутній кодекс державних службовців, які з державного сектору переходять до комерційних структур [1, п. 1.7]. Така ситуація спостерігається у більшості держав-членів ЄС. Проте у деяких з них робота державних службовців оплачується порівняно погано за національними стандартами, унаслідок чого чиновники стають більш схильні до корупції. Достатня винагорода та пільги, поряд з професійними та кримінальними санкціями, є важливим фактором у запобіганні хабарництва серед державних службовців. Державні закупівлі є сферою, особливо схильною до корупції в окремих державах-членах ЄС. Так, за даними Комісії ЄС, кількість завершених судових процесів мізерна, кількість обвинувальних вироків – незначна, а стримуючі санкції – незадовільні. Відтак, більшість зазначених недоліків є тотожними до українських реалій. Але слід зазначити, що більшість країн Європи має більш тривалу практику запобігання корупції й значно нижчий індекс сприйняття корупції серед населення. Ці фактори є своєрідною «форою» для нашої країни і не можуть не враховуватися при оцінці докладених зусиль та отриманих результатів.

Разом із тим очевидним є те, що стан корупції в нашій державі майже не змінюється. Вона лише набуває інших форм і способів маскування.

Виникає питання – чому? Чому масштабні інституційні зміни та перетворення не дають ефекту? Чому Україна, запровадивши розгалужену антикорупційну систему, не отримала того, чого можна було очікувати від застосування таких механізмів?

З огляду на восьмирічний досвід антикорупційної діяльності видається можливим зробити певні узагальнення й сформулювати висновки, які можуть бути покладені в основу заходів з корегування стратегічних напрямів і практичного інструментарію.

Матеріали та методи

Мета та завдання даної статті полягають у пошуку перспективних напрямків дослідження корупції з перенесенням акцентів при її розгляді з правової й регулятивної у психологічну площину для ефективної протидії цьому явищу, що надає можливість окреслити шляхи запобігання корупції на основі аналізу причин корупційної поведінки. На нашу думку, основні причини корупційної поведінки (у найбільш широкому розумінні) полягають саме у психіці корупціонера та його оточення. Складність і специфіка досліджуваної проблематики зумовили використання сукупності методологічного інструментарію, зокрема, загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, що спираються на діалектичні принципи об'єктивності та послідовності, обґрунтованості та всебічності, логічності й критичності. З огляду на це нами використано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема порівняльно-правовий, діалектичний, системний та формально-юридичний.

Результати та обговорення

Генеza та напрямки антикорупційної діяльності в Україні

Ми вважаємо, й спробуємо цю тезу обґрунтувати, що зусилля із запобігання корупції мають хибний вектор. Це не означає, що те, що зроблено, є помилкою. Це означає, що все, що зроблено, спрацювало настільки, наскільки воно могло спрацювати в існуючих умовах, а також означає, що наступним повинен стати етап, який має трохи іншу мету й інші засоби її досягнення.

Щоб отримати підґрунтя для визначення необхідності зміни вектора основних зусиль у справі із запобігання корупції необхідно зробити невеличкий ретроспективний огляд антикорупційної діяльності в Україні.

Як зазначається на офіційному порталі Національного агентства з питань запобігання корупції в Україні, Конвенція ООН проти корупції, прийнята 31.10.2003 р., в нашій країні набрала чинності 01.01.2010 р. [2], тобто Україна офіційно взяла на себе зобов'язання виконувати положення Конвенції. Фактично Україна почала виконувати взяті на себе зобов'язання у 2014 р. шляхом прийняття Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки (далі – Стратегія). Відповідно до ст. 5 Конвенції ООН проти корупції кожна держава-учасниця розробляє і здійснює або проводить ефективну скоординовану політику протидії корупції. Ця політика має сприяти участі суспільства й відображати принципи правопорядку, належного управління державними справами й майном, чесності та непідкупності, прозорості й відповідальності.

У Стратегії Україна визначила такі основні заходи щодо запобігання корупції:

- формування скоординованої політики, а саме – встановлення й заохочення ефективних практик для запобігання і протидії корупції, які періодично переглядаються;
- створення органу або органів із запобігання корупції, які формують та імплементують таку політику;
- формування доброчесної публічної служби, що це включає прозорі конкурси, достатнє фінансове забезпечення, фокусування на таких критеріях, як бездоганність роботи, справедливість і здібності;
- етичні стандарти поведінки на державній службі, а саме – заохочення непідкупності, чесності та відповідальності серед держслужбовців, створення визначених стандартів поведінки;
- прозорі державні закупівлі й управління фінансами, а це – публічне поширення інформації про закупівельні процедури, зрозумілі та прозорі критерії участі та відбору, ефективні механізми контролю;
- державну звітність, що дозволяє суспільству отримувати інформацію про механізм прийняття рішень у державі, спрощення адміністративних процедур, публікацію інформації про корупційні ризики в держсекторі;
- незалежність судових органів та органів прокуратури, що передбачає забезпечення незалежності, зміцнення чесності та непідкупності, запобігання корупції в середині органів;
- доброчесність приватного сектору, що виражається у співпраці бізнесу та правоохоронних органів, розробці стандартів доброчесності для бізнесу, запобіганні конфлікту інтересів у випадку колишніх держслужбовців, які приходять у бізнес;
- участь суспільства, а саме – посилення прозорості та залучення громадян у процес прийняття рішень, доступ до інформації, формування атмосфери несприйняття корупції, повага, заохочення та захист свободи пошуку й поширення інформації про корупцію;
- запобігання відмиванню коштів – регулювання та моніторинг банків та небанківських фінансових установ, щоб запобігти відмиванню коштів у всіх формах [2].

Сьогодні більшість із вказаних напрямів на рівні нормативного регулювання та організації державного управління реалізовано: визначено пріоритетні напрями політики та прийнято відповідні нормативні акти на їх виконання; створено систему органів, основним завданням яких є запобігання корупції; запроваджено механізми забезпечення формування доброчесної публічної служби; прийнято кодекси професійної етики для працівників правоохоронних і державних органів; сформовано підґрунтя для участі громадськості у діяльності щодо запобігання

корупції; створено систему конкурсного відбору на посади суддів та правоохоронців, яка покликана забезпечити формування професійного й добросовісного складу цих органів; прийнято нормативні акти, метою яких є запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, тощо. Запроваджені заходи дали беззаперечний ефект і призвели до зменшення корупційних проявів у цілій низці сфер публічного й приватного життя. Проте вони суттєво не вплинули на феномен корупції, не змогли сформувати середовище, яке є неприйнятним для існування корупції і, в кінцевому підсумку, «зміцнили» корупційні практики, оскільки вони адаптувалися до змін і тим самим вдосконалили власні механізми захисту від протидії. Інакше кажучи, корупція сформувала імунітет до запобіжної діяльності. Більш того, можна стверджувати (і тут ми звернемося до поняття, на яке в подальшому будемо спиратися), що носії корупційної свідомості перейшли у контрнаступ. Його результати стали дуже важкими: рішенням Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України від 27.10.2020 р. № 13-р/2020 (Справа № 1-24/2020(393/20) фактично було скасовано обов'язковість подання декларацій про майновий стан, які адмініструвалися НАЗК, та кримінальну відповідальність за подання неправдивих відомостей щодо майна та майнового стану, а також за умисне неподання декларацій посадовців.

Про недосягнення сподівань, які покладалися на антикорупційний «рух» свідчать також результати роботи спеціальних антикорупційних органів – Національного антикорупційного бюро, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Вищого антикорупційного суду України. Протягом 2020 р. НАБУ та САП розпочали 792 кримінальних провадження [3]. Водночас до ВАКС надійшло 85 кримінальних проваджень [4]. З тим рівнем корупції, який фіксується в Україні, стає очевидним, що діяльність правоохоронних органів не демонструє значної ефективності. Разом із тим ми розуміємо, що рівень корупції та ефективність діяльності правоохоронних – різні речі. Однак їх кореляція є очевидною й певною мірою повинна відповідати реальному стану речей. Саме тому ми вважаємо, що статистичні дані можуть бути використані як своєрідна ілюстрація можливостей правоохоронної системи у питаннях протидії корупції в існуючих умовах. Ще раз хотілося б підкреслити, що ми не висловлюємося за відступ від правових та організаційних заходів протидії корупції. На нашу думку, не варто переоцінювати можливості правоохоронної системи та управлінські зусилля. Вони здатні зробити рівно стільки, скільки можуть в конкретних умовах.

Отже, можемо констатувати, що та величезна робота зі створення системи запобігання корупції, яка була виконана на цей час, виявила об'єктивні межі правових та адміністративних механізмів впливу на феномен корупції.

Дослідження феномену корупції у вітчизняній правовій науці

Виходячи з ситуації, що склалася в Україні, можна дійти висновку про необхідність перегляду засобів, які спрямовуються на запобігання корупції. Слід зазначити, що підходи до запобіжної діяльності ґрунтуються на міжнародному досвіді та вивченні позитивних світових практик і дотриманні стандартів. Але хочеться звернути увагу на недостатність досліджень феномену корупції у вітчизняній науці. І хоча сьогодні протидія корупції знаходиться у полі постійної уваги фахівців різних галузей, вважаємо, що у вивченні цього явища та механізмів, які його «підтримують», наразі існують значні прогалини. Зокрема, бракує досліджень з психології та соціальної психології корупційної поведінки й її функцій у структурі суспільних відносин.

Вивчення цього аспекту є дуже важливим не лише тому, що він лишився поза увагою науковців, а й з огляду на те, що психологія корупційної поведінки і механізми впливу феномену корупції на психологічний стан осіб є тим тригером, який запускає весь процес корупції. Без його вивчення ми не матимемо можливості побачити феномен корупції в цілісному вигляді й відповідно не зможемо обрати ефективні засоби протидії. Крім того, це важливо ще й тому, що жодне соціальне явище не існує ізольовано, само по собі, його поява викликана певними причинами (іноді ірраціональними й непрямими, але не довільними) й відповідно кожне соціальне явище, особливо негативного характеру, знаходиться і точці напруження соціальної матерії. І якщо брати безпосередньо корупцію, то виходячи з вищесказаного, це може означати, що вона зумовлена певними обставинами і по-своєму є «необхідною» для суспільства. Тому ми повинні брати до уваги психологію корупції й розглядати механізми її впливу на особу і суспільство, ті завдання, які вона «вирішує» в індивідуальному та загально-соціальному вимірах.

В Україні дослідження психології корупційної поведінки та соціально-психологічні ефекти корупції наразі не проводилися. Той невеличкий обсяг доволі інфантильних статей, в яких предметом розгляду були психологічні стани корупціонера, не можна розглядати як ґрунтовні дослідження. У них наведено, як правило, банальні переліки «психологічних станів» осіб, які вчиняють корупційні правопорушення. Ці переліки зазвичай містять вказівки на типові риси характеру особи, притаманні будь-кому, не обов'язково корупціонеру. Констатовані таким

чином факти не мають наукової та пізнавальної цінності й можуть бути з рівним успіхом поширені на психологію особи, яка вчиняє будь-яке правопорушення, де присутня корислива мета. Фактично в таких дослідженнях стверджується, що ніяких психологічних особливостей у корупції немає. Цю тезу підтверджують деякі дослідники (наприклад, О. С. Капінус), які зазначають, що наявність негативних психологічних характеристик, таких як меркантильність, користолюбство, мотивація володіння, домінування матеріальних цінностей тощо, найчастіше приписуваних корупціонерам, як правило, не підтверджується результатами психологічних досліджень. Навпаки, такі результати неоднозначні, що свідчить про внутрішню суперечливість, дисгармонічність їх особистісної структури [5, с. 60].

Ми не погоджуємося з цим і вважаємо, що корупційне правопорушення має певні психологічні особливості, оскільки вони найчастіше знаходяться на межі не-правового (а іноді повністю в правовій площині). Крім того, саме соціальне середовище, де найчастіше вчинюються корупційні порушення, є дуже специфічним. Часто це середовище посадовців (іноді найвищих), правоохоронців, суддів тощо. Отже, це не може не накладати специфічних характеристик на ефекти від корупції, перш за все соціальні та психологічні.

У цьому сенсі цікавою є думка В. С. Март'янова, яку він висловлює у статті «Корупція та суспільно-станова статусна рента в Росії». Автор достатньо відверто зазначає: «Боротьба з корупцією виявляється неправдивим зовнішнім поглядом на реалії природної російської держави, де всупереч модерній політичній риториці корупція є загально-прийнятною й легітимною суспільно-становою статусною рентою. Тому базовою умовою ефективного скорочення корупції є не стільки боротьба з нею, скільки перетворення жорстко стратифікованої держави в громадянське суспільство, а рентних механізмів розподілу ресурсів – в ринкові. Лише в модерному суспільстві звична суспільно-станова статусна рента може перетворитися із соціальної норми на неприйнятну з боку суспільства соціальну патологію корупції, яка вимагає не риторичної, а практичної протидії [6, с. 31] (Тут і далі переклад наш. – М. Р.).

Інакше кажучи, мають змінитися суспільні відносини. Причому не регулятивна їх частина, а традиційна. Традиція зазвичай розуміється як відтворення поведінкових норм на підставі їх існування в минулому. Нерідко ці норми не є ефективними та їх використання ґрунтується на повторенні, яке гарантовано успіхами в минулому. Адже ці дії орієнтовані не на досягнення мети, реалізацію визначеної норми, а на повторення відомого з минулого поведінкового взірця. Як бачимо, в основі традиції лежить ірраціональний фактор, який робить несвідо-

мим поведінковий вибір. Отже, в кінцевому підсумку це психологічний статус, який не пов'язаний з раціональним вибором, з поведінкою, що базується на вольовій діяльності. Людина не обирає, а слідує.

У контексті нашого дослідження це означає, що первісними зусиллями, спрямованими на запобігання корупції, повинні стати не тільки й не стільки управлінські та нормативно-правові зусилля, а насамперед зусилля психологічно можливого ідеологічного спрямування. Необхідно знищувати середу існування корупції, її психологічне та соціальне підґрунтя.

До подібних висновків дійшли й автори ще одного дослідження – А. Л. Журавльов та А. В. Юрєвич. Вони зазначають, що відповідно до теорії корупції як статусної ренти учасники корупційних відносин намагаються знайти оптимальний спосіб реалізації власних інтересів в умовах обмеженості ресурсів, а корупція в цілому являє собою раціональний спосіб оптимізації витрат господарської діяльності. Й далі дослідники формулюють дуже важливе, на нашу думку, положення: «віддаємо належне й тому, що корупція є механізмом «компенсаторної» винагороди держслужбовцям за їх недостатньо оплачувану працю» [7]. На нашу думку, ключовим у цьому пасажі є слово «компенсаторний», оскільки, на наше глибоке переконання, будь-яка патологія, в тому числі й соціальна, завжди мають тісний і сталий зв'язок з механізмами компенсації. Патологічні прояви завжди призводять до компенсації вад у нормальному функціонуванні певної системи. За нашою гіпотезою, корупція є якраз компенсаторним механізмом існуючої соціальної патології. Принаймні для медичних наук це є аксіомою [8, с. 42].

Для того, щоб з'ясувати, що саме компенсує корупція та сформулювати відповідні висновки, необхідно розглянути результати інших психологічних досліджень, які проводилися відносно поведінки осіб, котрі вдаються до корупційних правопорушень. Як було зазначено вище, ми вважаємо інформацію вітчизняних дослідників недостатньою для формулювання певного підсумку. Такі дослідження ґрунтуються на матеріалах кримінальних проваджень, в яких зазвичай є характеристики осіб, що вчинили правопорушення. Такі дані хоча й походять з офіційних джерел, все ж таки страждають на неповноту та непрофесіоналізм, оскільки працівники правоохоронних органів не є психологами й переслідують іншу мету, аніж визначення реальних психологічних механізмів діяльності корупціонера. Тому ми змушені звернутися до інших досліджень.

Так, Кендра Дюпюї та Сірі Несет у роботі «Когнітивна психологія корупції. Пояснення неетичної поведінки на мікрорівні» наголошують на

необхідності додаткових досліджень щодо того, які, яким чином і коли конкретні когнітивні психологічні механізми роблять корупцію більш ймовірною з питань психології корупції в цілому, психології соціальної й когнітивної взаємодії, психологічного впливу корупції на окремих осіб, а також тематичних досліджень політичних еліт [9, с. 3]. Зважаючи на те, що дослідження вказаних авторів є монографічним, наведений висновок вказує на складність проблеми з'ясування психологічних механізмів корупційної поведінки. Адже навіть фокусно досліджуючи цю проблему, автори констатували певний брак інформації.

Такий стан речей пов'язаний з тим, що корупція не досліджується як феномен. Відповідно немає й всебічного комплексного підходу до цього соціального явища. Підходу, який дає змогу вивчити корупцію як багатовекторне системне явище, що не має емоційного забарвлення (погане, нейтральне чи позитивне) і фахового дисонансу та маркування (правова характеристика або економічна характеристика тощо). Але для з'ясування його суті бракує саме такого дослідження.

На нашу думку, найбільш наближеними до таких досліджень є праці соціологів, котрі вивчають корупцію як об'єкт, що лежить у соціальній площині. Такий погляд дає перевагу в тому, що корупційна поведінка розглядається у зв'язку з іншими соціальними явищами та процесами. При цьому дослідник виходить за межі понять «шкода», «відповідальність» та «суспільна небезпека», які дуже сильно заважають дослідникам-правникам.

Цікаві спостереження наводить Нільс Кобіс у роботі, присвяченій соціальній психології корупції [10]. Зокрема, він зазначає, що, відповідаючи на питання, чому люди здійснюють корупційні вчинки, дослідники наголошують, що особа послідовно намагається максимально реалізувати свій матеріальний інтерес, зберігаючи при цьому позитивний образ себе самої [11; 12]. При цьому велика кількість досліджень демонструють, що люди можуть вчиняти незначні етичні порушення, зберігаючи при цьому позитивну самооцінку [13; 14] та вважаються результатом поступового процесу трансформації – «слизьким укліном» [15].

Н. Кобіс доходить висновку, що люди починають з незначних корупційних проступків, які вони вважають певними орієнтирами й в подальшому кожного разу вирішують нові етичні дилеми (див.: [16]). Такий процес моральної трансформації, як раціоналізація (див.: [17]), із плином часу етичні порушення все більше включаються в моральне самоусвідомлення (див.: [18]). У кінцевому підсумку корупція стає нормою (див.: [19]). На протигагу аргументу про «слизький уклін», метафора «крутого урвища» стверджує, що люди часто не можуть встояти перед несподі-

ваною можливістю – шансом, який може стати «золотою можливістю». Збіг великої й безпосередньої вигоди у поєднанні з винятковим характером такої можливості може відкрити шлях до виправдання корупції. Одноразовий значний корупційний акт може бути простіше раціоналізований, ніж повторюваність неетичних актів (див.: [14]). І навпаки, неодноразові виклики моральному самоусвідомленню можуть виявитися більш психологічно вимогливими, особливо впродовж незначного проміжку часу. Отже, хоча позиція «слизького укліну» широко представлена в наукових колах, існують доволі обґрунтовані аргументи на користь метафори «крутого урвища» [10, с. 96–98].

Якщо узагальнити викладене, можемо зазначити, що особа, яка вдається до корупційного порушення, так чи інакше зіштовхується з моральною дилемою і змушена вирішувати її для себе. Швидкість і частота контакту з мораллю може бути різною, але врешті-решт особа постає перед необхідністю здійснити ревізію самооцінки та самоусвідомлення. Вона повинна інтегрувати корупційний вчинок у власну систему цінностей, доповнюючи її або змінюючи.

Звертаючись до нашої гіпотези про компенсаційну сутність феномену корупції, хотілося б звернути увагу ще на одне спостереження, наведене в роботі [7]. Автори вказали, що соціально-психологічне вивчення мотивів корупційної поведінки висвітлило два провідних мотиви: прагнення матеріальних благ і менш тривіальний – ставлення до корупції як до небезпечної й захоплюючої гри.

Необхідність вирішення морального конфлікту, ревізія системи цінностей та пошук безпеки у грі з моральними та правовими нормами дають підстави стверджувати, що корупцію не можна зводити до «загально-кримінальних» порушень і що значна частина проблеми лежить у психологічній площині. Дійти такого висновку ми можемо з урахуванням такої ознаки, як інтелектуальний рівень середньостатистичного корупціонера. Як свідчать вітчизняні дослідження, рівень освіти корупціонера у 82 % випадків є достатньо високим [5, с. 63]. Вважаємо цю ознаку вирішальною та такою, що значною мірою відображає зміст корупції. Адже якщо освічені люди, які є цілком соціалізованими й іноді успішними, шукають засоби перегляду своїх моральних принципів, причому поєднують цей пошук з адреналіновим вибухом, це може свідчити про спрацювання механізму психологічної компенсації.

Висновки

Переходячи до висновків, слід зазначити, що корупція існувала завжди. Однак її криміналізація та витіснення з позитивних суспільних відносин відбулися з прийняттям перших нормативних актів, спрямованих на

запобігання корупції (1999 р. у Європі та 2003 р. – у світі). З того часу ми спостерігаємо процес поступового наступу на традицію «винагород», яка насправді існувала у багатьох країнах. Ця традиція, як частина культури, була криміналізована й стала небажаною.

Після цієї події можемо спостерігати цікаву тенденцію – швидке та значне розростання масштабів та обсягів корупції. Якщо раніше вона мала «містечковий» характер, то після криміналізації й початку «наступу» сягнула транснаціональних масштабів. Схоже, що такий стан справ може вказувати на своєрідний психологічний резонанс, який виник у зв'язку з «підвищенням ставок». А це дозволяє припустити, що корупція стає на лише азартною психологічною грою для певного прошарку населення, але й свідчить про певні проблеми в суспільстві (і, відповідно, психічних станів особи), наявність яких компенсуються в такий незвичайний спосіб.

Безумовно, це лише гіпотеза, але нам здається, що вона звучить цілком правдоподібно. Корупціонерам стає цікавіше, з'явився азарт, ставки зростають. Такий стан речей вказує на наявність патології суспільного життя, розв'язанням якої стають корупційні правопорушення і навіть корупційний спосіб життя. Ті особи, які опинилися в «епіцентрі» впливу патогенних факторів, знайшли спосіб «звільнитися» від них і психічних станів, викликаних ними, спрямувавши зусилля в корупційну поведінку. Зважаючи на високий рівень латентності корупційної поведінки, видається доволі складним якісне вивчення тих суспільних відносин, які мають найвищий рівень корупційної «зараженості», самих корупційних схем і способів їх реалізації. Аналогічна ситуація спостерігається і з можливістю вивчення психічних станів особи корупціонера, які «вирішуються» шляхом корупційної поведінки.

Крім того, якщо врахувати, що в окремих випадках корупція тягне за собою непряму шкоду, а іноді настання шкоди має відстрочений характер, дійсно можна констатувати наявність своєрідного «ігрового» фактору. Тобто такої поведінки, яка спрямована на те, щоб «збадьорити» корупціонера (відомо, що зазвичай ними є забезпечені люди).

З огляду на викладене вважаємо за можливе сформулювати власну гіпотезу в такому виді: корупція має компенсаторну природу та є своєрідним індикатором стану суспільних відносин (які, в тому числі, породжують відповідні психічні стани) та існуючих в них проблем. Вона вказує на ті сфери життєдіяльності суспільства й окремих його членів, які потребують вивчення, перегляду та корекції (якщо це можливо). Такий підхід дозволяє зрозуміти, що безпосередній запобіжний вплив на корупцію не дасть стійких якісних результатів, оскільки, впливаючи на

корупцію, ми будемо впливати на наслідки. При цьому причини залишатимуться недоторканими. Це, у свою чергу, призведе до трансформації корупційних практик, їх пристосування до запобіжних, адаптації до умов, що змінюються. У кінцевому підсумку матимемо більш стійку «треновану» корупцію. Отже, для успішної протидії корупції необхідне дослідити патогенні фактори й вражені ними суспільні відносини з метою усунення цих факторів, зокрема проаналізувати феномен корупції (як комплексне уявлення про неї) та особливості психічних станів особи, яка вдається до корупційної поведінки.

Список використаних джерел

- [1] Внутрішній звіт про антикорупційні заходи в Європі: сфери діяльності, досвід, інструменти. URL: https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/reportcorruption_ukr.pdf (дата звернення: 17.11.2021).
- [2] Міжнародне антикорупційне законодавство та Конвенція ООН проти корупції: до чого тут Україна? URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/mizhnarodne-antukoruptsiyne-zakonodavstvo-ta-konventsija-oon-proty-koruptsiyi-do-chogo-tut-ukrayina/> (дата звернення: 17.11.2021).
- [3] Звіт: друге півріччя 2020 року / Національне антикорупційне бюро України. URL: <https://nabu.gov.ua/report/zvit-druge-pivrichchya-2020-roku> (дата звернення: 17.11.2021).
- [4] Статистичні звіти ВАКС при здійсненні правосуддя. URL: <https://hcac.court.gov.ua/hcac/gromadyanam/reports/> (дата звернення: 17.11.2021).
- [5] Психологічні засади запобігання корупційним правопорушенням в органах державної влади та місцевого самоврядування : навч. посіб. / О. І. Кудерміна, Л. І. Казміренко, В. Г. Андросюк, А. Б. Фодчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 168 с.
- [6] Мартьянов В. С. Коррупция и сословно-статусная рента в России. *Актуальные проблемы научного обеспечения государственной политики Российской Федерации в области противодействия коррупции* / отв. ред. В. Н. Руденко. Екатеринбург : ИФиП УрО РАН, 2016. С. 31–48. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/korruptsiya-i-soslovno-statusnaya-renta-v-rossii> (дата звернення: 17.11.2021).
- [7] Журавлев А. Л., Юревич А. В. Психологические факторы коррупции. *Психологическая газета: Мы и Мир*. 2013. № 2 (197). URL: <http://yurpsy.com/files/fakt/172.htm> (дата звернення: 17.11.2021).
- [8] Атаман О. В. Патолофізіологія : в 2 т. Т. 1: Загальна патологія : підручник для студ. вищ. мед. навч. заклад. Вінниця : Нова книга, 2012. 592 с.
- [9] Dupuy K., Neset S. The cognitive psychology of corruption. Micro-level explanations for unethical behaviour. Bergen: U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute. U4. Issue 2018:2. 23 p. URL: <https://www.u4.no/publications/the-cognitive-psychology-of-corruption.pdf> (last accessed: 17.11.2021).
- [10] Köbis, N. C. The Social Psychology of Corruption. PhD-Thesis - Research and graduation internal. Vrije Universiteit Amsterdam, 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/322476552_The_Social_Psychology_of_Corruption (last accessed: 17.11.2021).
- [11] Festinger L., & Carlsmith J. M. Cognitive consequences of forced compliance. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1959. No. 58(2), 203–210. <https://doi.org/10.1037/h0041593>.

- [12] Mazar N., Amir On. The Dishonesty of Honest People: A Theory of Self-Concept Maintenance. *Journal of Marketing Research*. 2008. Volume 45, Issue 6. P. 633–644. <https://doi.org/10.1509/jmkr.45.6.633>.
- [13] Ariely G. Globalisation and the decline of national identity? An exploration across sixty-three countries. *Nations and Nationalism*. 2012. Volume 18, Issue 3. P. 461–482. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2011.00532.x>.
- [14] Mazar N., Ariely D. Dishonesty in everyday life and its policy implications. *Journal of Public Policy & Marketing*. 2006. No. 25(1). P. 117–128. <https://doi.org/10.1509/jppm.25.1.117>.
- [15] Darley J. M. The Cognitive and social psychology of the contagious organizational corruption. *Brooklyn Law Review*. 2005. Volume 70, Issue 4. P. 1177–1194. URL: <https://brooklynworks.brooklaw.edu/blr/vol70/iss4/2>. (last accessed: 17.11.2021).
- [16] Gino F., Bazerman M. H. When misconduct goes unnoticed: The acceptability of gradual erosion in others' unethical behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*. (2009). No. 45(4). P. 708–719. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2009.03.013>.
- [17] Bandura A. Social cognitive theory of personality. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.). *Handbook of personality: Theory and research*. Guilford Press, 1999. P. 154–196.
- [18] Tenbrunsel A. E., Messick D. M. Ethical Fading: The Role of Self-Deception in Unethical Behavior. *Social Justice Research*. 2004. No. 17(2). P. 223–236. <https://doi.org/10.1023/B:SORE.0000027411.35832.53>.
- [19] Ashforth Blake E., Vikas A. The Normalization of Corruption in Organizations. *Research in Organizational Behavior*. 2003. No. 25(1). P. 1–52. [https://doi.org/10.1016/s0191-3085\(03\)25001-2](https://doi.org/10.1016/s0191-3085(03)25001-2).

References

- [1] EU-Ukraine Civil Society Platform. (2016). «Internal report on anti-corruption measures in Europe: areas of activity, experience, tools». Retrieved from https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/resources/docs/reportcorruption_ukr.pdf.
- [2] International anti-corruption legislation and the UN Convention against Corruption: what is Ukraine for? Retrieved from <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/mizhnarodne-antykoruptsiyne-zakonodavstvo-ta-konventsija-oon-proty-koruptsiyi-do-chogo-tut-ukrayina/>.
- [3] Report: the second half of 2020. National Anti-Corruption Bureau of Ukraine. Retrieved from <https://nabu.gov.ua/report/zvit-druge-pivrichchya-2020-roku>.
- [4] Statistical reports of the High Anti-Corruption Court in the administration of justice. Retrieved from <https://hcac.court.gov.ua/hcac/gromadyanam/reports/>.
- [5] Kudermina, O.I., Kazmirenko L.I., Androsiuk V.H., & Fodchuk A.B. (2019). *Psychological principles of prevention of corruption offenses in public authorities and local self-government*. Kyiv: National Academy of Internal Affairs.
- [6] Martyanov, V.S. (2016). Corruption and estate-status rent in Russia. *Actual problems of scientific support of the state policy of the Russian Federation in the field of combating corruption*. V.N. Rudenko (Ed.). Yekaterinburg: IFIP UB RAS, 31-48. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/korruptsiya-i-soslovno-statusnaya-renta-v-rossii>.
- [7] Zhuravlev, A.L., & Yurevich, A.V. (2013). Psychological factors of corruption. *Psychological newspaper: We and the World*, 2(197). Retrieved from <http://yurpsy.com/files/fakt/172.htm>.
- [8] Ataman, O.V. (2012). *Pathophysiology: Vol. 1: General pathology*. Vinnytsia: A new book.
- [9] Dupuy, K., & Neset, S. (2018) The cognitive psychology of corruption. Micro-level explanations for unethical behaviour. Bergen: U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute. U4, 2. Retrieved from <https://www.u4.no/publications/the-cognitive-psychology-of-corruption.pdf>.

- [10] Köbis, N.C. (2018). *The Social Psychology of Corruption*. [PhD-Thesis - Research and graduation internal, Vrije Universiteit Amsterdam]. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/322476552_The_Social_Psychology_of_Corruption.
- [11] Festinger, L., & Carlsmith, J.M. (1959). Cognitive consequences of forced compliance. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 58(2), 203-210. <https://doi.org/10.1037/h0041593>.
- [12] Mazar, N., & Amir, O. (2008). The Dishonesty of Honest People: A Theory of Self-Concept Maintenance. *Journal of Marketing Research*, 45(6), 633-644. <https://doi.org/10.1509/jmkr.45.6.633>.
- [13] Ariely, D. (2012). Globalisation and the decline of national identity? An exploration across sixty-three countries. *Nations and Nationalism*, 18(3), 461-482. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2011.00532.x>.
- [14] Mazar, N., & Ariely, D. (2006). Dishonesty in everyday life and its policy implications. *Journal of Public Policy & Marketing*, 25(1), 117-128. <https://doi.org/10.1509/jppm.25.1.117>.
- [15] Darley, J.M. (2005). The Cognitive and social psychology of the contagious organizational corruption. *Brooklyn Law Review*, 70(4), 1177-1194. Retrieved from <https://brooklynworks.brooklaw.edu/blr/vol70/iss4/2>.
- [16] Gino, F., & Bazerman, M.H. (2009). When misconduct goes unnoticed: The acceptability of gradual erosion in others' unethical behavior. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(4), 708-719. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2009.03.013>.
- [17] Bandura, A. (1999). Social cognitive theory of personality. In L.A. Pervin & O.P. John (Eds.). *Handbook of personality: Theory and research* (pp. 154-196). Guilford Press.
- [18] Tenbrunsel, A.E., & Messick, D.M. (2004). Ethical Fading: The Role of Self-Deception in Unethical Behavior. *Social Justice Research*, 17(2), 223-236. <https://doi.org/10.1023/B:SORE.0000027411.35832.53>.
- [19] Ashforth, B.E., & Mael, F. (2003). The Normalization of Corruption in Organizations. *January Research in Organizational Behavior*, 25(1), 1-52. [https://doi.org/10.1016/s0191-3085\(03\)25001-2](https://doi.org/10.1016/s0191-3085(03)25001-2).

Михайло Васильович Романов

кандидат юридичних наук, доцент

доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

61024, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна

e-mail: rmih@ukr.net

ORCID 0000-0001-8236-5780

Mykhailo V. Romanov

PhD in Law, Assistant Professor

Associate Professor of the Department of Criminology and Criminal Enforcement Law

Yaroslav Mudryi National Law University

61024, 77 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

e-mail: rmih@ukr.net

ORCID 0000-0001-8236-5780

Рекомендоване цитування: Романов М. В. Корупція як компенсація патології суспільних відносин. *Теорія і практика правознавства*. 2022. Вип. 1 (21). С. 52-68. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.21.260039>

Suggested Citation: Romanov, M.V. (2022). Corruption as Compensation for Pathology of Social Relations. *Theory and Practice of Jurisprudence*, 1(21), 52-68. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.21.260039>.

Стаття надійшла / Submitted: 12.04.2022

Прорецензовано / Revised: 16.05.2022

Схвалено до друку / Accepted: 21.06.2022

Опубліковано / Published: 28.06.2022

Методологічне значення інформації для розробки заходів запобігання злочинності в системі інформаційного суспільства

Олег Володимирович Федоров*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна

*e-mail: lex22@ukr.net

Анотація

В умовах формування інформаційного (цифрового) суспільства планетарного масштабу одним із пріоритетних завдань усіх демократичних країн світу є впровадження в усі сфери діяльності державних органів, у тому числі й правоохоронних, новітніх інформаційних, комунікаційних та обчислювальних технологій. При цьому актуалізуються виклики, пов'язані з новими видами правопорушень проти прав та свобод громадян. З огляду на це метою статті є вдосконалення заходів запобігання злочинності на засадах системного підходу, а завданням – визначення методологічних засад використання інформації задля розробки заходів запобігання злочинності в системі інформаційного суспільства. На засадах методології матеріалізму у роботі використано методіку системного підходу. Це передбачає одночасний розгляд об'єктів як цілісної реальності інтегрованих структурних елементів, пов'язаних між собою, і як підсистеми системи більшого масштабу. Об'єкт розглядається як складна різнорівнева структура з вертикальними та горизонтальними зв'язками. Властивості та зв'язки об'єкта встановлюються багатоаспектно, з формуванням кластерів інформації щодо характеристик-властивостей і взаємозв'язків між ними. За результатами проведеного дослідження обґрунтовано методологічне значення інформації для розробки заходів запобігання злочинності в системі інформаційного суспільства. Розкрито функціональність інформації в діяльності правоохоронних органів. Сформульовано висновок про значення системного підходу як перспективної методології теорії та практики запобігання правопорушень. Наголошено, що подальше вдосконалення заходів запобігання злочинності має відбуватися з урахуванням інформаційної складової системної діяльності в цій сфері (інформація як ресурс та координаційна складова).

Ключові слова: злочинність; запобігання злочинності; інформаційне суспільство; системний підхід.

Methodological Importance of Information for the Development of Crime Prevention Measures in the Information Society System

Oleh V. Fedorov*

Yaroslav Mudryi National Law University

Kharkiv, Ukraine

*e-mail: lex22@ukr.net

Abstract

In the conditions of the formation of an information (digital) society on a planetary scale, one of the priority tasks of all democratic countries of the world is the implementation of the latest information, communication and computer technologies in all spheres of activity of state bodies, including law enforcement. At the same time, the challenges associated with new types of offenses against the rights and freedoms of citizens are being updated. In view of this, the purpose of the article is to improve crime prevention measures based on a systemic approach, and the task is to determine the methodological principles of using information for the development of crime prevention measures in the information society system. Based on the methodology of materialism, the method of the system approach was used in the work. This implies a simultaneous consideration of objects as a whole reality of integrated structural elements connected with each other and as subsystems of a larger scale system. The object is considered as a complex multi-level structure with vertical and horizontal connections. Properties and relations of the object are established multifacetedly, with the formation of clusters of information regarding the characteristics-properties and the relationships between them. Based on the results of the research, the methodological significance of information for the development of measures to prevent crime in the system of the information society is substantiated. The functionality of information in the activity of law enforcement agencies is disclosed. A conclusion was made about the significance of the system approach as a perspective methodology of the theory and practice of crime prevention. It was emphasized that further improvement of crime prevention measures should take place taking into account the informational component of systemic activity in this area (information as a resource and coordination component).

Keywords: *criminality; crime prevention; information society; system approach.*

Вступ

З моменту проголошення незалежності у 1991 р. Україна обрала євроатлантичний курс свого розвитку. Одночасно з утвердженням європейської ідентичності української нації країна дедалі більше інтегрується

у загальносвітові процеси формування інформаційного (цифрового) суспільства, невідворотність яких обумовлена об'єктивною логікою історичного розвитку цивілізації. Як слушно стверджує М. Хаустова, «... Цифрові технології, а також пов'язана з ними громадська та людська діяльність утворюють цифрову сферу сучасного соціуму, яка в нинішніх умовах визначає економічний та інноваційний потенціал держави, рівень освіти та людського розвитку, обумовлює соціальний прогрес, ефективність державного управління та здійснення демократичних процедур» [1, с. 209]. Тож впровадження інформаційних, комунікаційних та обчислювальних технологій вважається одним із пріоритетних завдань державотворення демократичних країн.

Уже декілька десятиріччя поспіль задля забезпечення прав і свобод людини, гідних умов життя наша держава зміцнює громадянську злагоду, розбудовує демократичні, соціальні, правові інституції. Але ж маємо звернути увагу на припущення О. Е. Радутного щодо появи в умовах цифрової трансформації суспільства нових прав, обов'язків і свобод, які сьогодні існують лише в теорії або навіть знаходяться за межами уяви та обговорення. Вони можуть стати предметом надприродного права як правонаступника права природного [2, с. 35]. Дослідник також наголошує, що оскільки новітні високотехнологічні пристрої забезпечують щільний інтерактивний зв'язок з користувачем, то вони поступово стають невід'ємними частинами біологічного тіла й свідомості людини, своєрідними органами або ланцюжками для передачі нервових сигналів. Відповідно можливість поєднання вуглецевої технології (людини) з кремнієвою технологією (штучний інтелект, імплантати, об'єкти робототехніки) створює новий потужний виклик для правової доктрини, одним з основних завдань якої стає опис правових характеристик цифрової людини, визначення її правового статусу в системі правовідносин [2, с. 35].

Погоджуємось з Ю. Разметаєвою, Ю. Барабашем, Д. Лук'яновим: оскільки використання цифрових інструментів і технологій спричиняє правові, політичні, економічні, культурні, соціальні й політичні зміни приватної та громадської сфер, то в сучасних умовах існує нагальна потреба в дослідженні прав людини у горизонтальному вимірі й перегляді їх антропологічних основ [3, с. 41].

Водночас існує й попит на наукові теорії, застосування яких на практиці забезпечує соціальний прогрес і захист загальнолюдських цінностей [4, с. 149]. Окрім іншого, мають бути досліджені тенденції вітчизняної нормотворчості щодо забезпечення прав і свобод людини в умовах прискореної цифровізації. При цьому, на нашу думку, особлива увага має бути приділена нормативним актам, які регулюють правоохоронну

діяльність – законам України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про попереднє ув'язнення» та ін. Необхідно також враховувати, що вже є напрацювання з «оцифрування» нормативних актів через їх перетворення у формат комп'ютерних програм [5].

У цьому сенсі вважаємо перспективною розробку вітчизняних правоохоронних заходів на засадах системного підходу, який вже неодноразово демонстрував свою ефективність у вирішенні теоретичних і практичних проблем. Запорукою ж успіху таких пошуків має стати переосмислення значення інформації щодо цивілізаційних процесів взагалі та згаданого методологічного інструментарію зокрема. Вочевидь такі розробки набувають особливої актуальності в умовах цивілізаційного конфлікту між Україною та росією, який зараз відбувається у формі бойових дій з протистоянням різних функціоналів державних систем. А належна протидія агресії стала критичним засобом захисту прав і свобод нашого народу.

З огляду на це *метою* статті є вдосконалення на засадах системного підходу заходів запобігання злочинності, а *завданням* – визначення методологічних засад використання інформації для розробки заходів запобігання злочинності в системі інформаційного суспільства.

Огляд літератури

Проблеми методології використання інформації на засадах системного підходу у сфері запобігання злочинності аналізували у своїх працях вітчизняні науковці В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, О. Є. Маноха, В. І. Шакун та ін. Зокрема, Б. М. Головкін дослідив методологічні засади правоохоронної діяльності в аспекті розбудови інформаційного суспільства України [6]. Він окреслив інформаційно-системні властивості злочинності як об'єкта запобіжної практики та кримінологічних досліджень. Слушними є твердження науковця про актуальність розробок щодо виявлення, розпізнавання, аналізу реальних і потенційних кримінальних загроз з метою вироблення пропозицій адекватного реагування на них державою, органами охорони правопорядку, міжнародною спільнотою. Дослідник стверджує, що сьогодні для цих завдань використовуються нові технології опрацювання великих даних. Зокрема, для боротьби з організованою злочинністю успішно використовується метод «Big Data», а для протидії кіберзлочинам добре зарекомендувала себе технологія «Block Chain». З огляду на це актуальним завданням є

проведення постійного моніторингу соціального середовища і кіберпростору задля виявлення явищ та процесів, що несуть об'єктивну загрозу для людей [6, с. 173].

У свою чергу В. Шевчук, В. Вапнярчук, І. Борисенко, Д. Затенацький та В. Семенов системно дослідили сучасний стан технологій виявлення та розслідування кримінальних правопорушень і підкреслили значення профільних інформаційних ресурсів щодо цієї діяльності [7]. О. М. Джужа та Д. М. Тичина запропонували інформаційно-синергетичну модель соціолого-правового підходу щодо теорії віктимологічного моделювання [8], а Н. В. Сметаніна – концепцію інформаційної моделі злочинності [9]. О. Г. Колб і Л. М. Дучимінська дослідили інформаційно-аналітичні засади сучасної політики запобігання злочинності щодо виконання покарань в Україні [10].

Окремо слід виділити комплекс праць В. Ф. Оболенцева, який на засадах методології системного підходу дослідив системність держави Україна, злочинності та заходів її запобігання [11]. Значну увагу дослідник приділив саме інформаційному аспекту їх системності. Задля опису та моделювання функціональності державної системи України він застосував сучасні інформаційні технології. Питання використання програмного забезпечення задля дослідження інформації державної системи висвітлено науковцем та його колегами у роботі [12]. Зокрема, вони розглянули Конституцію України як систему та обґрунтували можливість її моделювання у нотації IDEF0. Інструментарієм розробки став CASE-засіб (Computer Aided System Engineering – система проєктування за допомогою комп'ютера) Microsoft Visio. Використання цієї технології дозволило дійти висновку, що запропонована модель системи Конституції може бути перевірена на повноту та алгоритмічність за допомогою програмного забезпечення.

Матеріали та методи

Визначення методології

Методологія є первинним теоретичним фундаментом ефективного наукового дослідження. З огляду на те, що сьогодні серед фахівців немає єдності щодо змістовного наповнення цієї категорії, узагальнення існуючих точок зору дає підстави визначити два основних варіанти її розуміння:

– це галузь теоретичних знань і уявлень про сутність і форми, закони, порядок та умови застосування підходів, способів, методів, прийомів і процедур у процесі наукового пізнання та практичної діяльності;

– це сукупність підходів, способів, методів, прийомів і процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети [13, с. 374].

Об'єднавши ж окреслені підходи, можемо запропонувати власне визначення: методологія – це концептуальні засади засобів (методів) пізнання та перетворення дійсності.

Огляд методологій

У своєму арсеналі людство має певний досвід використання різноманітних методологій. Серед них фундаментальними є методології геоцентризму, геліоцентризму, позитивістської методології та ін.

У сучасних умовах панівною можна вважати методологію матеріалізму макросвіту. Відповідно до неї стверджується реальність матеріальних, енергетичних та інформаційних макрооб'єктів, а також зв'язків між ними. У методології матеріалізму макросвіту існує теорія, присвячена мікросвіту. Щодо неї фахівці вбачають елементарні частки як хвильові утворення, що втрачають властивість чіткої локальності – стверджується, що кожна з них може існувати будь-де у Всесвіті у будь-який момент.

Так, А. Г. Спіркін пропонує методологію, за якою в людській сутності утверджуються три рівні: матеріальне буття поза нами, світ психіки як суб'єктивне буття, і, можливо, світ об'єктивного духу, тобто надособистісної свідомості. Водночас дослідник припускає, що вказаний перелік не може вважатися остаточним [14].

Фундаментальним аспектом методології, запропонованої Нобелівським лауреатом Френсісом Коллінзом, є воля Творця. Саме її автор вважає першоджерелом створення Світу. Адже, на його думку, наразі не зрозуміло, як без цього природа змогла сама себе створити, тут необхідна сила, що знаходиться за межами часу, простору та відомих нам природних законів [15, с. 58].

Навіть наведений матеріал (яким вочевидь не вичерпується різноманіття варіантів сучасної методології) демонструє плюралізм точок зору і відсутність єдиного розуміння досліджуваної категорії. У цілому ж ми погоджуємося з твердженням В. Ф. Оболенцева, що фундаментальні засади методології лежать за межами наших знань й у будь-якому випадку на цей час не можуть бути встановлені остаточні. Тож ми вимушені використовувати наші методологічні концепції, значною мірою спираючись на віру в них. Проте кожен новий факт, що стає відомим науковцям, буде або підтверджувати, або спростовувати засади використаної методології [11, с. 24].

Методика системного підходу у проведеному дослідженні

На засадах методології матеріалізму в нашому дослідженні було використано методіку системного підходу. Вона передбачає розгляд об'єктів як цілісної системи, тобто реальності інтегрованих структурних елементів, пов'язаних між собою [6, с. 171–172], а також виявлення різноманітності зв'язків і оформлення їх єдиного теоретичного концепту. Характерним для системного підходу є вивчення об'єктів як частини більшої системи. Також досліджуються єднання об'єкта з іншими системами, з якими він співіснує. Властивості та зв'язки об'єкта встановлюються багатоаспектно, з формуванням кластерів інформації щодо характеристик-властивостей та взаємозв'язків між ними. Об'єкт розглядається як складна різнорівнева структура з вертикальними та горизонтальними зв'язками. Саме зв'язки вважаються вирішальними факторами виникнення, існування та розвитку об'єкта. На різних ієрархічних рівнях проявляються закономірності зв'язків різного масштабу. Стан системи розглядається у розвитку.

Принципово важливо, що системний підхід є універсальним методологічним засобом вирішення проблем. Він передбачає вирішення проблем системи з урахуванням її цілей, функцій, структури, зовнішніх, внутрішніх зв'язків та інших системних характеристик.

Матеріали для опрацювання

На засадах методіки системного підходу було досліджено діяльність суб'єктів запобігання злочинності (правоохоронних органів). Відповідно до законодавства, що регулює їх компетенцію, встановлювалось методологічне значення інформації для розробки заходів запобігання злочинності в системі інформаційного суспільства.

Результати та обговорення

Звертаючись до проблеми, окресленої в якості завдання цієї статті, ми пропонуємо власне розуміння особливостей інформації як важливої складової методології заходів запобігання злочинності.

Згідно з методикою системного аналізу та моделювання [12], щодо будь-якої системи виділяються функціональні складові: 1) мета або зміст системної діяльності; 2) об'єкти, що опрацьовуються системою; 3) об'єкти, що є результатом системної діяльності; 4) керування – інформація, яка керує системою; 5) ресурси, завдяки яким відбувається системна діяльність. При тому, що кожен з окреслених елементів має принципове значення для системного функціонування, саме інформаційна складова забезпечує системну функціональність об'єктів і процесів. На нашу думку, це проявляється в таких обставинах:

1) інформація як координаційна складова системи (керівництво та однорівневе узгодження). Під керівництвом ми розуміємо надання інформації задля вчинення обов'язкових дій. Узгодження можна визначити як спільне використання інформації задля досягнення координованого результату;

2) інформація як ресурс системної діяльності. Ресурс – це об'єкт, призначений для подальшого опрацювання з визначеним результатом стану системи.

В обох випадках йдеться про зв'язки між елементами системи, якими розуміють взаємозумовленість існування явищ, розділених у просторі та часі [16, с. 29]. Існує науково обґрунтована теорія зв'язків у системі [17, с. 40–41].

Тож і у площині практичної діяльності суб'єктів запобігання злочинності інформація є, по-перше, складовою координаційних процесів, по-друге – ресурсом, завдяки якому реалізується компетенція правоохоронних органів. Окреслене стосується всіх суб'єктів, які відповідно до ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [18] мають статус правоохоронних органів.

Так, інформація щодо діяльності органів прокуратури як складова координаційних процесів проявляється під час нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство та нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Інформація як ресурс використовується органами прокуратури при: підтриманні державного обвинувачення в суді; представництві інтересів громадянина або держави в суді; нагляді за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляді за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (ст. 5 Закону України «Про прокуратуру») [19].

Щодо діяльності Національної поліції інформація як складова координаційних процесів і як ресурс правоохоронної діяльності проявляється у таких функціональних компетенціях: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидія злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій

потребують такої допомоги (ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію») [20].

Для діяльності Служби безпеки України інформація є передусім ресурсом правоохоронної діяльності: для захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці; попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління й економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України (ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України») [21].

У діяльності Національного антикорупційного бюро інформація як ресурс використовується задля протидії кримінальним правопорушенням, що вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та становлять загрозу національній безпеці, а також вжиття інших передбачених законом заходів щодо протидії корупції [22].

У діяльності Військової служби правопорядку у Збройних силах України (далі – ЗСУ) інформація як складова координаційних процесів використовується під час забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців ЗСУ у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях. Інформація як ресурс використовується цим правоохоронним органом з метою: запобігання злочинам, іншим правопорушенням у ЗСУ, їх припинення; захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників ЗСУ, а також для захисту майна ЗСУ від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах (ст. 1 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України») [23].

У діяльності Державної прикордонної служби України інформація як ресурс використовується під час охорони державного кордону; при здійсненні в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України та до тимчасово окупованої території і з неї; охороні суверенних прав України в її виключній (мор-

ській) економічній зоні; веденні розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності в інтересах забезпечення захисту державного кордону; участі у боротьбі з організованою злочинністю та протидії незаконній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів; участі у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом; участі у здійсненні державної охорони місць постійного і тимчасового перебування Президента України та посадових осіб, визначених у Законі України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб»; охороні закордонних дипломатичних установ України; координації діяльності військових формувань та відповідних правоохоронних органів, пов'язаної із захистом державного кордону України та пропуском до тимчасово окупованої території і з неї. Інформація як складова координаційних процесів проявляється у діяльності згаданого правоохоронного органу у випадках здійснення в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України та до тимчасово окупованої території і з неї осіб, транспортних засобів, вантажів, а також виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення; охорона суверенних прав та контроль за реалізацією прав і виконанням зобов'язань у виключній (морській) економічній зоні України інших держав, українських та іноземних юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій; участь у здійсненні державної охорони місць постійного і тимчасового перебування Президента України та посадових осіб, визначених у Законі України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб»; охороні закордонних дипломатичних установ України; координації діяльності військових формувань та відповідних правоохоронних органів, пов'язаної із захистом державного кордону України та пропуском до тимчасово окупованої території і з неї, а також діяльності державних органів, що здійснюють різні види контролю при перетинанні державного кордону України та пропуску до тимчасово окупованої території і з неї або беруть участь у забезпеченні режиму державного кордону, прикордонного режиму і режиму в пунктах пропуску через державний кордон України та в контрольних пунктах в'їзду-виїзду (Закон України «Про Державну прикордонну службу») [24].

Інформація як складова координаційних процесів проявляється у діяльності Державної фіскальної служби України у випадках реалізації державної податкової політики і політики у сфері державної митної справи, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, здійснення в межах повноважень, передбачених законом, контролю за надходженням до бюджетів і державних цільових фондів податків і зборів, митних

та інших платежів, державної політики у сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів, державної політики з адміністрування єдиного внеску, державної політики у сфері контролю за своєчасністю здійснення розрахунків в іноземній валюті в установленій законом строк, дотриманням порядку проведення готівкових розрахунків за товари (послуги), а також за наявністю ліцензій на провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до закону, торгових патентів (п. 3 Положення про Державну фіскальну службу України) [25]. Без сумніву, в цих же напрямках інформація є ресурсом правоохоронної діяльності.

У діяльності органів і установ виконання покарань інформація передусім є ресурсом, що дозволяє їм виконувати обов'язок із забезпечення виконання та відбування кримінальних покарань із метою захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [26].

Інформація є і ресурсом, і складовою координаційних процесів у діяльності слідчих ізоляторів з метою запобігання можливному ухиленню особи, взятої під варту, від органів досудового розслідування та суду, перешкоджанню кримінальному провадженню або злочинній діяльності, а також забезпечення виконання вироку та видачі особи (екстрадиції) або її транзитного перевезення (ст. 2 Закону України «Про попереднє ув'язнення») [27].

Інформація є складовою координаційних процесів у діяльності органів державного фінансового контролю щодо забезпечення належного використання і збереження державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, достовірності бухгалтерського обліку і фінансової звітності в міністерствах та інших органах виконавчої влади, бюджетних установах і суб'єктах господарювання державного сектору економіки, а також на підприємствах, в установах та організаціях, які отримують кошти з бюджетів усіх рівнів, державних фондів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або використовують державне чи комунальне майно, за дотриманням законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу щодо державного і місцевих бюджетів, дотриманням законодавства про державні закупівлі та ін. (ст. 2 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні») [28]. У цих же напрямках можна вбачати й використання інформації як ресурсу, що дозволяє здійснювати окреслену діяльність.

Відповідно до п. 3 Положення про Державне агентство меліорації та рибного господарства України [29] щодо діяльності цього органу можна окреслити використання інформації як складової координаційних процесів щодо реалізації державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання і відтворення водних живих ресурсів, регулювання рибальства, безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства.

Водночас у діяльності органів державної лісової охорони інформація як складова координаційних процесів реалізується під час організації та координації заходів з охорони державного мисливського фонду, державного контролю за додержанням вимог лісового і мисливського законодавства. Інформація є ресурсом для діяльності з охорони лісів від пожеж, незаконних рубок, шкідників і хвороб, пошкодження внаслідок антропогенного та іншого шкідливого впливу; запобігання злочинам і адміністративним правопорушенням у сфері лісового і мисливського господарства, а також використання лісових ресурсів і мисливських тварин (п. 4 Положення про державну лісову охорону, лісову охорону інших лісокористувачів та власників лісів) [30].

Висновки

У ході проведеного дослідження розкрито методологічне значення інформації для процесів розбудови та функціонуванні системи запобігання злочинності в системі інформаційного суспільства України. Вона характеризується як складовий елемент комунікаційних зв'язків і ресурс, завдяки якому реалізується компетенція правоохоронних органів. Окреслене підтверджено щодо всіх суб'єктів, які відповідно до ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» мають статус правоохоронних органів: органів прокуратури, Національної поліції, Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Державної прикордонної служби України, Державної фіскальної служби України, органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, Державного агентства меліорації та рибного господарства України, а також органів державної лісової охорони.

Дійшли висновку про значення системного підходу як перспективної методології теорії та практики правоохоронної діяльності, що в подальшому дозволить вдосконалити системну роботу щодо запобігання злочинності в нашій державі з урахуванням її інформаційної складової.

Перспективами використання запропонованих напрацювань мають стати дослідження системного використання інформації у діяльності

правоохоронних органів задля запобігання злочинності. Передусім щодо латентної її частини, якою розуміється сукупність таких, що не стали відомими правоохоронним і судовим органам кримінальних посягань, відомості про які не знаходять відображення в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності.

Список використаних джерел

- [1] Хаустова М. Г. Державна політика в умовах цифровізації суспільства. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 209–216. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.40>.
- [2] Радутний О. Е. Правовий статус та характеристики цифрової людини. *Інформація і право*. 2021. № 4(39). С. 35–51. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4\(39\).248552](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4(39).248552).
- [3] Razmetaeva Yu., Barabash Yu., Lukianov D. The Concept of Human Rights in the Digital Era: Changes and Consequences for Judicial Practice. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2022. Issue 3(15). P. 41–56. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.3-a000327>.
- [4] Holubnycha L., Besarab T., Pavlishcheva Y., Romaniuk S., Sytnykova Y., Ahibalova T., Alpatova O. The Effectiveness of Mobile Learning Technology at the Tertiary Level During Conflicts. *International Journal of Interactive Mobile Technologies*. 2022. Vol. 16, issue 23. P. 148–160. <https://doi.org/10.3991/ijim.v16i23.33793>.
- [5] Obolentsev V. F., Hutsa O. M., Yelchaninov D. V. Automated Decision-Making Support System for Qualification of Criminal Offenses as an Element of Human Rights Health Protection Systems. *Wiadomości Lekarskie*. 2021. Vol. LXXIV. Issue 11, part 2. P. 2884–2890. <https://doi.org/10.36740/WLek202111204>.
- [6] Головкін Б. М. Теперішнє і майбутнє кримінології. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 149. С. 168–184. <https://doi.org/10.21564/2414-990x.149.200724>.
- [7] Shevchuk V., Vapniarchuk V., Borysenko I., Zatenatskyi D., Semenogov V. Criminalistic Methodics of Crime Investigation: Current Problems and Promising Research Areas. *Revista Juridica Portucalense*. 2022. Vol. 32. P. 320–341. [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-14](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-14).
- [8] Джужа О. М., Тичина Д. М. Побудова синергетичної моделі соціолого-правового підходу в теорії віктимологічного моделювання. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2(67). С. 109–116. <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-67-2-109-116>.
- [9] Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.
- [10] Колб О. Г., Дучимінська Л. М. Сучасна політика у сфері виконання покарань України: зміст та особливості. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1(11). С. 55–64. <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.1.05>.
- [11] Оболенцев В. Ф. Системний аналіз та моделювання системи запобігання злочинності в Україні: монографія. Харків : Юрайт, 2021. 192 с.
- [12] Оболенцев В. Ф., Гуца О. М., Єрьоменко В. В. Досвід цифрового моделювання системи Конституції України у нотації IDEF0. *Теорія і практика правознавства*. 2020. Вип. 2(18). С. 1–18. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2020.18.218892>.
- [13] Йолон П. Методологія. *Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; редкол. : В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Абрис, 2002. С. 374.*
- [14] Спиркин А. Г. Философия : монография. Москва : Гардарики, 1999. 255 с.
- [15] Коллинз Ф. Доказательства Бога: Аргументы учёного : монография. Москва : Альпина нон-фикшн, 2008. 216 с.

- [16] Лямець В. І., Тевяшев А. Д. Системний аналіз. Вступний курс. / 2-ге вид. Харків : ХНУРЕ, 2004. 448 с.
- [17] Маца К. А. Системы неорганические, органические, социальные: свойства и принципы организации. Київ : Обрії, 2004. 295 с.
- [18] Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text> (дата звернення: 22.02.2022).
- [19] Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 22.02.2022).
- [20] Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 22.02.2022).
- [21] Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 22.02.2022).
- [22] Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 22.02.2022).
- [23] Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002 р. № 3099-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text> (дата звернення: 22.02.2022).
- [24] Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 22.02.2022).
- [25] Про Державну фіскальну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.05.2014 р. № 236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.02.2022).
- [26] Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 22.02.2022).
- [27] Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30.06.1993 р. № 3352-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text> (дата звернення: 22.02.2022).
- [28] Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні : Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text> (дата звернення: 22.02.2022).
- [29] Про затвердження Положення про Державне агентство меліорації та рибного господарства України : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 р. № 895. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.02.2022).
- [30] Про затвердження Положення про державну лісову охорону, лісову охорону інших лісокористувачів та власників лісів : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.09.2009 р. № 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2009-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.02.2022).

References

- [1] Khaustova, M.G. (2022). State policy in the conditions of digitalization of society. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 2, 209-216. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.40>.
- [2] Radutniy, O.Ye. (2021). Legal Status and Characteristics of a Digital Person. *Information and Law*, 4(39), 35-51. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4\(39\).248552](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.4(39).248552).
- [3] Razmetaeva, Yu., Barabash, Yu., & Lukianov, D. (2022). The Concept of Human Rights in the Digital Era: Changes and Consequences for Judicial Practice. *Access to Justice in Eastern Europe*, 3(15), 41-56. <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.3-a000327>.

- [4] Holubnycha, L., Besarab, T., Pavlishcheva, Y., Romaniuk, S., Sytnykova, Y., Ahibalova T., & Alpatova, O. (2022). The Effectiveness of Mobile Learning Technology at the Tertiary Level During Conflicts. *International Journal of Interactive Mobile Technologies*, 16(23), 148-160. <https://doi.org/10.3991/ijim.v16i23.33793>.
- [5] Obolentsev, V.F., Hutsa, O.M., & Yelchaninov, D.V. (2021). Automated Decision-Making Support System for Qualification of Criminal Offenses as an Element of Human Rights Health Protection Systems. *Wiadomości Lekarskie*, LXXIV, 11(2), 2884-2890. <https://doi.org/10.36740/WLek202111204>.
- [6] Golovkin, B.M. (2020). Present and Future of Criminology. *Problems of Legality*, 149, 168-184. <https://doi.org/10.21564/2414-990x.149.200724>.
- [7] Shevchuk, V., Vapniarchuk, V., Borysenko, I., Zatenatskyi, D., & Semenogov, V. (2022). Criminalistic Methodics of Crime Investigation: Current Problems and Promising Research Areas. *Revista Juridica Portucalense*, 32, 320-341. [https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705\(32\)2022.ic-14](https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-14).
- [8] Dzhuzha, O.M., & Tychyna, D.M. (2019). Construction of a Synergetic Model of Sociological and Legal Approach in the Theory of Victimological Modeling. *Legal Journal of Donbass*, 2(67), 109-116. <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-67-2-109-116>.
- [9] Smetanina, N.V. (2016). *Scientific Approaches to the Theory of Crime in Modern Ukrainian Criminology*. V.V. Holina (Ed.). Kharkiv: Pravo.
- [10] Kolb, O.G., & Duchiminska, L.M. (2020). Modern Policy in the Field of Execution of Punishments of Ukraine: Content and Features. *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 1(11), 55-64. <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2020.1.05>.
- [11] Obolentsev, V.F. (2021). *Basic Principles of Systematic Analysis of Crime and Victimization in Ukraine*. Kharkiv: Yurayt.
- [12] Obolentsev, V.F., Gutsa, O.M., & Yeromenko, V.V. (2020). Experience of Digital Modeling of the Constitution of Ukraine in IDEF0 Notation. *Theory and Practice of Jurisprudence*, 2(18), 1-18. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2020.18.218892>.
- [13] Yolon, P. (2002). Methodology. In *Philosophical Encyclopedic Dictionary*. V.I. Shinkaruk (Ed.). (P. 374). Kyiv: Abris.
- [14] Spirkin, A.G. (1999). *Philosophy*. Moscow: Gardariki.
- [15] Collins, F. (2008). *Proofs of God: Arguments of a Scientist*. Moscow: Alpina non-fiction.
- [16] Lyamets, V.I., & Tevyashev, A.D. (2004). *Systems Analysis. Introductory Course*. (2nd ed.). Kharkiv: KhNURE.
- [17] Matsa, K.A. (2004). *Inorganic, Organic, Social Systems: Properties and Principles of Organization*. Kyiv: Horizons.
- [18] Law of Ukraine No. 3781-XII "On state protection of employees of courts and law enforcement agencies" (1993, December). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>.
- [19] Law of Ukraine No. 1697-VII "On the Prosecutor's Office". (2014, October). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.
- [20] Law of Ukraine No. 580-VIII "On the National Police". (2015, July). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
- [21] Law of Ukraine No. 2229-XII "On the Security Service of Ukraine". (1992, March). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>.
- [22] Law of Ukraine No. 1698-VII "On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine". (2014, October). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text>.
- [23] Law of Ukraine No. 3099-III "On the Military Law Enforcement Service in the Armed Forces of Ukraine". (2002, March). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text>.

- [24] Law of Ukraine No. 661-IV “On the State Border Guard Service of Ukraine”. (2003, April). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>.
- [25] Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 236 “About the State Fiscal Service of Ukraine”. (2014, May). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF#Text>.
- [26] Law of Ukraine No. 1129-IV “Criminal Enforcement Code of Ukraine”. (2003, July). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
- [27] Law of Ukraine No. 3352-XII “On Pre-Trial Detention”. (1993, June). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3352-12#Text/>.
- [28] Law of Ukraine No. 2939-XII “On the basic principles of public financial control in Ukraine”. (1993, January). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text>.
- [29] Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 895 “On approval of the Regulation on the State Agency of Land Reclamation and Fisheries of Ukraine”. (2015, September). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/895-2015-%D0%BF#Text>.
- [30] Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 976 “On approval of the Regulation on state forest protection, forest protection of other forest users and forest owners”. (2009, September). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2009-%D0%BF#Text>.

Федоров Олег Володимирович

аспірант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
61024, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна
e-mail: lex22@ukr.net
ORCID 0000-0002-7352-1478

Oleh V. Fedorov,

Postgraduate Student of the Department of Criminology and Criminal Executive Law
Yaroslav Mudryi National Law University
61024, 77 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine
e-mail: lex22@ukr.net
ORCID 0000-0002-7352-1478

Рекомендоване цитування: Федоров О. В. Методологічне значення інформації для розробки заходів запобігання злочинності в системі інформаційного суспільства. *Теорія і практика правознавства*. 2022. Вип. 1(21). С. 69–84. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.21.257776>.

Suggested Citation: Fedorov, O.V. (2022). Methodological Importance of Information for the Development of Crime Prevention Measures in the Information Society System. *Theory and Practice of Jurisprudence*, 1(21), 69-84. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.21.257776>.

Стаття надійшла / Submitted: 29.04.2022
Доопрацьовано / Revised: 23.05.2022
Схвалено до друку / Accepted: 21.06.2022
Опубліковано / Published: 28.06.2022

Удосконалення участі прокурора під час ведення оперативно-розшукових справ підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність

Сергій Васильович Тіхонов

*Національна академія внутрішніх справ,
Київ, Україна*

Віктор Іванович Василичук

*Національна академія внутрішніх справ,
Київ, Україна*

Сергій Анатолійович Вишневецький*

*Спеціалізована екологічна прокуратура
Офісу Генерального прокурора,
Київ, Україна*

**e-mail: defensioplex@gmail.com*

Анотація

Удосконалення нормативно-правового регулювання участі прокурора під час ведення оперативно-розшукових справ підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність актуалізує проведення ґрунтовних наукових досліджень. Мета роботи полягає у виробленні та оприлюдненні рекомендацій, змін і доповнень до нормативно-правових актів з удосконалення участі прокурора під час ведення оперативно-розшукових справ підрозділами, які здійснюють ОРД. У ході дослідження застосовано комплекс наукових методів – системний, формально-догматичний (юридико-технічний), порівняльно-правовий, аналіз, синтез, індукція та дедукція. Проаналізовано положення Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», Кримінального процесуального кодексу України, судову практику, проведено консультації з експертами. За результатами дослідження отримано цілісне уявлення про українську модель участі прокурора під час ведення оперативно-розшукових справ підрозділами, які здійснюють ОРД, розкрито її зміст. Зроблено висновок про необхідність посилення ролі прокурора за напрямками процесуального супроводження цієї процедури. Запропоновано закріпити у законодавстві норму, яка б зобов'язувала керівництво оперативних підрозділів у межах оперативно-розшукових справ у разі фіксації оперативно-розшуковими заходами інформації про підготовку чи вчинення кримінального правопорушення негайно повідомляти про це прокурора, який здійснює нагляд за дотри-

манням законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, для прийняття рішення про внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Водночас для дотримання прав людини під час здійснення оперативно-розшукової діяльності в контексті виконання норми законодавства – одна особа – одна оперативно-розшукова справа, а також задля усунення інформаційного вакууму між усіма підрозділами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, Офіс Генерального прокурора може вести захищений реєстр оперативно-розшукових справ. Перспективами подальших досліджень має стати розробка інформаційно-аналітичного забезпечення прокурорського нагляду під час проведення ОРД.

Ключові слова: уповноважений прокурор; оперативні підрозділи; оперативно-розшукові заходи; оперативно-розшукові справи; нагляд; клопотання.

Improvement of a Prosecutor's Participation in the Conducting Operative Search Cases by the Units, that Conduct Operative Search Measures

Serhii V. Tikhonov

*National Academy of Internal Affairs,
Kyiv, Ukraine*

Viktor I. Vasylyncuk

*National Academy of Internal Affairs,
Kyiv, Ukraine*

Serhii A. Vyshnevskiy,

*Special Environmental Prosecutor's Office
at the Office of the Prosecutor General of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

e-mail: defensioplex@gmail.com

Abstract

The purpose of the article is to develop and publish recommendations, changes and additions to the normative and legal acts with improvement the role of the prosecutor during conducting operative-search cases by units that do operative search activity (further OSA). During the research was used a complex of scientific methods: systemic, formal-dogmatic (legal-technical), comparative-legal, analysis, synthesis, induction and deduction. It was studied the special literature, the Law of Ukraine "About the operative search activity", Criminal Procedural Code of Ukraine, practice of judgement, also was made a consultation with experts. After the research was presented the holistic view of the Ukrainian

model of the participation of the prosecutor during the conduct of operative-investigative cases by units that carry out OSA. In the course of normative-legal improvement of OSA role of the Prosecutor's Office should be extended with processual supplement of operative search cases. It would be wise to attach in the law a provision that would oblige the heads of operational units in case of fixation operational and investigative measures information about the preparation or commission of a criminal offense, immediately notify the prosecutor (who oversees compliance with the law during operative and search activities) for the acceptance the decision about making changes to the Unite register of Pre-Trial investigations (URPI). For a prosecutor (who is informed with the operative search case since the moment of its creation) it would be much easier to find existence or absence the signs of criminal in given materials of OSA and to accept the right decision. For the investigator or processual head who do not have access to the case it would be much harder. The proposed changes will significantly reduce the time required for the prosecutor to make a decision on the registration of information in the URPI. Also they will have an influence on quality of information and acceptance of right processual decisions including right chose of body of Pre-Trial investigation. Except that due to the mentioned before causes the prosecutor who conduct the observation of legality during OSA should be appointed as processual head or included in the group of processual heads in case if according to the criminal proceedings some information is enrolled to the URPI. Due to the fact that the relevant law provides for the supervision of prosecutors over the observance of laws by the bodies, that make OSA and according the norms and rules mentioned in the law of Ukraine about operative search activity it is necessary that proposed changes were made directly in the law, that regulate OSA. It would be reasonable to anticipate in the Law of Ukraine about operative search activity that in order to prevent the simultaneous conducting of operational and search measures that partially restrict the human rights of one person by different subjects of operational and investigative activities, the Office of the Prosecutor General may maintain a secure register of operational proceedings. Prospects for further research should be the development of information and analytical support for prosecutorial supervision during the conduct of OSA

Keywords: authorized prosecutor; operational units; operative and investigative measures; operative and investigative cases; supervision; request.

Вступ

Постійна необхідність нормативно-правового вдосконалення процедури ведення оперативно-розшукових справ підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність (далі – ОРД), зумовлена технологічними, законодавчими, криміногенними та іншими об'єктивними чинниками.

Відсутність чіткого, зрозумілого, законодавчо визначеного та осучасненого механізму взаємодії учасників ОРД призводить до процесуального

паралічу, наслідком якого може стати регрес діяльності не лише органів, як здійснюють ОРД, а й дотичних із ними суб'єктів.

За таких умов необхідно передбачити норму, яка б зобов'язувала керівництво оперативних підрозділів у межах оперативно-розшукових справ у разі фіксації оперативно-розшуковими заходами інформації про підготовку або вчинення кримінального правопорушення негайно повідомляти про це прокурора, який забезпечує нагляд за дотриманням законності під час здійснення ОРД, для прийняття рішення про внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР).

Мета статті полягає у виробленні та оприлюдненні рекомендацій, змін і доповнень до нормативно-правових актів з удосконалення участі прокурора під час ведення оперативно-розшукових справ підрозділами, які здійснюють ОРД.

Огляд літератури

Широкий спектр питань, пов'язаних з участю прокурора та наглядом за додержанням законності під час проведення ОРД, висвітлено у працях таких українських дослідників, як О. В. Баулін [1], В. С. Бабкова [2], Г. Д. Борейко [3], О. М. Броневицька [3], М. О. Волошина [4], Y. Chornous [5], О. Halahan [6], V. Hryniuk [7], О. В. Ігнатюк [8; 9], П. М. Каркач [2], С. М. Князев [10], О. Y. Koniushenko [7; 8], Kozachenko [12], В. В. Кривобок [2], Е. Kuzmichova-Kyslenko [13], Ю. О. Лісіцина [3], В. В. Луцик [3], О. Melnyk [14], В. В. Навроцька [3], М. Nikonenko [5], D. Pysmennyi [5], V. Riadinska [12], D. Simonovych [7], I. P. Серкевич [3], Б. М. Телефанко [3], I. I. Шульган [15] та ін. У їхніх працях увага в основному приділялася загальнотеоретичним питанням прокурорського нагляду під час здійснення негласних слідчих (розшукових) дій та ОРД. Однак за межами наведених й інших досліджень залишилися проблеми концептуального підходу до організації участі прокурора при здійсненні оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій під час виявлення й розкриття кримінальних правопорушень уповноваженими оперативними підрозділами та шляхів їх удосконалення у розрізі сучасних змін до законодавства, відомчих інструкцій і наказів. Саме цим обґрунтовується поставлена нами мета щодо вироблення та оприлюднення рекомендацій, удосконалення участі прокурора під час ведення оперативно-розшукових справ підрозділами, які здійснюють ОРД.

Матеріали та методи

Для досягнення цілей дослідження використано комплекс наукових методів: системний – у процесі комплексного дослідження системи

елементів чинної в Україні моделі участі прокурора під час ведення оперативно-розшукових справ підрозділами, які здійснюють ОРД; формально-догматичний (юридико-технічний) – під час аналізу визначення змісту вживаних у роботі юридичних термінів; порівняльно-правовий – у межах зіставлення ознак прокурорського нагляду та судового контролю під час ведення оперативно-розшукових справ підрозділами, які здійснюють ОРД.

Проведено консультації з експертами (15 оперативними працівниками Національної поліції України та 14 прокурорами Офісу Генерального прокурора протягом січня-травня 2022 р.) задля з'ясування сучасного стану участі прокурора під час ведення оперативно-розшукових справ підрозділами, які здійснюють ОРД.

Застосування методів аналізу, синтезу, індукції та дедукції дозволило побудувати логічну структуру наукової статі. Під час роботи використано наявну у відкритому доступі спеціальну наукову літературу, матеріали прокурорської та судової практики з Єдиного державного реєстру судових рішень, положення КПК України.

Результати та обговорення

У кожному випадку за наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності уповноваженими оперативними підрозділами заводиться оперативно-розшукова справа, а прокурор у межах компетенції здійснює нагляд за додержанням законів під час її ведення [16].

Нормативно-правове вдосконалення участі прокурора під час ведення оперативно-розшукових справ підрозділами, які здійснюють ОРД, є запорукою створення сучасних й ефективних оперативних підрозділів, здатних ініціативно виконувати завдання за напрямками їх діяльності та виправдовувати суспільні очікування. Безперечно, неможливо розглядати вдосконалення роботи оперативних підрозділів окремо від органів прокуратури, від якої залежить успішне здійснення ОРД та її кінцевий результат. Прокурор, як сторона кримінального процесу, з'являється на його початковій стадії і наділений широким колом повноважень протягом усього процесу аж до винесення судом рішення у кримінальному провадженні [15, с. 1].

Прокурорський нагляд за додержанням законів органами, які здійснюють ОРД, характеризується специфічними об'єктом і предметом нагляду, повноваженнями прокурора, необхідністю дотримання прав і свобод людини та громадянина в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності, встановленого порядку проведення оперативно-розшукових заходів, законності рішень, що приймаються оперативними підрозділами, які здійснюють ОРД [1, с. 79–94; 17, с. 500].

Процесуальний статус прокурора та функції прокуратури, однією з яких є нагляд за додержанням законів органами, що проводять ОРД, дізнання та досудове слідство, крім Конституції України, Кримінального-процесуального кодексу України (далі – КПК України) [18], визначає Закон України «Про прокуратуру» [16]. Так, відповідно до вимог ст. 25 цього Закону прокурор здійснює нагляд за додержанням законів органами, що провадять ОРД, дізнання, досудове слідство, користуючись при цьому правами й виконуючи обов'язки, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» (далі – Закон) [17] та КПК України [18]. При цьому письмові вказівки прокурора органам, що провадять ОРД, дізнання та досудове слідство, надані в межах повноважень, є обов'язковими для цих органів і підлягають негайному виконанню [3].

Однак у чинному законодавстві роль прокуратури обмежується наглядом за дотриманням законів під час здійснення ОРД, що, на нашу думку, негативно впливає на взаємодію цієї системи з піднаглядними суб'єктами.

Під час здійснення нагляду за додержанням законів при провадженні ОРД прокурору забороняється втручатися в методи та тактичні прийоми ОРД за умови, якщо ці дії не суперечать чинному законодавству й не порушують конституційні права і свободи громадян та юридичних осіб [4, с. 10–14].

Природно, що всі елементи системи працюють більш ефективно, коли вони націлені на досягнення спільного результату та несуть рівну відповідальність за його настання. Тому посилення відповідальності прокурора повинно відбуватися одночасно з розширенням його повноважень та отримання нових можливостей.

У ході нормативно-правового вдосконалення ОРД роль прокурора має посилитися за напрямками процесуального супроводження оперативно-розшукових справ, проведення оперативно-розшукових заходів та дотриманням прав людини.

Процесуальне супроводження прокурором оперативно-розшукових справ після легалізації матеріалів ОРД у кримінальному провадженні одночасно з оперативним супроводженням оперативними працівниками кримінального провадження, відкритого за матеріалами ОРД, повинно стати добре збалансованою системою нагляду та взаємодії у досягненні мети кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства.

На сьогодні керівник оперативного підрозділу, в якому перебувають оперативно-розшукові справи, заведені стосовно осіб, які готують

вчинення злочинів, у разі виявлення ознак кримінального правопорушення під час проведення оперативно-розшукових заходів невідкладно направляє належні матеріали до відповідного органу досудового розслідування про закріплення за цією оперативно-розшуковою справою слідчого для забезпечення методичного супроводження її реалізації та надання практичної допомоги оперативному підрозділу [6].

Проте такий алгоритм дій керівника оперативного підрозділу, визначений відомчою інструкцією, не є досконалим [17, с. 110–111]. По-перше, автори інструкції, використавши термін «відповідний орган досудового розслідування», фактично надали право керівнику оперативного підрозділу на власний розсуд визначати орган досудового розслідування, в який направляються матеріали ОРД.

По-друге, слідчий, отримавши вказані матеріали, вимушений приймати рішення про реєстрацію інформації в ЄРДР, не володіючи всіма обставинами, які виникали у ході ОРД та керуючись тільки інформацією та матеріалами, з якими йому дозволили ознайомитися оперативні працівники. У такому ж становищі знаходиться й новопризначений процесуальний керівник, який не має права ознайомлюватися з матеріалами ОРД і вимушений приймати процесуальні рішення на підставі стислої інформації в новому кримінальному провадженні.

На нашу думку, було б логічніше закріпити у законодавстві норму, яка б зобов'язувала керівництво оперативних підрозділів у разі фіксації оперативно-розшуковими заходами інформації про готування або вчинення кримінального правопорушення негайно повідомляти про це прокурора, який здійснює нагляд за дотриманням законності під час проведення ОРД, для прийняття рішення про внесення відомостей до ЄРДР.

Прокурору, який ознайомлений з конкретною оперативно-розшуковою справою з моменту її заведення, набагато легше зрозуміти наявність або відсутність ознак кримінального правопорушення в наданих матеріалах ОРД та прийняти правильне процесуальне рішення на відміну від слідчого або процесуального керівника, який з цією справою не ознайомлений.

Запропоновані зміни дозволять значно скоротити час, необхідний прокурору для прийняття рішення щодо реєстрації інформації в ЄРДР, а також вплинуть на якісну складову оцінки інформації та ухвалення подальших обґрунтованих процесуальних рішень, у тому числі щодо правильного визначення органу досудового розслідування.

Крім того, з указаних вище причин прокурора, який здійснює нагляд за дотриманням законності під час здійснення ОРД, доцільно призна-

чати процесуальним керівником або включати до групи процесуальних керівників, якщо за матеріалами оперативного провадження вносяться відомості до ЄРДР.

Так, повноваження прокурора під час процесуального керівництва досудовим розслідуванням надавати доручення оперативному підрозділу й одночасно письмові вказівки слідчому на проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій може стати стратегічною перевагою на початковому етапі кримінального провадження, а також забезпечити швидке й ефективне виконання поставлених завдань, за умови:

- повної обізнаності уповноваженого прокурора з усіма матеріалами досудового розслідування та з оперативною обстановкою вчинюваного злочину;
- визначення правильної кваліфікації діяння та стадії його вчинення;
- оперативного, достатнього і пропорційного втручання із можливістю застосування примусу: невідкладний обшук, контроль за вчиненням злочину, встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, спостереження за місцем, відібрання біологічних зразків та інші;
- своєчасного, раптового, комплексного та раціонального застосування сил і засобів на піковому етапі вчинення злочину;
- негайного проведення слідчих дій (допит потерпілого, свідка, проведення впізнання, огляд документів і вилученого майна) та підготовки процесуальних документів (зафіксованих доказів) для: обґрунтування повідомлення про підозру, наявності ризиків при розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу слідчим суддею; підготовки клопотань про легалізацію обшуку, арешт майна, проведення негласних слідчих (розшукових) дій;
- забезпечення конвоювання затриманої особи та поміщення її до ізолятора тимчасового тримання.

Ініціативна участь прокурора на початковій стадії кримінального провадження не лише збільшує ефективність застосування наявних ресурсів, а й забезпечує дотримання законної процедури втручання в конституційні права громадян та робить його максимально прозорим через контроль прокурора за своєчасним повідомленням родичів про затримання особи, залученням адвоката, перекладача, лікаря, законного представника та інших, створюючи дієвий нагляд за правоохоронними органами.

Дотримання прав людини під час здійснення оперативно-розшукової діяльності в контексті виконання норми законодавства: одна особа – одна оперативно-розшукова справа

Чинним Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [17] дотримання прав і свобод людини водночас із верховенством права та

законністю визначено принципи, на яких ґрунтується оперативно-розшукова діяльність.

Аналізуючи зміст вказаного Закону та його практичне застосування, слід зазначити, що деякі його норми, спрямовані саме на дотримання прав людини, є декларативними й не забезпечені правовими та організаційними механізмами їх виконання. Так, Законом передбачено, що на особу, яка підозрюється в підготовці до вчинення злочину, переходується від органів досудового розслідування, суду або ухиляється від відбування кримінального покарання, безвісти зникла, ведеться тільки одна оперативно-розшукова справа [16].

У міліції, а пізніше – Національній поліції України зазначена норма виконувалася шляхом звірки інформаційно-аналітичним підрозділом облікової інформації оперативних підрозділів про об'єкти оперативно-розшукової діяльності перед її внесенням до бази даних.

У разі виявлення оперативно-розшукових справ, заведених різними підрозділами на одну особу, про це повідомлялися керівники таких підрозділів, один з яких приймав рішення про закриття справи щодо особи, стосовно якої вже заведено оперативно-розшукову справу.

Проте сьогодні ОРД здійснюється підрозділами десяти органів державної влади, інформаційно-аналітичні ресурси яких не взаємопов'язані й, отже, жоден із суб'єктів оперативно-розшукової діяльності не може гарантувати, що стосовно осіб, які є об'єктами ОРД, не здійснюються оперативно-розшукові заходи іншими підрозділами, уповноваженими на таку діяльність.

Зазначену проблему важко врегулювати шляхом інформаційно-аналітичної взаємодії, адже підрозділи, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, мають різне підпорядкування, функції, цілі та завдання й часом працівники одних оперативних підрозділів є об'єктами оперативної розробки інших суб'єктів ОРД.

Єдиною системою, яка у встановленому законодавством порядку здійснює функцію щодо нагляду за всіма підрозділами, які провадять оперативно-розшукову діяльність, є Прокуратура України [3].

Взаємодія Прокуратури України та підрозділів, що здійснюють ОРД

Це передбачено в КПК України, законах України «Про прокуратуру» та «Про оперативно-розшукову діяльність» і в декількох міжвідомчих нормативно-правових актах, проте в жодному з них не передбачено дієвого та сучасного механізму, здатного усунути інформаційний вакуум стосовно спільних об'єктів розробки для різних суб'єктів оператив-

но-розшукової діяльності й таким чином забезпечити дотримання прав і свобод людини, гарантованих законодавством.

Вирішенням зазначеної проблеми може стати створення саме в Офісі Генерального прокурора захищеного реєстру оперативно-розшукових справ, який надав би прокуратурі можливість стати гарантом дотримання положень законодавства, запобігти проведенню оперативно-розшукових заходів стосовно однієї особи різними підрозділами, що здійснюють ОРД, а також контролювати терміни її проведення.

Наперед передбачаючи заперечення щодо доцільності функціонування такого реєстру через можливість витоку інформації, корупційних ризиків тощо, слід зазначити, що розвиток сучасних технологій дозволяє створювати захищені обліки, здатні запобігти вказаним ризикам.

Наприклад, інформація про об'єкти розробки та терміни оперативного провадження може подаватися у формі, однакової для всіх суб'єктів ОРД у закодованому вигляді таким чином, що уповноважені особи Офісу Генерального прокурора не володітимуть анкетними даними розроблюваних, а лише реагуватимуть на спрацювання індикатора-оповіщення, коли програмне забезпечення сповістить про збіг об'єкта розробки, або порушення терміну ведення оперативно-розшукових справ.

З огляду на викладене вище пропонуємо:

– закріпити у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» норму та викласти її в такій редакції: «У разі виявлення під час проведення оперативно-розшукових заходів ознак кримінального правопорушення керівник оперативного підрозділу невідкладно направляє зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, до прокурора, який здійснює нагляд за дотриманням законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України» [1];

– передбачити в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», що з метою запобігання одночасному проведенню оперативно-розшукових заходів стосовно однієї особи різними суб'єктами оперативно-розшукової діяльності, які частково обмежують права людини, Офіс Генерального прокурора може вести захищений реєстр оперативних проваджень.

Висновки

Нагляд, який здійснюється прокурором під час ведення оперативно-розшукових справ характеризується специфічними об'єктом і предметом, а також повноваженнями прокурора, що потребують удосконалення

шляхом прийняття нового Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та внесення змін і доповнень до Закону України «Про прокуратуру» та КПК України.

Так, з метою зменшення часу необхідного для внесення відомостей до ЄРДР, а також створення умов для повної обізнаності уповноваженого прокурора з усіма матеріалами досудового розслідування та з оперативною обстановкою вчинюваного злочину на початковому етапі досудового розслідування, окремою нормою в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» слід передбачити наступне: «У разі виявлення під час проведення оперативно-розшукових заходів ознак кримінального правопорушення керівник оперативного підрозділу невідкладно направляє зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, до прокурора, який здійснює нагляд за дотриманням законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України» .

Ініціативне процесуальне керівництво на початковій стадії досудового розслідування не лише підвищує ефективність використання наявних ресурсів, а й виступає передумовою дотримання правоохоронними органами законності, достатності та пропорційності при втручання уповноважених працівників правоохоронних органів у конституційні права громадян з одночасним дотриманням загальних засад кримінального провадження та реалізацією гарантій його учасників.

Рекомендації

З метою запобігання одночасному проведенню оперативно-розшукових заходів, які частково обмежують права людини, стосовно однієї особи різними суб'єктами оперативно-розшукової діяльності Офіс Генерального прокурора може вести захищений реєстр оперативних проваджень (оперативно-розшукових справ), основні засади функціонування якого потрібно закріпити в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Особливості ведення такого реєстру, інформації, яка в ньому міститься, її захисту та доступу до неї повинна регулюватися спільною інструкцією Офісу Генерального прокурора та уповноважених підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

Список використаних джерел

- [1] Баулін О. В. Правові санкції, примус і відповідальність як гарантії процесуальної самостійності прокурора у досудовому кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2019. № 3. С. 79–94. <https://doi.org/10.34285/visnyknapu2019.03.079>.

- [2] Організація та діяльність органів прокуратури України : навч. посіб. / П. М. Каркач, В. В. Кривобок, В. С. Бабкова та ін. ; за ред. П. М. Каркача. Харків : Право, 2019. 500 с.
- [3] Прокурорське право : навч. посіб. / Г. Д. Борейко, О. М. Броневицька, Ю. О. Ліщина, В. В. Луцик та ін. ; за заг. ред. В. В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 640 с.
- [4] Волошина М. О., Окремі аспекти контролю та нагляду за здійсненням підрозділами кримінальної поліції оперативного пошуку первинної оперативно-розшукової інформації. *Актуальні проблеми оперативно-розшукової діяльності: матеріали круглого столу, присвяч. Дню науки* (м. Дніпро, 22 трав. 2020 р.). Дніпро : ДДУВС, 2020. С. 10–14. URL: <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5452> (дата звернення: 25.01.2022).
- [5] Chornous Y., Nikitina-Dudikova H., Lepei O., Antoniuk A., & Fridman-Kozachenko M. (2021). Investigación de delitos sexuales contra niños. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39. No. 68. P. 666–681. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3968.42>.
- [6] Halahan O., Pysmennyi D., & Nikonenko M. Detection and Extraction of Electronic Information During Investigative (Search) Actions Under Ukrainian Legislation. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39. No. 70. P. 680–701. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3970.40>.
- [7] Koniushenko Y., Hryniuk V., Simonovych D. Theoretical and Enforcement Issues of Criminal Proceeding in the Format of Private Prosecution. *Amazonia Investiga*. Enero. Winter 2020. Vol. 9. No. 25. P. 337–343.
- [8] Koniushenko Y. Respect of Human Rights and Freedoms During the Examination of a Person Within Criminal Proceedings: Issues of Theory and Practice. *Ius Humani. Law Journal*. 2022. Vol. 11. No. 1. P. 61–74. <https://doi.org/10.31207/ih.v11i1.296>.
- [9] Ihnatiuk O. Foreign experience in using the results of covert investigation during proving in court proceedings. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. No. 5, vol. 1. P. 54–62.
- [10] Ігнатюк О. В. Використання результатів негласних розслідувань під час доказування у судовому провадженні: європейський досвід. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 4. С. 295–302.
- [11] Князєв С. М. Особливості прокурорського нагляду за здійсненням оперативно-розшукової діяльності та негласної роботи підрозділами Національної поліції України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 42, т. 1. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc42/part_1/30.pdf (дата звернення: 25.01.2022).
- [12] Riadinska V., Kozachenko O., Ihnatiuk O. Prerequisites for the introduction of modern forms of self-employment of the population and their impact on the country's economy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4. No. 2. P. 209–213. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-2-209-213>.
- [13] Kuzmichova-Kyslenko E. Features of the Pre-trial Investigation of Air Pollution. *Environment and Ecology Research*. 2022. Vol. 10. No. 2. P. 133–145. <https://doi.org/10.13189/eer.2022.100203>.
- [14] Melnyk O. Organizational and legal framework for the functioning of the National Police investigation units. *Amazonia Investiga*. Vol. 10. Num. 45. 2021. (September). <https://doi.org/10.34069/AI/2021.45.09.13>.
- [15] Шутьган І. І. Прокурор в кримінальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2020. 238 с. URL: https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/2295/dysertaciya_shulganii.pdf (дата звернення: 25.01.2022).
- [16] Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 25.01.2022).

- [17] Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення: 25.01.2022).
- [18] Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
- [19] Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : затв. наказом МВС № 575 від 07.07.2017 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text7> (дата звернення: 25.01.2022).

References

- [1] Baulin, O.V. (2019). Legal sanctions, enforcement and responsibility as a guarantee for procedural independence of prosecutor at pre-trial criminal proceedings. *Journal of the National Prosecution Academy of Ukraine*, 3, 79-94. <https://doi.org/10.34285/visnyknapu2019.03.079>.
- [2] Karkach, P., Kryvobok, V., Babkova, V. Et al. (2019). *Organization and activity of the prosecutor's office of Ukraine*. P. Karkach (Ed.). Kharkiv: Pravo.
- [3] Boreiko, G.D., Brenovytska O.M., Lisitsina Y.O., Lutsyk, V.V. et al. (2019). *Prosekutor's right*. V.V. Lutsyk (Ed.). Lviv: Lviv State University of Internal Affairs.
- [4] Voloshyna, M.O. (May, 2020). Some aspects of control and observation on the search of primary operative-search information by the criminal Police. In *Actual problems of operative search activity: materials of the round table dedicated to the Day of Science* (pp. 10-14). Dnipro: Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. Retrieved from <http://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/5452>.
- [5] Chornous, Y., Nikitina-Dudikova, H., Lepei, O., Antoniuk, A., & Fridman-Kozachenko, M. (2021). Investigación de delitos sexuales contra niños. *Cuestiones Políticas*, 39(68), 666-681. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3968.42>.
- [6] Halahan, O., Pysmennyi, D., & Nikonenko, M. (2021). Detection and Extraction of Electronic Information During Investigative (Search) Actions Under Ukrainian Legislation. *Cuestiones Políticas*, 39(70), 680-701. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3970.40>.
- [7] Koniushenko, Y., Hryniuk, V., & Simonovych, D. (2020). Theoretical and Enforcement Issues of Criminal Proceeding in the Format of Private Prosecution. *Amazonia Investiga*. Enero. Winter, 9. (25), 337-343.
- [8] Koniushenko, Y. (2022). Respect of Human Rights and Freedoms During the Examination of a Person Within Criminal Proceedings: Issues of Theory and Practice. *Ius Humani. Law Journal*, 11(1), 61-74. <https://doi.org/10.31207/ih.v11i1.296>.
- [9] Ihnatiuk, O. (2019). Foreign experience in using the results of covert investigation during proving in court proceedings. *Visegrad Journal on Human Rights*, 5(1), 54-62.
- [10] Ignatyuk, O.V. (2019). Using of the results of covered investigations during proving in court: European experience. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 4, 295-302.
- [11] Kniaziev, S. (2019). The features of procuracy's supervision over the operative search activity performance and secret work of departments of the National Police of Ukraine. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Jurisprudence*, 42(1), 130-135. Retrieved from http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc42/part_1/30.pdf.
- [12] Riadinska, V., Kozachenko, O., & Ihnatiuk O. (2018). Prerequisites for the introduction of modern forms of self-employment of the population and their impact on the country's economy. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4(2), 209-213. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2018-4-2-209-213>.

- [13] Kuzmichova-Kyslenko, E. (2022). Features of the Pre-trial Investigation of Air Pollution. *Environment and Ecology Research*, 10(2), 133-145. <https://doi.org/10.13189/eer.2022.100203>.
- [14] Melnyk, O. (September, 2021). Organizational and legal framework for the functioning of the National Police investigation units. *Amazonia Investiga*, 10(45). <https://doi.org/10.34069/AI/2021.45.09.13>.
- [15] Shulhan, I.I. (2020). Prosecutor in criminal proceedings. PhD Thesis. Lviv. Retrieved from <https://lpnu.ua/sites/default/files/2020/dissertation/2295/dysertaciyashulhanii.pdf>.
- [16] Law of Ukraine No. 1697-VII «About prosecutor's office». (2014, October). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.
- [17] Law of Ukraine No. 2135-XII «About operational search activities». (1992, February). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.
- [18] Criminal Procedure Code of Ukraine. (2013). *Official Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 9-10, 11-12, 13, art. 88.
- [19] Decree of the Ministry of Internal Affairs No. 575 «Order on approval of the Instruction on organization of interaction of pre-trial investigation bodies with other bodies and subdivisions of the National Police of Ukraine in prevention of criminal offenses, their detection and investigation». (2017, July). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text7>.

Сергій Васильович Тіхонов

завідувач кафедри оперативно-розшукової діяльності
Національна академія внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, Київ-ДСП, Україна
e-mail: tikhonov31@gmail.com
ORCID 0000-0002-8100-1587

Віктор Іванович Василичук

доктор юридичних наук, професор
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності
Національна академія внутрішніх справ
03035, пл. Солом'янська, 1, Київ-ДСП, Україна
e-mail: victordocor@ukr.net
ORCID 0000-0001-5415-8450

Сергій Анатолійович Вишневський

прокурор відділу Спеціалізованої екологічної прокуратури
Офіс Генерального прокурора
01011, вул. Різницька, 13/15, Київ, Україна
e-mail: defensiolox@gmail.com
ORCID 0000-0002-0511-490X

Serhii V. Tikhonov

Head of the Department of Operative-Search Activity
National Academy of Internal Affairs
03035, square 1 Solomyanska, Kyiv, Ukraine
e-mail: tikhonov31@gmail.com
ORCID 0000-0002-8100-1587

Viktor I. Vasylynczuk

Doctor of Law, Professor

Professor of the Department of Operative-Search Activity

National Academy of Internal Affairs,

03035, square 1 Solomyanska, Kyiv, Ukraine

e-mail: victordocor@ukr.net

ORCID 0000-0001-5415-8450

Serhii A. Vyshnevskiy

Prosecutor of Special Environmental Prosecutor's Office

Office of the Prosecutor General of Ukraine

01011, 13/15 Riznytska Str., Kyiv, Ukraine

e-mail: defensiolox@gmail.com

ORCID 0000-0002-0511-490X

Рекомендоване цитування: Тіхонов С. В., Васи́линчук В. І., Ви́шневський С. А. Удосконалення участі прокурора під час ведення оперативно-розшукових справ підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. *Теорія і практика правознавства*. 2022. Вип. 1 (21). С. 85–99. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.21.260018>.

Suggested Citation: Tikhonov, S.V., Vasylynczuk, V.I., & Vyshnevskiy, S.A. (2022). Improvement of a Prosecutor's Participation in the Conducting Operative Search Cases by the Units, that Conduct Operative Search Measures. *Theory and Practice of Jurisprudence*, 1(21), 85-99. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.21.260018>.

Стаття надійшла / Submitted: 12.05.2022

Доопрацьовано / Revised: 28.05.2022

Схвалено до друку / Accepted: 21.06.2022

Опубліковано / Published: 28.06.2022

Правонаступництво України і країн Балтії: порівняльний аналіз

Зінченко Олена Володимирівна*

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Харків, Україна

*e-mail: lenazin@ukr.net

Анотація

На початку 1990-х рр. Україна та країни Балтії здобули незалежність. Це поставило їх перед необхідністю обрання правонаступності – радянських чи дорадянських республік. Україна успадкувала конституції СРСР 1918–1978 рр., а країни Балтії – республік, що існували до їхньої окупації 1940 р. Такий підхід до вирішення проблеми призвів Україну та країни Балтії до протилежних результатів всебічного розвитку. Порушена тема є надто актуальною, оскільки обрання Україною правонаступництва радянських конституцій 1918–1978 р. виявилось руйнівним чинником державності. Мета дослідження даної проблеми полягає у виявленні особливостей правонаступництва України. Для її досягнення було використано основні закони СРСР 1918–1978 рр., а також наукові методи та принципи дослідження. Основним із них став порівняльний аналіз предмету дослідження, що склав стрижень досягнення поставленої мети. Саме його застосування сприяло виявленню відмінностей в обранні Україною та країнами Балтії правонаступництва після набуття ними незалежності, її особливостей та практичних наслідків. Встановлення причинно-наслідкових зв'язків між процесами забезпечили принципи детермінізму та ретроспективного аналізу. Системний метод сприяв розгляду України та країн Балтії як рівнозначних одиниць, відповідно до вимог якого було сформульовано мету дослідження. Використання принципу історизму дало змогу розкрити значення процесів у контексті різних епох. Метод об'єктивності, разом із принципом історизму, сприяли уникненню традиційних у радянській науці оцінок подій, фактів, державних устроїв тощо. Структурно-комплексний метод класифікації, нормативно-правовий підхід, принципи аналогії та логічний аналіз надали можливість розподілити конституції різних держав та епох на окремі групи, виявити їх значення у досліджуваному процесі, сформулювати загальні висновки, визначити радикальну протилежність вирішення Україною та країнами Балтії проблеми правонаступності та їх конкретні результати стратегічного характеру. Результатами дослідження є досягнення цілі статті та вирішення поставленої задачі. Висновок полягає у виявленні контрастної ситуації.

Ключові слова: правонаступництво; Україна; Латвія; Литва; Естонія.

Succession of Ukraine and the Baltic States: Comparative Analysis

Olena V. Zinchenko*,
Yaroslav Mudryi National Law University
Kharkiv, Ukraine
*e-mail: lenazin@ukr.net

Abstract

In the early 1990s, Ukraine and the Baltic states gained independence. This put them in front of the need to choose the succession – the Soviet or pre-Soviet republics. Ukraine inherited the Constitution of the USSR of 1918-1978, the Baltic States – the republics that existed before their occupation in 1940. This approach to solving the problem led Ukraine and the Baltic States to the opposite results of comprehensive development. The raised topic appears to be too relevant, as Ukraine’s election of the successor to the Soviet constitutions of 1918-1978 proved to be a destructive factor of statehood. The purpose of the study is to identify the features of the succession of Ukraine. To achieve it, the Basic Laws of the USSR of 1918-1978, as well as scientific methods and principles of research were used. The main of them was a comparative analysis of the subject of study, which was the core of achieving this goal. It was its application that helped to identify differences in the choice of succession between Ukraine and the Baltic States after gaining independence, its features and practical consequences. The principles of determinism and retrospective analysis ensured the establishment of causal relationships between processes. The systematic method facilitated the consideration of Ukraine and the Baltic States as equivalent units, in accordance with the requirements of which the research problem was formulated. The use of the principle of historicism made it possible to identify the significance of processes in the context of different epochs. The method of objectivity, coupled with the principle of historicism, helped to avoid the traditional Soviet science assessments of events, facts, government, and so on. Structurally complex method, classifications, normative-legal approach, principles of analogy and logical analysis made it possible to divide the constitutions of different states and epochs into separate groups, to reveal their significance in the studied process, to formulate general conclusions, to establish radical opposition to Ukraine and Baltic countries and identify their specific strategic results. The results of the study are the achievement of the purpose of the article and the solution of the problem. The conclusion is to identify a contrasting situation with its features as a consequence of the different succession of Ukraine and the Baltic States.

Keywords: succession; Ukraine; Latvia; Lithuania; Estonia.

Вступ

Процес правонаступництва відбувався у світі в середині та наприкінці ХХ ст. у вигляді двох хвиль – антиколонізаційної та декомунізаційної. Антиколонізаційна хвиля охопила низку країн різних континентів: Канаду, Австралію, країни Південної Азії й надзвичайно широко – народи африканського континенту. У пропонованій статті характер цього правонаступництва не розглядається. Другу хвилю правонаступництва складав процес декомунізації країн «світової соціалістичної системи», а також республік колишнього СРСР. Особливий інтерес складають у даному питанні правонаступництво прибалтійських країн – Латвії, Литви та Естонії, а також України. Перші успадкували конституційний устрій доокупаційного періоду й досягли визнаних міжнародною спільнотою успіхів у розвитку своєї державності, економіки, культури та міжнародної співпраці. Україна ж здійснила правонаступництво цілої низки радянських конституцій, що відразу ж загальмувало її всебічний розвиток. І лише у січні 2018 р. до Верховної Ради України був внесений законопроект щодо зміни правонаступництва Української Народної Республіки [1]. Головне науково-експертне управління розглянуло поданий законопроект, яким пропонувалось визнати правонаступництво України щодо Української Народної Республіки, а також визнати факт окупації території України впродовж 1921–1991 рр. У проекті передбачалось також визнати, що Україна не є відповідальною за злочини, скоєні тоталітарним комуністичним режимом у період окупації її території з 18 березня 1921 р. по 23 серпня 1991 р., а також встановити, що Російська Федерація як правонаступниця колишнього СРСР є винною у злочинах, скоєних проти українців тоталітарним комуністичним режимом у період окупації території України з 18 березня 1921 р. по 23 серпня 1991 р. Прогнозувалось, що прийняття законопроекту надасть змогу забезпечити повноцінний державний суверенітет України, подолати наслідки її окупації, а також посилить консолідацію української нації, забезпечить відновлення її історичної пам'яті, традицій та культури. Головне науково-експертне управління вважало, що питання правонаступництва України є складним і не до кінця розв'язаним [2]. Тим не менш, законопроект ним не було підтримано, бо управління вважало, що закладений у ньому виключно ідеологічний підхід не враховує потенційних правових наслідків, пов'язаних з юридичним фактом визнання України правонаступницею Української Народної Республіки, а також не узгоджується з нормами конституційного законодавства України та міжнародного права, зокрема в частині правового регулювання правонаступництва держав і міжнародно-правового режиму окупації.

Надзвичайна теоретична й практична значущість даної проблеми яскраво ілюструється порівнянням її з правонаступництвом держав Балтії – Латвії, Литви та Естонії, які виявились епіцентром політичної напруги, що ініціювала процес розвалу СРСР. Саме у прибалтійських республіках раніше, аніж в інших складових частинах Радянського Союзу, збудилися національні почуття. На пострадянському просторі країни Балтії повніше за інших реалізували побудову капіталізму й увійшли до складу ЄС та НАТО, перетворившись на суб'єктів міжнародних відносин.

Проблема правонаступності України у порівнянні з правонаступництвом країн Балтії виявляється вкрай актуальною, по-перше, в контексті науки міжнародного права; по-друге, з точки зору забезпечення національних інтересів; по-третє, встановлення, усвідомлення і спробах виправлення допущених історичних помилок, усунення обумовлених ними негативних наслідків багатопланового характеру; по-четверте, у зв'язку з різними підходами до цього процесу істориків та правознавців.

На сьогодні дуже багато проблем правового та суспільно-політичного характеру так чи інакше можна пов'язати або розглядати як наслідки вдалого (чи невдалого) вибору правонаступництва, серед яких: переосмислення ідеї верховенства права та його меж у контексті сучасних викликів [3]; причини порушення прав людини, виклики прав і свобод людини в Україні, збідніння населення України та фізична небезпека у зв'язку із близькістю до зони бойових дій [4]; життєва важливість усвідомлення народом свого місця та ролі в правових та політичних процесах сучасності та питання правотворчого процесу в Українській Народній Республіці як історичного прикладу [5; 6]; питання, пов'язані з декомунізацією в Україні, наслідки тривалого панування в Україні комуністичного тоталітарного режиму до 1991 р. [7].

Огляд літератури

Вчені низки країн торкалися різних аспектів проблеми, пов'язаної з проголошенням незалежності та результатами виходу країн Балтії із складу СРСР, висновки яких істотно відрізнялись своєю спрямованістю.

Так, О. Никоара, звертаючи увагу на причини успішності «Співочої» революції в Естонії, коріння яких існували ще у дорадянські часи, називає СРСР «гнобителем», підкреслює, що «Балтійські народи Естонії, Литви та Латвії отримали визнання завдяки успішному використанню культурного інструменту, співу фольклорних пісень, щоб колективно протестувати проти свого спільного радянського гнобителя влітку 1988 року, що передувало розпаду Радянського Союзу...» [8].

Балтійські автори І. Бірка та А. Лсе [9], А. Сттранга [10], Р. Мізіунас, Р. Таагапера [11], Ж. Баніоніс [12], М. Граф [13] констатували окупацію країн Балтії в 1940 р., жорстокі репресії проти їх населення. На подібних позиціях стояли американські та західноєвропейські дослідники Ж. Дрейфілдс [14], Х. Хоуп [15], З. Кружевський [16], Дж. Хидден [17], Дж. Рислякі [18], А. Лайвен [19].

Представники Росії А. Бредіхін [20], А. Ситін [21], В. Воротніков [22] відкидали факт окупації Латвії, Литви та Естонії, посилаючись на рішення парламентів та договори, у вступі їх в НАТО вбачали загрозу Росії, говорили про всебічну дискримінацію російськомовного населення, вишукували всілякі різноманітні «вади» державного розвитку балтійських країн. В Україні А. Ю. Іванова [23] звинувачувала прихильників скасування закону про правонаступництво Україною УРСР, вбачала в цьому активну політизацію української історії, здатну викликати правовий хаос, називала її грою напередодні виборчого марафону. Її різною мірою підтримували С. Дацюк [24], А. Чорноморець [25], Г. Папакін [26]. Автори вважали Україну 1991 р. і значною мірою сьогодишню не готовою до правонаступництва УНР, а в націоналістичному проєкті 2018 р. вбачали потенційний правовий хаос. У той же час ані в зарубіжній, ані у вітчизняній науці не виходили друком праці, присвячені порівняльному аналізу правонаступництва України і країн Балтії. Спроба усунення такої прогалини і становить *мету* пропонованої статті, яка полягає у виявленні особливостей правонаступництва України шляхом порівняння його з правонаступництвом країн Балтії.

Матеріали та методи

У ході дослідження було використано цілий комплекс нормативно-правових актів, конституцій, декларацій, експертних висновків, наукових праць правознавців, істориків та інтернет-ресурсів із застосуванням різних теоретичних і загальнонаукових методів.

Зокрема, за допомогою методу правового дослідження сформульовано мету, об'єктивно описано ситуацію, в межах якої вирішувались практичні й теоретичні завдання, а також визначено процедуру та перелік операцій, які необхідно було здійснити для досягнення поставленої мети.

З використанням загальнонаукового методу проаналізовано процес правонаступництва, що пов'язаний з основними законами щонайменше шести Прибалтійських держав – три до окупації 1940 р. і три пострадянського періоду, а також конституцій УРСР та СРСР. Це зумовило необхідність вдаватися до особливого методу – конституційно-правового дослідження.

Основним у нашому дослідженні став порівняльно-правовий метод, який полягає у зіставленні різних державних і правових систем, інститутів, категорій з метою виявлення рис подібності або відмінності між ними. За його допомогою виявлено відмінності в обранні Україною та країнами Балтії правонаступництва після набуття незалежності, її особливості та практичні наслідки.

Системний метод сприяв розгляду України та країн Балтії як рівнозначних одиниць. Використання принципу історизму дало змогу розкрити значення процесів у контексті різних епох, правову природу конституцій цих країн, а також їх зміст та значення. Метод об'єктивності, разом з принципом історизму, дозволили уникнути традиційних у радянській науці оцінок подій, фактів, державних устроїв тощо.

Структурно-комплексний метод, класифікації, нормативно-правовий підхід, принципи аналогії та логічний аналіз надали можливість розподілити конституції різних держав та епох на окремі групи, розкрити їх значення у досліджуваному процесі, сформулювати загальні висновки, встановити протилежність вирішення Україною та країнами Балтії проблеми правонаступництва й визначити їх конкретні результати стратегічного характеру. За допомогою методу альтернатив виявлено точки зору різних груп дослідників щодо змісту процесу правонаступництва – українських, прибалтійських держав та зарубіжних.

Результати та обговорення

Правонаступництво України, його особливості та наслідки

Під правонаступництвом у міжнародному праві розуміється перехід прав та обов'язків від одного суб'єкта міжнародних правовідносин до іншого у випадку припинення існування першого або зміни суверенітету над його територією. У правонаступництві виділяють два основних суб'єкти: державу-попередника і державу-правонаступника. Виділяється правонаступництво міжнародних договорів, державного майна, обов'язки тощо. Воно буває трьох видів: повне, часткове і «табула раса», що характеризується різними правами. Існує й «континуїтет», який відповідає, що одна держава є продовжувачем іншої [27, с. 1–3].

Набуття Україною незалежності у 1991 р. поставило її перед вибором правонаступництва УНР чи УРСР. Фактична та юридична Конституції УНР співпадали, сприяючи громадському розвитку. Конституція УНР не передбачала запровадження пов'язаних із усіма трьома революціями «рад», знищення будь-яких класів, націоналізації засобів виробництва, здійснення соціалістичної революції у своїй країні чи за її межами, а верховний орган республіки іменувала «Всенародними зборами» [28]. Усе це яскраво і не двозначно підкреслювало курс УНР до європей-

ських цінностей кінця XIX – початку XX століть, тобто до побудови буржуазної держави. Однак вибір упав не на правонаступність УНР, чому існували об'єктивні і суб'єктивні причини. «На початку 1990-х років ані наукове, ані політико-правове середовище, – констатувала А. Ю. Іванова (A. Y. Ivanova), – виявились не готовими надати професійних юридичних оцінок історико-правовим реаліям українського державного будівництва» [23]. А тим більше вирішити це питання не могли виборці. Було встановлено правонаступництво УРСР. 1990-й рік виявився роком підготовки розвалу (розпаду) СРСР. 26 квітня Президент СРСР М. Горбачов (M. Gorbachov) підписав Закон СРСР «Про розмежування повноважень між Союзом РСР та суб'єктами федерації», ст. 2 якого декларувала право виходу із СРСР кожної союзної республіки [29]. Виходячи з цього, Верховна Рада УРСР 16 липня 1990 р. проголосила державний суверенітет [30], 24 серпня 1991 р. ухвалила Постанову «Про проголошення незалежності України» [31] та «Акт проголошення незалежності України» [32].

12 вересня 1991 р. був ухвалений Закон про правонаступництво України [33]. Статті 1–4 цього Закону декларували, що від моменту проголошення незалежності України «вищим органом державної влади України є Верховна Рада України у депутатському складі Верховної ради Української РСР», до прийняття нової конституції України на її території «діє Конституція (Основний Закон) Української РСР» закони та акти, які не суперечать незалежності, а також сформовані на підставі Конституції УРСР органи державної влади, управління, прокуратури, судів [33]. У статтях 5–9 йшлося про вирішення таким же способом питання території України, її кордонів, виконання зобов'язань по міжнародним договорам, обслуговуванні зовнішнього боргу, збереження прав людини, збереження, набуття та втрати громадянства [33]. Із такого підходу до правонаступності України витікало питання про реалістичність радянської конституційної системи. Відомо, що у разі незбігу фактичної та юридичної конституцій конституційна система є фіктивною, не відповідає реальної дійсності. Розбіжність же між фактичною та юридичною конституціями негативно впливає на громадські відносини, дестабілізує правову систему й перетворює її на малоефективну [34, с. 94]. По-перше, фіктивність усіх радянських конституцій 1918–1978 рр. полягала у тому, що фактично вони були не основними законами, які врегульовують функціонування державного механізму, а представляли собою партійні програми, які законодавчо відображали стратегічні завдання зовнішньої політики більшовицької партії – здійснення світової пролетарської революції. Конституція Російської Федерації 1918 р. у ст. 3 гл. 2 проголошувала перемогу соціалізму в усіх країнах, запровадження соціалістичної організації суспільства

своїм основним завданням: «Радянська влада піде твердо шляхом аж до повної перемоги міжнародного повстання проти ярма капіталу» [35, с. 5–6] (Тут і далі переклад наш. – О. З.). Ці положення знайшли повне відображення в основних законах інших радянських республік. Конституція Білорусії від 4 лютого 1919 р. буквально повторювала текст ст. 3 російської конституції [36]. Конституція УРСР 1919 р. у ст. 3 висувала основним завданням об'єднання з існуючими соціалістичними республіками «для спільної боротьби за перемогу світової комуністичної революції» [37, с. 141].

Конституції Азербайджану від 19 травня 1921 р. [38, с. 232], Вірменії – від 2 лютого 1922 р. [39, с. 259], Грузії – від 22 лютого 1922 р. [40, с. 275] визнавали ці країни учасниками міжнародної соціалістичної революції. Основний закон Закавказької Федеративної Радянської Республіки від 13 грудня 1922 р. також висував ґрунтовно сформульоване завдання – здійснення світової революції [41, с. 307]. Конституція СРСР від 31 січня 1924 р. цілком відверто говорила про намір перетворити СРСР на плацдарм здійснення світової пролетарської революції й об'єднання трудящих усіх країн на Світову Соціалістичну Радянську республіку. При цьому герб СРСР зображав серп і молот на земному шарі із закликком пролетарів до об'єднання з метою оволодіння всім світом [42, с. 231, 244]. Конституція УРСР 1929 р. констатувала визнання викладених у попередніх Конституціях завдань [43, с. 273–274]. Конституції СРСР 1936 р. та УРСР 1937 р., у зв'язку із зміною міжнародної ситуації, опустили відкриті декларації щодо намірів здійснення світової революції, але залишили її попередні символи – герби та заклики до єднання пролетарів усіх країн [44, с. 363–382]. Конституція 1977 р. констатувала, що СРСР зберігає «спадковість ідей і принципів першої радянської Конституції 1918 р., Конституції СРСР 1924 р. та Конституції 1936 р.» [45, с. 15–16]. Стаття 169 Конституції СРСР 1977 р. успадковувала і символи: державний герб СРСР та заклики пролетарів усього світу до єднання [45, с. 167]. Таким же чином Конституція УРСР 1978 р. декларувала спадковість «ідей та принципів Конституцій УРСР 1919, 1929, 1937 рр. і Конституції СРСР 1977 р.», зберігаючи і відповідні символи [45, с. 638, 668]. Конституція СРСР 1977 р. проголосила СРСР загальнонародною державою, залишаючи в минулому «диктатуру пролетаріату», й одночасно констатувала, що «керівною і спрямовуючою силою радянського суспільства, ядром його політичної системи, державних і громадських організацій є Комуністична партія Радянського Союзу», що цілковито закреслювало смисл «загальнонародної держави» [45, т. 1, 6, с. 635].

Таким чином, після жовтня 1917 р. теоретичне й практичне прагнення більшовицької партії до здійснення світової пролетарської революції

відображалось не тільки в чисто партійних програмах, але й юридично фіксувалось в усіх без винятку основних законах СРСР та окремих республік. Характер декларацій і положень щодо світової пролетарської революції як доконечної мети зовнішньополітичної стратегії КПРС, ступінь відвертості, широти та чіткості формулювання цих завдань залежали від внутрішнього та міжнародного положення СРСР.

Фіктивність конституцій 1918–1978 рр., глибоко проникнувши у свідомість правлячих кіл та народу, продовжувала справляти визначальний вплив на їх ставлення до юридичної Конституції 1996 р., перетворюючи на гальмо розвитку основоположних громадських відносин із надзвичайною політизацією конституційного ладу та різким розходженням слів політиків з практикою. Цьому сприяла відсутність ефективної демократичної опозиції, панування у Верховній Раді комуністичної більшості («239») до 2000 р., обрання на посаду перших двох президентів членів ЦК КПУ та КПРС (Л. М. Кравчука (L. M. Kravchuk) та Л. Д. Кучми (L. D. Kuchma). Незначна частина населення здійснювала спроби протестувати проти гальмування соціально-політичного прогресу із зростаючою потугою, про що яскраво свідчать три «Майдани»: «Революція на граніті» 2–17 жовтня 1990 р., «Помаранчева революція» 22 листопада 2004 р. – 23 січня 2005 р.; «Євромайдан» – «Революція гідності» (листопад 2013 – лютий 2014 рр.). Однак принесені жертви не змогли змінити ситуацію. За таких умов злиття номенклатурної й професійної злочинності викликало розквіт корумпованості владних структур усіх рівнів, руйнування економіки та державності, постійно зростаючу убогість населення та його різке скорочення, а також втрату Криму та війну у Донбасі. Ставало вкрай проблематичним уведення в рамки законності діяльності державних органів, функціонування економіки та забезпечення рівня добробуту населення, а декларації про прагнення України увійти до складу ЄС та НАТО виявились безперспективними.

За такої ситуації майже три десятиліття не виникало питання щодо правонаступництва України. І лише 22 січня 2018 р. 8 позафракційних депутатів внесли до Верховної Ради законопроект – «Закон України про правонаступництво України від Української Народної Республіки» [1]. Законопроект переслідував мету визначити правонаступництво стосовно Української Народної Республіки, закріпити статус СРСР як держави-окупанта, звинуватити Російську Федерацію у здійсненні у період окупації злочинів проти українського народу і вимагати за них компенсації [1]. Така позиція підтверджувалась й О. Тягнибоком (O. Tyaghubok) [1]. А. Ю. Іванова (A. Y. Ivanova) ж вважає викладені у законопроекті ідеї необдуманими, неаргументованими, які ведуть до правового хаосу. Вона констатує, що Законом України від 12 вересні

1991 р. відрегульовано формально-юридичні елементи правонаступництва в частині складу українського законодавства щодо громадянства України, системі органів влади та управління, її участі в міжнародних договорах, державних кордонах сучасної України та обслуговування державного боргу [23]. На думку А. Ю. Іванової (А. Y. Ivanova), понад чверть століття знадобилось, для «зміни світоглядних орієнтирів частини населення, яка сьогодні відмовляється бачити себе у пострадянській системі координат і чітко артикулює своє небажання іменуватись спадкоємцем і продовжувачем радянської традиції» [23]. До цього вона додавала, що до кінця 2017 р. не мали місця ані професійні дискусії, ані альтернативні оцінки правонаступництва УНР, які є відсутніми й сьогодні [23]. Г. Папакін (G. Papakin) також підкреслював, що питання спадковості активів новітнього державотворення практично не висувалось [26]. С. Дацюк (S. Datsyuk) відмічав неготовність України в політико-організаційному й теоретико-інтелектуальному плані вирішувати це питання [24]. На його погляд, самостійність України на початку ХХ ст. існувала як міф невеликого прошарку українського суспільства, який численно не домінував, не мав інтелектуальної могутності й не був організаційно обґрунтованим, звідкіля й витікали усі біди та поразки [24]. С. Дацюк доходив висновку про те, що націоналістичний міф не складає найкращого засобу протистояння більшовицько-імперській Росії будівництву України майбутнього [24]. А. Чорноморець (A. Chornomorets) наполягав на викиданні націоналістичних думок у «сміттєву яму», на необхідності націоналістів говорити однією мовою із сучасниками й формувати програму державного будівництва відповідно до потреб доби [25]. Головне Управління експертних комісій також не підтримало законопроект, вважаючи його винятково ідеологічним підходом, який не враховує потенційних правових наслідків, пов'язаних із юридичним фактом визнання України правонаступницею УНР, а також не узгоджується із нормами конституційного законодавства України й міжнародного права, зокрема, правового регулювання правонаступництва держави й міжнародно-правового режиму окупації [2]. А. Ю. Іванова (А. Y. Ivanova) також відмічає, що за межами регулювання законодавства залишається значне нашарування факторів, які не стосуються безпосередньо категорії правонаступництва, водночас важливим для історичної пам'яті українського народу як речі світоглядного порядку. «Для включення нашарування не тільки до наукового, але й офіційного контексту, – декларує авторка, – необхідно визнати історико-культурну спадковість УНР та України на рівні принципів цінностей українського суспільства, а не змінювати юридичне правонаступництво України» [23]. Дослідниця вбачає вдалий приклад вирішення питання у преамбулах конституцій низки інших пострадянських держав, у тому

числі і країн Балтії [23]. Саме тому з розгляду вступних частин основних законів країн Балтії авторка статті вважає доцільним розпочати виклад матеріалу щодо правонаступництва Балтійських країн

Правонаступництво Латвії, Литви, Естонії, його особливості та наслідки

У преамбулі Конституції Латвійської Республіки від 4 травня 1990 р. – 6 липня 1993 р. наголошується: «Латвійська держава, проголошена 18 листопада 1918 р., створена шляхом об'єднання історичних латиських земель на підставі непохитної волі латиської нації та її невід'ємного права на самовизначення, щоб гарантувати існування та розвиток латиської нації, її мови й культури на протязі століть, забезпечити свободу усього народу й кожної людини Латвії і сприяти добробуту. Народ Латвії відстояв свою державу у боротьбі за свободу. У вільно обраних Установчих зборах він закріпив державний устрій й встановив для себе Конституцію. Народ Латвії не визнавав окупаційних режимів, чинив їм опір й знову здобув свободу, відновивши державну незалежність 4 травня 1990 р. на підставі безперервності державності. Народ Латвії шанує тих, хто боровся за його свободу, зберігає пам'ять жертв чужої влади, засуджує комуністичний та нацистський тоталітарні режими та їх злочини. Ідентичність Латвії у культурному просторі Європи з давніх-давен формується латиськими й литовськими традиціями, латиською життєвою мудрістю, загальнолюдськими та християнськими цінностями <...> Латвія, усвідомлюючи, що вона складає рівноцінну частину міжнародної спільноти, захищає державні інтереси і сприяє стійкому і демократичному розвитку єдиної Європи у світі» [46].

Преамбула Конституції Литовської Республіки 1992 р. також декларувала: «Литовський народ, який багато століть тому створив Литовську державу, формуючи її правовий фундамент на Литовських Статутах і Конституціях Литовської Республіки, століттями рішуче захищав свою свободу та незалежність, зберіг свій дух, рідну мову, писемність та звичаї, втілюючи природне право людини і Народу вільно жити і творити на землі своїх батьків і пращурів – у незалежній Литовській державі, радіючи за національну згоду на землі Литви, прагнучи до відкритої, справедливо, гармонічної громадської та правової держави, волею громадян відродженої Литовської держави приймає і проголошує дану КОНСТИТУЦІЮ» [47].

Конституція Естонської Республіки 1992 р. у вступній частині декларувала, що «Народ Естонії, висловлюючи непохитну віру і тверду волю зміцнювати і розвивати державу, яка створена неминучим правом державного самовизначення народу Естонії і проголошена 24 лютого

1918 р., всенародним голосуванням 28 червня 1992 року прийняв на основі статті 1 Основний Закон, що вступив в силу у 1938 р., наступну Конституцію...» [48]. Тим самим Конституції країн Балтії не тільки проголосили правонаступництво суверенних республік, як існували до окупації Радянською армією у 1940 р., але й обґрунтували цю акцію.

Досягненню Латвією, Литвою та Естонією означених результатів сприяли перші масові виступи етнічно-сепаратистського характеру в країнах Балтії, які отримали назву «Співаюча (пісенна) революція», що витікали із романтичних ідеалів національного відродження. Паралельно з цим представники національних еліт розповсюджували ідеї про штучно перерваний процес розвитку прибалтійських держав їх окупацією Радянським Союзом у 1940 р. «Співаюча революція» представляла собою серію мирних акцій протестів у республіках у 1988–1991 рр., головною метою яких було відновлення державного суверенітету Латвії, Литви та Естонії. 11 вересня 1988 р., у ході музикального фестивалю «Пісні Естонії», на Пісенному полі Таллінна зібралось близько 300 000 осіб, складаючи майже третину населення республіки. 23 липня 1989 р. було створено живий ланцюг із людей на відстані 600 км: Таллінн-Рига-Вільнюс [49]. «Співаюча революція» насамперед стосувалась Естонії і Латвії. У Литві ж визначальну роль у боротьбі за відновлення суверенітету відігравав у 1988–1990 рр. «Саюдис» – «Рух» (Литовський рух за перебудову – ЛРП). Саюдис складався із вчених, письменників, поетів, акторів, інших представників технічної та гуманітарної інтелігенції. На піднаступствах та в установах діяли групи підтримки ЛРП. 16 лютого 1989 р. керівництво ЛРП проголосило головною метою рух за відокремлення Литви від СРСР. На виборах 26 березня 1989 р. депутатів СРСР із 422 виділених Литовській РСР мандатів 36 дісталось кандидатам Саюдису. Зїзд народних депутатів СРСР був визначений прагненням Литви до незалежності та виявлення сутності пакту Молотова-Ріббентропа 23 серпня 1939 р. На виборах до Верховної Ради Литовської РСР 24 лютого 1990 р. кандидати Саюдису отримали 101 мандат із 141 [50]. На першому ж засіданні знову обраної Верховної Ради 11 березня 1990 р. був прийнятий «Акт відновлення незалежності Литви». Він проголошував «Виражаючи волю Народу, Верховна Рада Литовської Республіки постановляє й урочисто проголошує, що відновлюється здійснення суверенних прав литовської держави, знищених чужою силою в 1940 р., й віднині Литва є незалежною державою». Акт декларував наступність держави та її одностайність із створеною у 1918 р. незалежною Литовською Республікою, закріпив положення про територіальний суверенітет і цілісності держави: «Територія Литовської держави є цілісною і неділимою, на ній не діє конституція іншої держави». Акт проголошував вірність Литовської Республіки загально визнаним прин-

ципам міжнародного права [50]. 18 березня 1990 р. був обраний новий склад Латвійської РСР, який прийняв 4 травня 1990 р. Декларацію про відновлення незалежності Латвійської Республіки. В ній проголошувалось: «1. Визнати пріоритет міжнародного права над нормами державного права, засудити пакт про ненапад між СРСР та Німеччиною від 23 серпня 1939 р. і наступну ліквідацію незалежності Литви 17 липня 1940 р.; 2. Скасувати дію декларації від 21 липня 1940 р. про входження Латвії до складу СРСР; 3. Відновити Конституцію незалежної Латвії 1922 р. й встановити офіційну назву Латвійської держави – «Латвійська Республіка», скорочено – «Латвія» [51].

Верховна Рада Естонської РСР ще 16 листопада 1988 р. проголосила суверенітет Естонії, підкреслюючи, що носієм верховної влади у республіці є Верховна Рада Естонської РСР, а її законодавчі акти стоять вище законів СРСР. Це виявилось першим кроком до відновлення суверенітету і було підтверджено постановою того ж органу 20 серпня 1991 р. «Про державну незалежність Естонії» [52].

Керівництво країн Балтії чітко усвідомлювало, що збереження досягнутих результатів у боротьбі за національну незалежність та правонаступність республік, окупованих у 1940 р., є можливим за вступу до НАТО та ЄС. Для країн Балтії вступ до НАТО складав одну із основних задач євроатлантичної інтеграції. За висловом В. В. Воротнікова (V. V. Vorotnikov), «він відповідає запитам політичних еліт і віктимізованої громадської свідомості щодо забезпечення безпеки, дозволяє елітам т.ц.ю вати свої країни на форпост проти Росії». На його ж думку, особливу актуальність тема членства країн Балтії в НАТО набула в умовах «української кризи» [22]. Не менш важливим для Латвії, Литви й Естонії виявилось і членство в ЄС. Після півстолітнього розвитку цих країн поза західноєвропейською моделлю ринкової економіки на протязі 10 років вони здійснили перехід від планової соціалістичної економіки до ринкової, від соціалістичного політичного устрою до європейської демократії парламентського типу та правової держави, здійснили реформи у державній системі відповідно до норм ЄС. «Латвія, Литва та Естонія, вступаючи в ЄС і НАТО, не тільки вирішували проблему своєї безпеки, – констатував А. Н. Ситін (A. N. Sytin), – вони переорієнтували свою політику у західному напрямку, максимально дистанціюючись від радянського минулого й усього, що тією чи іншою мірою пов'язувало їх із Росією» [21]. Країни Балтії у своїх Законах про громадянство [53, ст. 1, ст. 17 п. 1.1; 54, ст. 2] серед підстав для набуття громадянства за територіальним походженням не вказують народження чи постійного проживання на своїх територіях до 1991 р., а лише до червня 1940 р., на відміну від України [55, т. 8]. Це показує, що вибір виниклою держа-

вою одного із двох варіантів правонаступності визначається готовністю до неї еліти і її підтримки збоку народу, і від цього вибору залежать спрямованість, зміст і наслідки майбутнього розвитку держави.

Таким чином, країни Балтії, на відміну від України, боролись за суверенітет і наступність республік, які існували до їх окупації 1940 р., ще до розпаду СРСР та до прийняття нових конституцій. Одночасно у боротьбі за досягнення мети здійснювалось об'єднання національних еліт, народу і вищих законодавчих органів.

Висновки

Здобуття незалежності Україною та країнами Балтії поставило їх перед необхідністю обрання правонаступності – радянських чи дорадянських республік. Україна, проігнорувавши УНР, успадкувала УРСР. Конституції ж СРСР та республік 1918–1978 рр. виявилися фіктивними – не основними законами, а партійними програмами здійснення світової пролетарської революції. Незначна частина населення намагалась протестувати проти гальмування соціально-політичного прогресу із зростаючою потужністю, про що яскраво свідчать три «Майдани». Злиття номенклатурної та професійної злочинності обумовило розквіт корумпованих владних структур усіх рівнів, руйнування економіки та державності, постійно зростаючу убогість населення та його різке скорочення, втрату Криму та війну в Донбасі. Лише через 27 років після набуття незалежності до Верховної Ради був внесений законопроект про наступність УНР, який був відхилений. Держави Балтії, навпаки, на відміну від України, віддали перевагу правонаступництву республік, що існували до їх радянської окупації у 1940 р., боролись за неї, починаючи від 1988 р., поєднуючи її з боротьбою за незалежність, яку ініціювали національні еліти і підтримував народ. Вони усвідомлено відобразили її в нових Конституціях, стали членами ЄС та НАТО, огородивши себе від реально можливої агресії, здійснили визнане Заходом державне будівництво відповідно до сучасних стандартів, вибудували нову політичну інфраструктуру, багатопартійну систему і відповідний правовий режим, забезпечивши можливість розвитку на принципах європейських цінностей. Латвія, Литва та Естонія перейшли від планової соціалістичної до ринкової економіки в умовах глобального світового ринку, складовою частиною якого є ринок ЄС, продемонстрували послідовність та цілеспрямованість у досягненні основних цілей стратегічного характеру завдяки наявності патріотично і демократично налаштованої еліти і, що украй важливо, в умовах функціонування не фіктивних, а реальних конституцій, проголошуваних принципи яких цілковито відповідають фактам їх практичної реалізації. У країнах Балтії «співочі революції» проходили до набуття незалежності й охоплювали проблему

правонаступності. В Україні ж «Майдани» мали місце після Декларації про державний суверенітет і питання правонаступності не зачіпали.

Отже, особливістю правонаступності України виявилось правонаступництво УРСР, а її особливістю нездатність вирішувати стратегічних задач внутрішньополітичного і зовнішньополітичного характеру, які висувались новим часом. Особливістю ж правонаступності країн Балтії було успадкування республік, які існували до окупації 1940 р., що створило передумови успішного вирішення стратегічних задач внутрішньополітичного й зовнішньополітичного спрямування.

Список використаних джерел

- [1] Тягнибок О. Україна – правонаступниця УНР. Проект закону. *Українська правда. Блоги*. 2018. 22 січ. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/tiahnybok/5a65f7a43a75a/> (дата звернення: 11.01.2022).
- [2] Висновок на проект Закону України «Про правонаступництво України щодо Української Народної Республіки», реєстр № 7521 від 22.01.2018 р. *Liga360*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/XH5SX00A> (дата звернення: 11.01.2022).
- [3] Максимов С. І., Сатохіна Н. І. Верховенство права та надзвичайний стан: генезис проблеми. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28, № 2. С. 47–54. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(2\).2021.47-54](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(2).2021.47-54).
- [4] Карпачова Н. І. Сучасні виклики міжнародній безпеці та захисту прав людини (міжнародний та український контекст). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28, № 2. С. 25–33. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(2\).2021.25-33](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(2).2021.25-33).
- [5] Колодій А. М., Колодій О. А. Види правотворчих повноважень українського народу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28, № 3. С. 36–46. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(3\).2021.36-46](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(3).2021.36-46).
- [6] Єрмолаєв В. М. М. Грушевський про установчу владу українського народу. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2020. Т. 27(4). С. 16–28. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(4\).2020.16-28](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(4).2020.16-28).
- [7] Barabash Y., Berchenko H. Freedom of Speech under Militant Democracy: The History of Struggle against Separatism and Communism in Ukraine. *Baltic Journal of European Studies*. 2019. 9(3). P. 3–24. <https://doi.org/10.1515/bjes-2019-0019>.
- [8] Nicoara O. Cultural Leadership and Entrepreneurship As Antecedents of Estonia's Singing Revolution and Post-Communist Success. *Baltic Journal of European Studies*. 2018. 8(2). P. 65–91. <https://doi.org/10.1515/bjes-2018-0016>.
- [9] Birka I., Lce A. Diasporic Politics and Defining Diaspora in Law: The Case of Latvia. *Baltic Journal of Law and Politics*. 2021. 14(1). P. 48–72. <https://doi.org/10.2478/bjlp-2021-0003>.
- [10] Странга А. Латвия в XX веке в контексте европейской истории. *Вестник Европы*. 2001. № 2. URL: <https://magazines.gorky.media/vestnik/2001/2/latviya-v-xx-veke-v-kontekste-evropejskoj-istorii.html> (дата обращения: 20.01.2021).
- [11] Miziunas R. J., Taagapera R. The Baltic States: years of dependence 1940–1990. London : C. Hurst & Co, 1993. 432 p.
- [12] Banionis J. Genocidas ir rezistencija. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. Vilnius, 2002. 318 p.
- [13] Граф М. Эстония и Россия 1917–1991. Анатомия расставания. Таллин : Argo, 2007. 536 с.
- [14] Dreifelds J. Latvia in Transition. Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1996.

- [15] Hope H. *Interwar Stateshood Symbol and Reality Baltic States*. London : Palgrave Macmillan, a division of Macmillan Publishers limited, 1996.
- [16] Kruszewski Z. *Struggling with the communist legacy*. New York : Columbia University Press, 1998. 256 p.
- [17] Hidden J. W. *The Baltic Nations and Europe – Estonia, Latvia and Lithuania in the XX century*. London : Routledge, 1991. 238 p.
- [18] Rislakki J. *The case of Latvia: disinformation campaigns against small nation*. Amsterdam : Brill Rodopi, 2008. 316 p.
- [19] Lieven A. *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New-Haven : Yale Univ. Press, 1993. 504 p.
- [20] Бредихин А. В., Завадский В. Н. Основные направления внешней политики стран Балтии (1990-е – 2008 г.). *Вестник Донецкого национального университета. Серия Б: Гуманитарные науки*. 2009. Вып. 1. С. 103–110.
- [21] Сытин А. Н. Вступление в Евросоюз и новые внешнеполитические приоритеты стран Балтии. *Вестник Московского государственного областного университета. Серия: История и политические науки*. 2009. № 2. С. 143–149.
- [22] Воротников В. В. Страны Балтии в НАТО: итоги десятилетия. *Вестник МГИМО-Университета*. 2014. № 6(39). С. 9–17. <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2014-6-39-9-17>.
- [23] Іванова А. Про правонаступництво, окупацію, культурно-історичну спадщину та деякі тенденції і недоліки вітчизняного законопроектівання. *Харківська правозахисна група. Інформаційний портал «Права людини в Україні»*. URL: <http://khp.org/1522912037> (дата звернення: 11.01.2022).
- [24] Дацюк С. XX століття: походження та спадкоємність України. *Українська правда. Блоги*. 2018. 17 квіт. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5ad5ad453cfe4/> (дата звернення: 11.01.2022).
- [25] Чорноморець О. Український націоналізм і спадкоємність. *Правий сектор*. 2020. 2 лют. URL: <https://pravuysektor.info/oriyentyru/ukrayinskyu-nacionalizm-i-spadkoemnist> (дата звернення: 11.01.2022).
- [26] Папакин Г. Преемственность как вопрос вопросов. Относительно преемственности актов державотворчества 1917–1918 лет: субъективный анализ. *День. Day.kyiv.ua*. 2019. 10 янв. URL: <http://day.kyiv.ua/ru/article/istoriya-i-ya/preemstvennost-kak-vorvos-vorvosov> (дата обращения: 11.01.2022).
- [27] Шамсон Р. Т. Правопреемство государств: научно-практические аспекты. *Вестник РУДН. Юридические науки*. 2002. № 1. С. 76–80.
- [28] Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольности УНР (29 квітня 1918 р.). *Хрестоматія з історії держави і права України*. Т. 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. Київ : Ін Юре, 1997. С. 52–60.
- [29] Закон СРСР «Про розмежування повноважень між Союзом РСР і суб'єктами федерації (26 квітня 1990 р.). *Хрестоматія з історії держави і права України*. Т. 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. Київ : Ін Юре, 1997. С. 680–684.
- [30] Декларація про державний суверенітет України. Ухвалена Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р. *Хрестоматія з історії держави і права України*. Т. 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. Київ : Ін Юре, 1997. С. 685–689.
- [31] Постанова Верховної ради Української РСР «Про проголошення незалежності України» (24 серпня 1991 р.). *Хрестоматія з історії держави і права України*. Т. 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. Київ : Ін Юре, 1997. С. 703.
- [32] Акт проголошення незалежності України (24 серпня 1991 р.). *Хрестоматія з історії держави і права України*. Т. 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. Київ : Ін Юре, 1997. С. 703–704.

- [33] Про правонаступництво України : Закон України від 12.09.1991 р. № 1543-ХІІ. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> (дата звернення: 11.01.2022).
- [34] Конституційне право України / за ред. чл.-кор. НАН України В. Ф. Погорілка. 4-ге вид. Київ : Наук. думка, 2003. 733 с.
- [35] Конституция Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. Москва : ВЦИК, 1918. 31 с.
- [36] Конституция (Основной Закон) Социалистической Советской Республики Белоруссии (1919). Утверждена постановлением I Всебелорусского Съезда Советов от 3 февраля 1919 года. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D0%A1%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%B8%D1%8F.
- [37] Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (березень 1919 р.). *Хрестоматія з історії держави і права України*. Т. 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. Київ : Ін Юре, 1997. С. 140–145.
- [38] Конституция Азербайджанской Социалистической Советской Республики. *Первая Конституция СССР (1924)*. Москва : Юриздат, 1948. С. 232–247.
- [39] Конституция Социалистической Советской Республики Армении (Основной закон). *Первая Конституция СССР (1924)*. Москва : Юриздат, 1948. С. 250–270.
- [40] Конституция Социалистической Советской Республики Грузии. *Первая Конституция СССР (1924)*. Москва : Юриздат, 1948. С. 274–293.
- [41] Конституция (Основной закон) Закавказской Социалистической Федеративной Советской Республики *Первая Конституция СССР (1924)*. Москва : Юриздат, 1948. С. 306–315.
- [42] Основний закон (Конституція) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. *Хрестоматія з історії держави і права України*. Т. 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. Київ : Ін Юре, 1997. С. 229–244.
- [43] Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (1929). *Хрестоматія з історії держави і права України*. Т. 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. Київ : Ін Юре, 1997. С. 273–287.
- [44] Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік (1936 р.). *Хрестоматія з історії держави і права України*. Т. 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. Київ : Ін Юре, 1997. С. 345–363.
- [45] Конституция СССР 7 октября 1977 г. Москва : Юр. лит., 1987. 174 с.
- [46] Конституция Латвийской Республики. *LATVIJAS VALSTS PREZIDENTS*. URL: <https://www.president.lv/ru/latviiskaya-respublika/konstituciya-latvii#gsc.tab=0> (дата обращения: 11.01.2022).
- [47] Конституция Литовской Республики. Вступила в силу 2 ноября 1992 г. (Принята гражданами Литовской Республики на референдуме 25 октября 1992 г. *LIETUVOS RESPUBLICOS SEIMAS*. URL: https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija_RU.htm (дата обращения: 11.01.2022).
- [48] Конституция Эстонской Республики. Принята на референдуме 28 июня 1992 г. *Конституционный суд Республики Армения*. URL: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/const/estonia/estoni-r.htm (дата обращения: 11.01.2022).
- [49] «Поющая революция» стала историей. *Молодежь Эстонии*. 2002. 21 авг. URL: <http://www.moles.ee/02/Aug/21/1-1.php> (дата обращения: 11.01.2022).

- [50] Senn, Alfred Erich. *Lithuania Awakening*. Berkeley : University of California Press, 1990. URL: <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft3x0nb2m8/> (last accessed: 11.01.2022).
- [51] Декларация о восстановлении независимости Латвийской Республики. *Международный фонд социально-экономических и политологических исследований (Горбачев-фонд)*. URL: <https://www.gorby.ru/userfiles/latvia.pdf> (дата обращения: 11.01.2022).
- [52] Переломные годы. *ESTONICA. Энциклопедия об Эстонии*. URL: http://www.estonica.org/ru/История/1985-1991_гг_Восстановление_независимости/Переломные_годы/ (дата обращения: 11.01.2022).
- [53] Закон Литовской республики «О гражданстве» 17 сентября 2002 г. *LIETUVOS RESPUBLICOS SEIMAS*. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.282029?jfwid=5v2xfgyhu> (дата обращения: 11.01.2022).
- [54] Закон Латвийской Республики «О гражданстве». Принят 22 июля 1994 г. (в редакции закона от 09.05.2013). *Legislationline.org*. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6597/file/Latvia_Citizenship_law_2013_ru.pdf (дата обращения: 11.01.2022).
- [55] Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III (в редакції від 06.06.2019 р. № 2743-VIII). *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення: 11.01.2022).

References

- [1] Tyagnybok, O. (2018, January 22). Ukraine is the successor of the Ukrainian People's Republic. Draft law. *Ukrainian Pravda. Blogs*. Retrieved from <https://blogs.pravda.com.ua/authors/tiahnybok/5a65f7a43a75a/>.
- [2] Opinion on the draft Law of Ukraine “On Succession of Ukraine in Relation to the Ukrainian People’s Republic”, register No. 7521. (2018, January 22). *Liga360*. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/view/XH5SX00A>.
- [3] Maksymov, S.I., & Satokhina, N.I. (2021). Rule of law and state of exception: The genesis of the problem. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(2), 47-54. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(2\).2021.47-54](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(2).2021.47-54).
- [4] Karpachova, N.I. (2021). Modern challenges to international security and protection of human rights (International and ukrainian context). *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(2), 25-33. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(2\).2021.25-33](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(2).2021.25-33).
- [5] Kolodiy, A.M., & Kolodiy, O.A. (2021). Types of law-making powers of the Ukrainian people. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 28(3), 36-46. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(3\).2021.36-46](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(3).2021.36-46).
- [6] Ermolaev, V.M. (2020). M. Hrushevsky on the constituent power of the Ukrainian people. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 27(4), 16-28. [https://doi.org/10.37635/jnalsu.27\(4\).2020.16-28](https://doi.org/10.37635/jnalsu.27(4).2020.16-28).
- [7] Barabash, Y., & Berchenko, H. (2019). Freedom of Speech under Militant Democracy: The History of Struggle against Separatism and Communism in Ukraine. *Baltic Journal of European Studies*, 9(3), 3-24. <https://doi.org/10.1515/bjes-2019-0019>.
- [8] Nicoara, O. (2018). Cultural Leadership and Entrepreneurship As Antecedents of Estonia’s Singing Revolution and Post-Communist Success. *Baltic Journal of European Studies*, 8(2), 65-91. <https://doi.org/10.1515/bjes-2018-0016>.
- [9] Birka, I., & Lce, A. (2021). Diasporic Politics and Defining Diaspora in Law: The Case of Latvia. *Baltic Journal of Law and Politics*, 14 (1), 48-72. <https://doi.org/10.2478/bjlp-2021-0003>.

- [10] Stranga, A. (2001). Latvia in the 20th century in the context of European history. *Bulletin of Europe*, 2. Retrieved from <https://magazines.gorky.media/vestnik/2001/2/latviya-v-xx-veke-v-kontekste-evropejskoj-istorii.html>.
- [11] Miziunas, R.J., & Taagapera, R. (1993). *The Baltic States: Years of dependence 1940–1990*. London: Hurst & Company.
- [12] Banionis, J. (2002). *Genocide and Resistance. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras*. Vilnius.
- [13] Graf, M. (2007). *Estonia and Russia 1917-1991. Anatomy of a breakup*. Tallinn: Argo.
- [14] Dreifelds, J. (1996). *Latvia in Transition*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- [15] Hope, H. (1996). *Interwar Stateshood Symbol and Reality Baltic States*. London: Palgrave Macmillan, a division of Macmillan Publishers limited.
- [16] Kruszewski, Z. (1998). *Struggling with the communist legacy*. New York: Columbia University Press.
- [17] Hidden, J.W. (1991). *The Baltic Nations and Europe - Estonia, Latvia and Lithuania in the XX century*. London: Routledge.
- [18] Rislakki, J. (2008). *The case of Latvia: Disinformation campaigns against small nation*. Amsterdam: Brill Rodopi.
- [19] Lieven, A. (1993). *The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New-Haven: Yale Univ. Press.
- [20] Bredikhin, A.V., & Zavadsky, V.N. (2009). The main directions of foreign policy of the Baltic countries (1990s - 2008). *Bulletin of Donetsk National University. Seriya B: Humanities*, 1, 103-110.
- [21] Sytin, A.N. (2009). Accession to the European Union and new foreign policy priorities of the Baltic states. *Bulletin of the Moscow State Regional University. A series of history and political science*, 2, 143-149.
- [22] Vorotnikov, V.V. (2014). The Baltic States in NATO: Results of the Decade. *MGIMO Review of International Relations*, 6(39), 9-17. <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2014-6-39-9-17>.
- [23] Ivanova, A. (2018). On legal succession, occupation, cultural and historical heritage and some trends and shortcomings of domestic drafting. *Kharkiv Human Rights Group. Information portal «Human rights in Ukraine»*. Retrieved from <http://khpg.org/1522912037>.
- [24] Datsyuk, S. (2018, April 17). XX century: the origin and succession of Ukraine. *Ukrainian Pravda. Blogs*. Retrieved from <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5ad5ad453cfe4/>.
- [25] Chornomorets, O. (2020, February 2). Ukrainian nationalism and continuity. *Right sector*. Retrieved from <https://pravyysektor.info/oriyentyry/ukrayinskyy-nacionalizm-i-spadkoyemnist>.
- [26] Papakin, G. (2019, January 10). Continuity as a matter of questions. Regarding the continuity of the acts of state creation in 1917-1918: a subjective analysis. *Day. day. kyiv.ua*. Retrieved from <http://day.kyiv.ua/ru/article/istoriya-i-ya/preemstvennost-kak-vopros-voprosov>.
- [27] Shamson, R.T. (2002). Succession of states: scientific and practical aspects. *RUDN Bulletin. Legal sciences*, 1, 76-80.
- [28] Constitution of the Ukrainian People's Republic (Statute on the state system, rights and freedoms of the UPR, April 29, 1918. (1997). In *Textbook on the history of the state and law of Ukraine. Vol. 2. February 1917-1996* (pp. 52-60). Kyiv: In Jure.
- [29] Law of the USSR «On the delimitation of powers between the USSR and the subjects of the federation». April 26, 1990. (1997). In *A textbook on the history of the state and law of Ukraine. Vol. 2. February 1917–1996* (pp. 680-684). Kyiv: In Jure.

- [30] Declaration of State Sovereignty of Ukraine. (1997). Approved by the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR on July 16, 1990. In *A textbook on the history of the state and law of Ukraine. Vol. 2. February 1917-1996* (pp. 685-689). Kyiv: In Jure.
- [31] Resolution of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR «On the Proclamation of Independence of Ukraine», August 24, 1991. (1997). In *Reader on the History of the State and Law of Ukraine. Vol. 2. February 1917-1996* (p. 703). Kyiv: In Jure.
- [32] Act of Proclamation of Independence of Ukraine, August 24, 1991. (1997). In *Reader on the history of the state and law of Ukraine. Vol. 2. February 1917-1996* (pp. 703-704). Kyiv: In Jure.
- [33] Law of Ukraine No. 1543-XII «On Succession of Ukraine». (1991, September). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text>.
- [34] Pogorilko V.F. (Ed.). (2003). *Constitutional law of Ukraine*. 4th ed. Kyiv: Naukova dumka.
- [35] Constitution of the Russian Socialist Federative Soviet Republic. (1918). Moscow: All-Russian Central Executive Committee.
- [36] Constitution (Basic Law) of the Socialist Soviet Republic of Belarus (1919). Approved by the resolution of the First All-Belarusian Congress of Soviets of February 3, 1919. Retrieved from https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D0%A1%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%A1%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B9_%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8_%D0%91%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%B8%D1%8F.
- [37] Constitution of the Ukrainian Socialist Soviet Republic, March 1919. (1997). In *Reader on the history of the state and law of Ukraine. Vol. 2. February 1917-1996* (pp. 140-145). Kyiv: In Jure.
- [38] Constitution of the Azerbaijan Socialist Soviet Republic. (1948). In *First Constitution of the USSR (1924)* (pp. 232-247). Moscow: Yurizdat.
- [39] Constitution of the Socialist Soviet Republic of Armenia (Basic Law). (1948). In *First Constitution of the USSR (1924)* (pp. 250-270). Moscow: Yurizdat.
- [40] Constitution of the Socialist Soviet Republic of Georgia. (1948). In *First Constitution of the USSR (1924)*. (pp. 274-293). Moscow: Yurizdat.
- [41] Constitution (Basic Law) of the Transcaucasian Socialist Federative Soviet Republic. (1948). In *First Constitution of the USSR (1924)* (pp. 306-315). Moscow: Yurizdat.
- [42] Basic Law (Constitution) of the Union of Soviet Socialist Republics (1997). In *Textbook on the History of the State and Law of Ukraine. Vol. 2. February 1917-1996* (pp. 229-244). Kyiv: In Jure.
- [43] Constitution of the Ukrainian Socialist Soviet Republic, 1929. (1997). In *Textbook on the history of the state and law of Ukraine. Vol. 2. February 1917-1996* (pp. 273-287). Kyiv: In Jure.
- [44] Constitution (Basic Law) of the Union of Soviet Socialist Republics, 1936. (1997). In *Reader on the history of the state and law of Ukraine. Vol. 2. February 1917-1996* (pp. 345-363). Kyiv: In Jure.
- [45] Constitution of the USSR on October 7, 1977. (1987). Moscow: Yur. Lit.
- [46] Constitution of the Republic of Latvia. (2020). *LATVIJAS VALSTS PREZIDENTS*. Retrieved from <https://www.president.lv/ru/latviiskaya-respublika/konstituciya-latvii#gsc.tab=0>.
- [47] Constitution of the Republic of Lithuania. (2004). Entered into force on November 2, 1992. Adopted by the citizens of the Republic of Lithuania in a referendum on

- October 25, 1992. *LIETUVOS RESPUBLICOS SEIMAS*. Retrieved from https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija_RU.htm.
- [48] Constitution of the Republic of Estonia. (1992). Adopted by referendum on June 28, 1992. *Constitutional Court of the Republic of Armenia*. Retrieved from https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/estonia/estoni-r.htm.
- [49] The Singing Revolution has become history. (2002, August 21). *Youth of Estonia*. Retrieved from <http://www.moles.ee/02/Aug/21/1-1.php>.
- [50] Senn, Alfred Erich. (1990). *Lithuania Awakening*. Berkeley: University of California Press. Retrieved from <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft3x0nb2m8/>.
- [51] Declaration on the Restoration of Independence of the Republic of Latvia. (1990). In *International Foundation for Socio-Economic and Political Research (Gorbachev Foundation)*. Retrieved from <https://www.gorby.ru/userfiles/latvia.pdf>.
- [52] Pivotal years. (2010). In *ESTONICA. Encyclopedia about Estonia*. Retrieved from http://www.estonica.org/ru/История/1985-1991_гг_Восстановление_независимости/Переломные_годы/.
- [53] Law of the Republic of Lithuania on Citizenship 17 September 2002 (2002). *LIETUVOS RESPUBLICOS SEIMAS*. Retrieved from <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.282029?jfwid=5v2xfgyhu>.
- [54] Law of the Republic of Latvia «On Citizenship». (2013). Adopted on July 22, 1994. As amended by the law of May 9, 2013. *Legislationline.org*. Retrieved from https://www.legislationline.org/download/id/6597/file/Latvia_Citizenship_law_2013_ru.pdf.
- [55] Law of Ukraine No. 2235-III «On Citizenship of Ukraine». (2001, January). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>.

Олена Володимирівна Зінченко

докторка історичних наук, професорка

доцентка кафедри міжнародного приватного права та порівняльного правознавства

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

61024, вул. Пушкінська, 77, Харків, Україна

e-mail: lenazin@ukr.net

ORCID 0000-0001-6083-8727

Olena V. Zinchenko

Doctor of History, Professor

Associate Professor of the Department of Private International Law and Comparative Law

Yaroslav Mudryi National Law University

61024, 77 Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine

e-mail: lenazin@ukr.net

ORCID 0000-0001-6083-8727

Рекомендоване цитування: Зінченко О. В. Правонаступництво України і країн Балтії: порівняльний аналіз. *Теорія і практика правознавства*. 2022. Вип. 1 (21). С. 100–121. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.21.260037>.

Suggested Citation: Zinchenko, O.V. (2022). Succession of Ukraine and the Baltic States: Comparative Analysis. *Theory and Practice of Jurisprudence*, 1(21), 100-121. <https://doi.org/10.21564/2225-6555.2022.21.260037>.

Стаття надійшла / Submitted: 03.02.2022

Доопрацьовано / Revised: 25.03.2022

Схвалено до друку / Accepted: 21.06.2022

Опубліковано / Published: 28.06.2022

Електронне видання

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА
ПРАВОЗНАВСТВА**

**Електронне рецензоване фахове видання
Випуск 1 (21) / 2022**

**THEORY AND PRACTICE
OF JURISPRUDENCE**

**Electronic Peer-reviewed Edition
Issue 1 (21) / 2022**

Мови видання: українська, англійська

Відповідальний за випуск проф. *Д. В. Лученко*

Редактор *М. М. Сорокун*
Комп'ютерне макетування *А. Г. Якшиної*

Оприлюднено через мережу Інтернет 28.06.2022 р.
Формат 60x84¹/₈. Обл.-вид. арк. 7,4

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
Редакційно-видавничий відділ наукових видань
Україна, 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77, к. 518
тел. (057) 704-89-16
e-mail: <http://tlaw.nlu.edu.ua/>